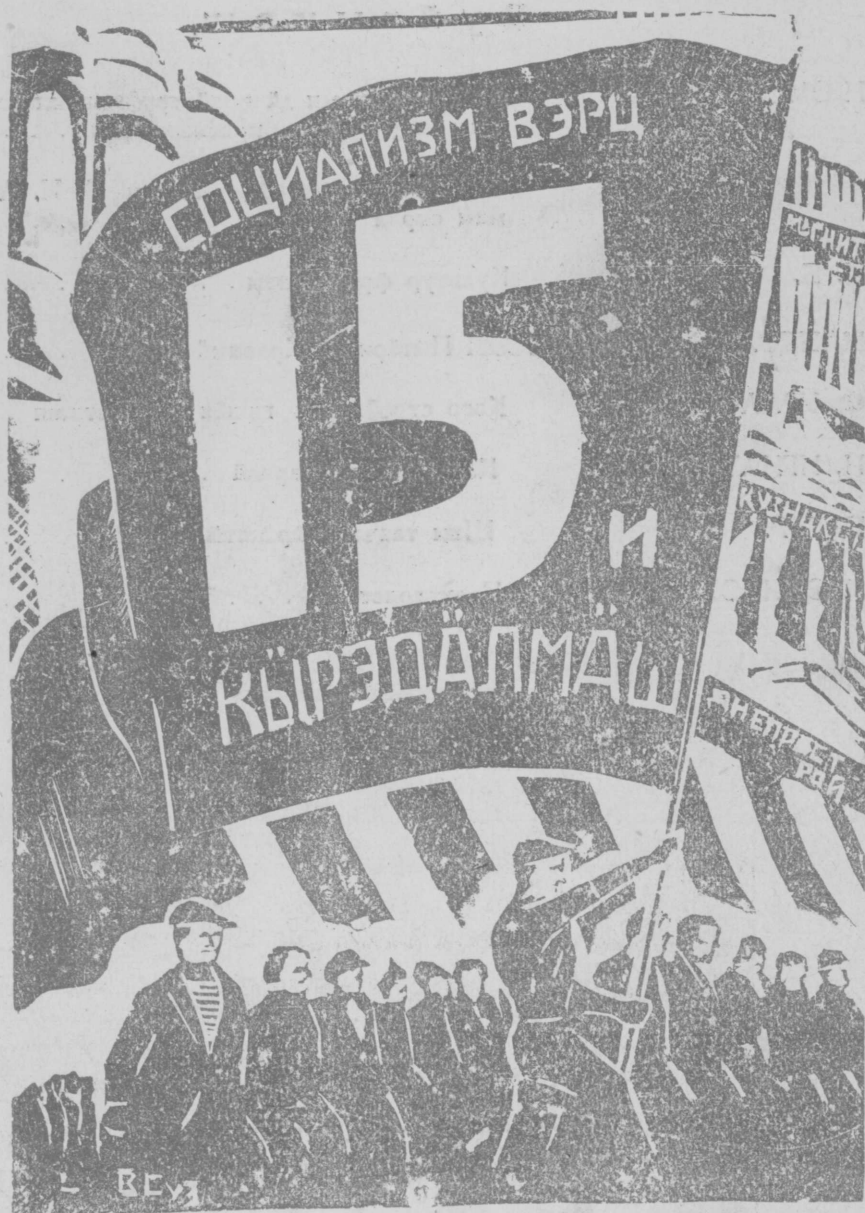

У СЭМ

№ 13-14 (32-33)

Октябрь—Ноябрь

1932

Большевик партын да тыдын Ленински ЦК-ажын
знамы дон—анзыкыла, у сынбамашвлашкы!

В у й л ы м а ш .

Стр.

ГРОМОВ	Пролетариатын да цилә труйыш халыквлән кого гыңәт кого празныкышты	1.
	Октябрь революци анзың В. И. Ленин мам сирән	7.
Й. П.	Культур фронтышты	11.
МАНДЭЛЬШТАМ ОДИССЭЙ Пәтәришә Красный штаб		20.
Ф. УРАЛОВ.	Кого стройымаш гишән шайыштмаш	26.
Н. ИГНАТЬЭВ.	Кавашты мастарвлә	32.
П. ГУР.	Шим тангыж тәришты	39.
КРОЛИКОВ.	Тракторист	44.

Мар. ж.
1-4

Цилä сандäлбик вблнбш прольätарвлä, мквärэш лидä!

У СЭМ

■ ТЫЛЭШ КОК ГАНÄ ЛÄКШБІ, ПОЛЫТБЫКБІ
■ ЭКОНОМИКБІ ДÄ СЫНЛБІ ЛЫТЭРАТУРАН
■ КЫРЫК МАРЫ ЖУРНАЛ

ЛÄКТÄШ ТЫНГÄЛЫН ГЫНЫ, КОК ИШКБІ КЭН. | ОКТЯВЫР-НОЯВЫР 1932 И № 13-14 (32-33)

Громов .

Прольätариатын дä цилä труйыш халык-влән кого гыцät кого празныкышты.

Тагачшы кэчб—Октяврь Рэволюцилән 15 и шомаш кэчб, Совет сойузыштыш труйышвлән веле...

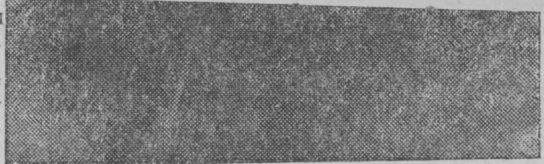

Адрес редакции: Кэздөмбьянск Г.-М. р-на Маробласти, ул. Ленина д. № 10 тел. № 23.

Сдан в набор 9—X-32., подписан к печати 5—XI-32 г. 3 п. л. 63.360 згр. в п.л. Размер 180X260. Издат. № 48

Райлит № 272 * * * * * Тираж 500 * * * * * Заказ № 1714 * * * * *
Типография Гор. Мар. Изд-ва. Кэздөмбьянск МАО ул. Ленина д. № 11

уци тынгалмашеш шомаш...
рэволюци лимаш сандäлбик вблнбш сөк мбндбйр вәрвлäшкок, лыквлäшкок бйрбш кältärөн шактыш. дä пролätариат дон колоньывлäштбш пбзбйрнбйкбн бйлбшб халыквлäm рэволюци вөрц кбрэдäлмаш кбй шижтärөн кбнбйätөн колтыш.

Сталин тäг

Мол сандäлбиквлäштбш рэволюци вөрц кбрэдäлмашвлäm, второй Илтърнационалын буржуазный партывлä пыт палшымашдон, империалиствлä ик мазар вэрэмäш тэмдөн лаксыртөн шузвбй, бйшкө йамшаш жепбйштбм изиш анзыкырак колтвбй, шывшыльвбй.

империалиствлä соикток сыкэн бйш көрдтөп.

Солаштыш колхознбйквлä, нэзэр-сэрөднбйквлä анзыц вуйлалтөн кэшб Совет сойузыштыш прольätариат, класс тышманын ваштарөш шалгы-машыжым дäктärөн-цäктärөн тошты бйлбмашбн пыдыргывлä гыц, кыныж гыц сандäлбикбм итбйрйөн миэнät, Марксизм Лэвниизмбн знамбжбм күшкбй дүлтөн анзыкыла нäнгäйт; 15 и кыд мөчкы социализмән ровочый го-

Көрөк тынгälä гынбät, көрөк кыцэлä бйш цацөп гынбät, блокадыдонат, интървэнцидонат, кулаквлäm ваштарөшнä организуйымыштыдонат, вредительствы пашäштбйдонат, Совет сойузыштыш совет властым

Г.П.Б. в Лнгр.
Ц. 1933 г.
Акт № 129

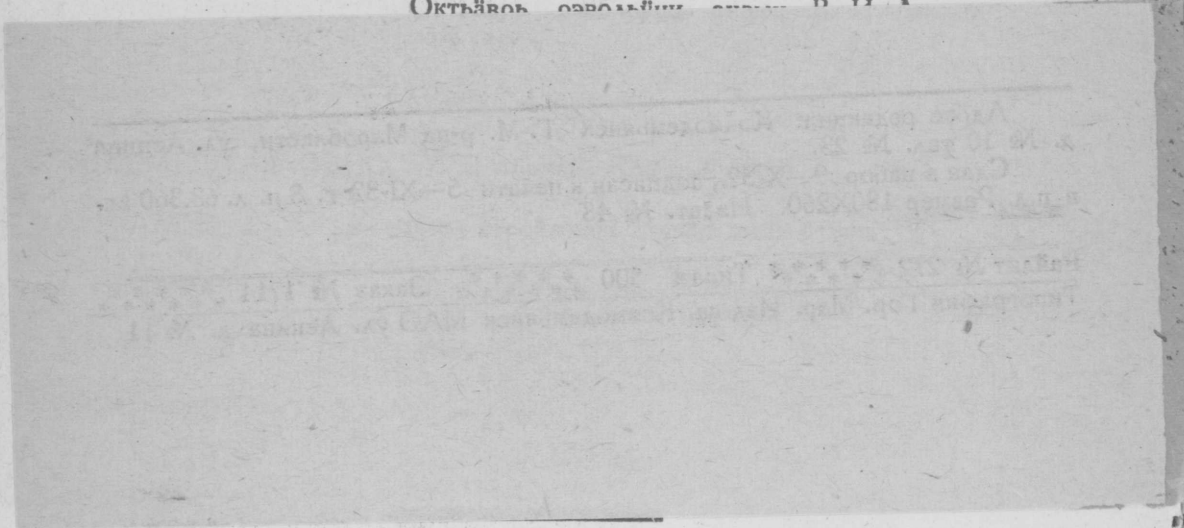
В у й л ы м а ш .

Стр.

ГРОМОВ

Прольэтаризтын да цилä труйыш хальквлän
кого гыцят кого празныкышты 1.

Октябрьов революция

Мар. ж.
1-4

Цилә сәндәлбик вейнбш прольятарвлә, мквәрәш лидә!

У СЭМ

■ ТЫЛЗЭШ КОК ГҖНҖ ЛҖКШЫ, ПОЛЫТЬИКЫ
■ ЭКОНОМИКЫ ДҖ СЫНЛЫ ЛЫТЭРАТУРАН
■ КЫРЫК МАРЫ ЖУРНАЛ

ЛҖКТҖШ ТЫНҖЛЫН ГЫНЫ,
КОК ИШКЫ КҖН.

ОКТҖАВЫР-НОЙАВЫР 1932 И № 13-14 (32-33)

Громов .

Прольятариатын дҖ цилә труйыш халык- влҖн коҖо гыцҖт коҖо празныкышты.

ТаҖачшы кҖчы—ОктҖавры РҖво-
лҖуцилҖн 15 и шомаш кҖчы, Совет
сойузыштыш труйышвлҖлҖн вҖлҖ
агыл, цилә сәндәлбик вейнбш тру-
йышвлә лҖнок, коҖо гыцҖт коҖс
празнык ылҖш. Совет власть ыл-
мылан, Совет сойузышты социа-
лизмым стройымашлан луцкы и
шомаш празнык тиды ылҖш.

Луцкы и пҖрви, ылшы Россие
рҖволюционный прольятариат, ЛҖ-
нын тҖн дҖ тидын парты вуйлал
тымдон, буржуйвлҖн шҖмҖнбштбм
бштҖлатҖрҖн колтыш, Совет влас-
тым бштбш.

Цилә сәндәлбик вейнбш проль-
тариат ОктҖвр рҖволюци лимбм
К. Марксын, Ф. Энгельсын да
В.И. Ленинбн тымдымаштышты
анжыктҖн пумы корныдон кҖшб сҖн-
дәлбик вейнбш прольятар рҖво-
лҖуци тынҖлмҖшш шотлҖн. ОктҖавры
рҖволюци лимҖш сәндәлбик вейнбш
сҖк мбндбр вҖрвлҖшкок, лык-
влҖшкок брҖш кҖлтҖрҖн шактыш.
дҖ прольятариат дон колоньывлҖш-
тыш пбзбйрнбйкбн блбшш халык-
влҖм рҖволюци вҖрҖ кбрҖдәлмҖш
кб шижтҖрҖн кбнбблатҖн колтыш.

Мол сәндәлбиквлҖштбш рҖволюци
вҖрҖ кбрҖдәлмҖшвлҖм, второй Ин-
тҖрнационалын буржуазный парты-
влә пыт палшымашдон, импҖриалист-
влә ик мазар вҖрҖмҖшш тҖмдҖн лаксыр-
тҖн шузбб, бшкҖ йамшаш жҖпбштбм
изиш анзыкырак колтвбб, шывшы-
лҖвбб.

КҖрҖк тынҖгҖлҖ гыныҖт, кҖрҖк кы-
цҖлҖ бш цацҖп гыныҖт, блокадыдо-
нат, интҖврҖнцидонат, кулаквлҖм
ващтарҖшнҖ организуйымыштыдонат,
вредительствы пҖшҖштббдонат, Со-
вет сойузыштыш совет властым

Сталин тҖг

импҖриалиствлҖ соикток сынҖн бш
кҖрдтҖп.

Солаштыш колхозныквлә, нҖзҖр-
сҖрҖднбквлә анзыц вуйлалтҖн кҖшб
Совет сойузыштыш прольятариат,
класс тышманын ващтарҖш шалгы-
машыжым цҖктҖрҖн-цҖктҖрҖн тошты
блбмҖшын пыдыргывлә гыц, кыныж
гыц сәндәлбикым итырҖйҖн миҖнҖт,
Марксизм Ленинизмын знамбжбм
күшкб дүлтҖн азыкыла нҖгҖт; 15 и
кыд мычкы социализмҖн ровочый го-

Г.П.Б. в ЛНГР.
Ц. 1933 г.
Акт № 129

сударствыжым стройән дә цәрнбидок тбдбм цаткыдәмдән миән. Ти государствышты труйыш халыквлә бшкбмбштбн судьбаштым бшкәок бшгәт.

Совет сойузлан гбнь социализмбм стройымаш тбләнбмәш (мәчта) агыл, анзыкыла лишәшлык пәшә вәлә агыл; «кү-күм» Ләннынбн манмашым алаштат, солаштат, социализм вәкб рәшбшәт, Совет сойуз вик пыток социализм корнышкы шагалын. Ровочыйвлә, колхозниквлә, нәзәр-срәднбквлә дә цилә труйыш калыквләжок, бшкбмбштбн бблбмбшбштб совсәм вашталтмаш гбцок тидббжбм ужыт, шижбт.

Совет сойузышты социализм стройымашым когон сусу лин, когон уанән анжышы капитал сәндәлбквләштбш ровочыйвлә, социализм лимбм, социализмбн сбнгбмбжбм раскыдын дә раскыдын ужыт. Совет сойузлан шүмбн лимбшбштб, бнбәнбмбшбштб кушкәш; дә тбдб вәләәт агыл, цилә сәндәлбк вблнбш пролэтариатлан дә труйыш халыквләлән капитализмбн бблбмбштбш парвалымаш гбц, кризис гбц ытаралташышты лач Совет сойуз пролэтариатын ик корны вәлә улылан нинбн бнбәнбмбшбштәт кушкынок миә.

Совет сойузышты кризис укә. Кәләсәнәт мыштыдымы когон анзылтымаш, когол стройалтмаш вәлә улы. 15 и пәрви эксплоататорвлә кид гбц шывшын нблмб промышльәнность пиш когон шәрлә, кушкәш. Тәгәлә кушмашыжы историштбжәт укә ылын. Совет сойузна пачәш кодшы аграрно-индустриальнбй сәндәлбк гбц кого тбхныкән индустриально-аграрнбйышкы сәрнәлт кән.

Турбинвләм, корабльоввләм, тракторвләм, автомобильвләм, блбумингвләм, элбктричәтвыдон уштарән напайым (элбктро-сварочнбй) апаратвләм, сола хозәйствалык сложнбй машинәвләм моло бшгбшб сәндәлбкбшкб Совет сойуз сәрнәлт кән. Промышльәнностьышты дә сола хозәйствышты элбктричәтвыдон ровотайымаш Ләннынбн планжым Совет сойуз бблбмбшкб пыртәнок миә, тамазар лу сәк кого элбктростанцивлә тагынамок пәшәшкб колтымы

Молотов тәг.

ылыт. Октябрь рәволюцилән 15 и шоманәш, Ләннын бблмән Днбпр гидроэлбктростанцимәт пәшәшкб колтымы. Магнитогорски дон Кузнбцкбй мэталлургичәски (мэталл шбрәтбм) кого гбцәт кого заводвлә колтымы. Кузбассыштыш, Донбассыштыш шахтывлә моло, мбгбрә вәлә, пәшәм бштәт. Сталинградыштыш, Харьксвыштыш трактор заводвлә совхозвлән, колхозвлән нырышкы тракторвләм кәчбнь пуат. Горьковский автомобиль бштбм завод дә мол гигантвләәт, тбжолоый дон лбгкбй промышльәнностьыштышвлә, ровочыйвлән тбнблмәшдон, тәгәштәрбмәш дә ударничәствы вәрд пыт кбрәдәлмәшдон кого гбцәт кого сбнгбмбшвләм, анзылтымашвләм Совет сойуз бштән. Пәшәм социализм сәмбнбн организуйымдон пәшә ашындарымаштат шуку анзылтымашвләнә улы.

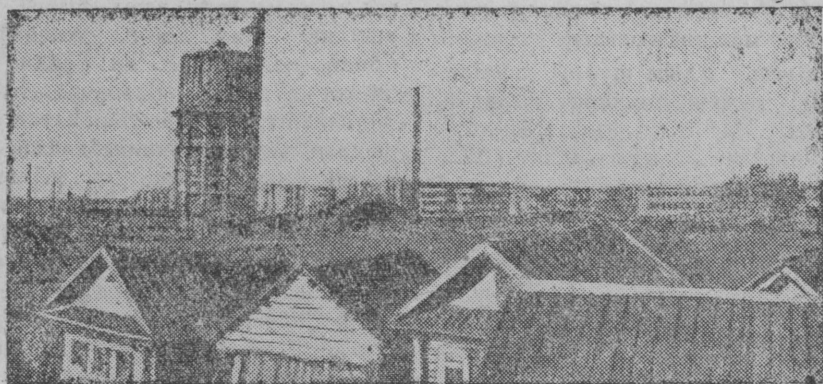
Совет власть ыламаш 15 иштб сола хозәйства совсәмок вашталт кән. Машинә-трактыр станцивлә тбжәмбн бштбмб ылыт. Трактырвләнә

дә сола хозайствалык сложный машинавләнә тамазар шүдй тьжәмбн кьзйт ылыт. Солаштыш нээр дон сәрэднъак халыквлә социализм вәкь совсәмок сәрнәлт кәнйт. Сола хозайствашты вүйлалтән кәшйвләжй, совхозвлә, колхозвлә бндә ылыт. Колхоз пәшә тытыштымок кушкын мимәш, пасна бьбш хрәсәнвләмәт колхоз корнышкы пыртәнок мия.

Совет союз тыгыды гьцәт тыгыды сола хозайствалан сәндәлык гьц сәк шалдра хозайствааныш сәр-

15 и шомашәш Совет сойузышты пиш кого анзылтымашвләм бштымь; гьцкәмьш, культуртымы, дә грамотым пәлөдймь сәндәлык гьц социализм культуры когон шарьбмән сәндәлыкьшкы Совет сойуз сәрнәлт кән.

Совет сойузыштыш цилә автономный рәспубликвләшток, областьвләшток, промышльәнность дон социализм сәмән сола хозайствам шарьмәштәт дә социально - культурный

Купвләишмыш монастыркы сола вәрәш у угорман (горьковски) автозавод стройымы.

нәлт кән. Тәхәнш шалдыра хозайстваан сәндәлыкьшй сәндәлык вьлнәт укә ыләш.

Колхозвләм бштымәшәш, совхозвлә шарьбмәшәш, машинә тәхникым когон пыртымашәш сола хозайстванажы тәнгәлә когон шалдыраәмьн. Социализмьн ти сьнгьмәшбжь—прольәтар рөволюцин сәк нәлб, когон сәк кәрәл задочыжым рәшбмәш ыләш; ти сьнгьмәш сәндәлык вьлнбш истори шотан ыләш.

Труйыш халыкын бьлбмәшбжьм чьнш, пыт йажоәмдән шалгышы сәндәлыкьшй лач ик Совет сойуз вәлә ыләш. Совет сойузыштыш ровочыйвлән пәшә тәрьштй и йьдәок кушкын мия, социальный страхованы когоәмәш, алавләштй дә солавләштәт жилищный строитьәлствы кушкәш. Труйыш халыквлән социализм сәмән, культур сәмән, матерьяальный сәмән бьләш тәргәлтмәшбштй у алавлә стройалтыт, кушкыт.

Социально-культурный пәшәвләм бштымәштй Октябрь рөволюцилән

пәшәитәт, лач ик Совет сойуз вәлә национальный вәпросым бьлбмәшкы Ләньинлә төр пыртән кәрдбн.

Ти анзылтымашвлә Мары Областыштат коговлә ылыт. Кьртньн корным угьц стройымы, стройышашлык дөтальвләм бштышй Лопатински комбинатым стройымы, пу трувавлә бштым завод колтымы, кавашты завод, мижгәм йөрбм фабрик моло эчә стройымы. Шьргь промышльәнность дә шьргь йәмдьбьмәш пәшәм совсәмок у сәмьнш сәрәл колтымы. Нээр, сәрэднъак хозайствывлә пәбшты нәрькок колхозвләшкы ушнәнбйт. Кырык-Мары районышты, Оршански, Торйалски районвләштй машинә-трактор станцивләм бштымь. Кырык Мары районын сола хозайства пәшәжьм машинәдон бштымәш базым организуйымы. Больницьвләм, шковләм угьц пүлә стройымы дә пачмы, тьәхникумвләм дә высый учебный завәдьөнбьвләм эчә шукымылыкмы. Маробластышты начал. шковләштй иктй дәнгьнъок тымды-

машым (всөбщий обученый) бш-
тымь, иктй дннбнок грамоты пд-
лшвлдм бштмьмоло.

Кырык Мары районьштыш анзыл-
тымашвлдмь лымбнжок маханьвлд
ылыт вара?

Промышленность пашашкы—Мар-
кожтрестышкы, стьокла заводышкы,
шбргй паша промышленностьшкы
дд молвлдшкдт лач 1931-32 инок
вэлэ 3610 тьжэм тнгам пиштымь.
Госпромышленностьын, ть шотыш-
ток шбргй промышленностьын,
валовой продукциштй ти эртш кок
иштй 33786 тьжэм тнгашкы шон.
1932 ин машинд-трактыр станцим
ум бштмь. Удбм шурны кымды-
кым 47 тьжэм гектарат утлашкы
шоктымы. Мылдндй ровотайымашы-
жат йонддрбмь. Колхозвлдшкы 37%
нээр, сэрэднбк хозайствалд пь-
рэнбт.

Кырык Мары районьштыш кустар-
ный промышленность продукци-
влдм бштмашбжб дон когон крд-
лэш шотлаатэш, плдд вдрбм нлэш,
йашнн. Ти эртш кок иштй Кырык
Мары районелаштыш цилд артвлдд
24903 тьжэм тнгаш продукцим Со-
вет снддлбкдн пуэнбт. 1932 инжб
продукци лымашышты кым пай
шукэмбн. Кырык Мары районьшты-
на ВУРТ-ым, Сплавтрестым органи-
зуйымаш дд Плодоварочный заводым
пашашкы колтымаш районланна эконо-
микб сэмбн анзылташыжы эчэйт
йбнбм пуэвй.

Кырык Мары районешнн пачмы
кут тьхникумын дд мол шковлднэт
пашашты (результатышты) кайешат.
Социализм стройшашлык цилд пд-
шдешннок кадрвлдм, айыртэмбнжок
марынвлдм, нинб млдннн йамдблэт,
пуат.

Помешбквлдн, капиталиствлн
властьым бштблтдрэн карагдэн шу-
мыкы Совет власть ыламаш 15 иштй
ти сбнгймашвлд линбт, комунист
парты тдр видбмашэш, труйыш ха-
лыквлд пашам пыт кычымашэш, со-
циализм вдрд пыт кбрэдлмашэш ти
сбнгймашвлдннжб линбт.

Пашд бштмашнн когон гбцдт
когон ашна. Лэнбнбн комунист пар-
тыын вождышы — Сталин тнг тдр
гбцдт тдр видбм дон, капитал снд-
длбквлдштбш револудийншб про-

лэтари ат палшымашдон, Совет со-
йузыштыш ровочыйвлд, колхозник-
влд дд цилд труйыш халыкшок социа-
лизмбм стройат. Ти социализмб
Совет сойузыштына вэлэ агыл, цилд
санддлбк вблнок сбнгэн лишашлык.
Пашажбм ашндарэн - ашндарэн,
Совет сойузыштыш труйыш халык
класдымы социализмн обществым
бштбмаш кокшы вбц и планым бш-
тш лин.

Мд донына, Совет сойузыштына
тнглдлжб ылэш.

Капиталиствлн снддлбквлдштб-
жб совсемо тнгэ агыл. Нинб доны,
кым нйт бнд эртэн, экономичэски
кризис когон кэд. Ти кризис когон
дд когон шарлд. Заводвлдштб; фа-
бриквлдштб со питбрийлаток миат,
пашдд кодшы ровочыйвлджб шркэ-
мбнок миат, тамазар лу мблыионым
эртэн. Английский империализм ур-
эш дд урэш вэлэ.Америкбштб кым
пайышты ик пай промышленностьшы
шагалын, 12 мблыионат утла тбш-
тдкэн пашдд кодшынт, олицдштб
шужэн, парвалэн блэн каштыт.
Вырсы эртбмбкб Германы изиш
тдрлнблбн ылы дд мбнэшок
сбмбрлэш, пыжлаш тнгалбн. Пашд-
дд кодшы ровочыйвлдшбжб тидб
брбн; нбнбжб нбнб со кушкынок
шукэмок миат, кбзбт 6 мблыионы-
мат эртэнбт. Мол гбц цаткыды эконо-
микн Францим кризис пуктлш
тнгалбн, тбддт пыжла, сбмбрлд.
Цилд вдркок, цилд капитал снддлбк-
влдшток кризис тнглд кэд. Цилд
ровочый классын пэлб нрбб рово-
чыйвлджбмок пашдд кодымаш йак-
тэ, кбчаш шомы йакэ капитализмн
производства шоктэн. Ровочыйвлд
вэлэ агыл, тбштдкэнбш хрсаньвлд-
нат бблбмашбштб худд.

Капитализмн снддлбквлдштбждт
колонь снддлбквлдштбждт, рево-
лудй вдрд кбрэдлмаш когон дд
когон кушкэш. Кбчбнок забастовкы-
влдм, стачкывлдм, демонстрацивлдм
моло ровочыйвлд бштдт, полицбвлд
дон, фашиствлд дон кбрэдлбт.
Хрсаньвлддт пыдыранат, патырланэн
кбрэдлбт.

Экономичэски кризис шарлбмд-
шэш империалист государствывлд
лошты шбдб, иктб вбсбм йышкыры-
маш тдрвнн. Снддлбкбм бшкштб

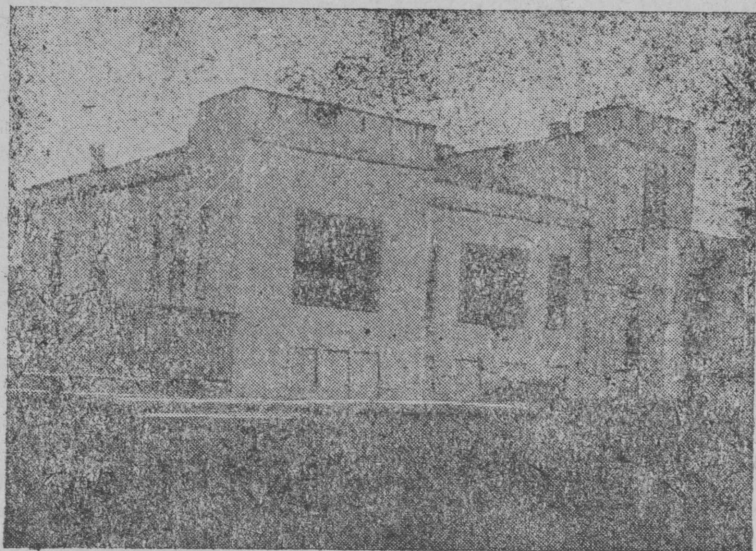
т ы пайылышашланэн, когон дә когон нини вооружайалтыт. Иапонь Китэй ваштарэш шалга; Иапонь дон Амэрики лошты шбиди кэ; Итали дон Франци икты-вэсбштэм йышкырат; Гэрмань дон Франци лоштат пурин Ыльймаш укэ. Тиди ик вэцүн тэнгэла ылэш. Вэс вэцүнжи Совет сойуз ваштарэш нини вырсым йамдйлаят.

Сандэлык кымдыкаш вырсы лшашлык гыц кэчынбок лудин Ыльймйла. Китэй ваштарэш Иапоньын кыредэламышжи—Совет сойуз ваштарэш интэрвэнцим йамдйламыш у маньэвр ылэш.

Совет сойузыштыш прольэтарнат дә цила труйыш халыквлэжок, цила

гыц, кыцызан Ыльймаш гыц лэкташ ик корны вэлэ лин кэртмылан капитал сандэлыкыштыш прольэтарнат когон Ыньаня. Ти корныжы—прольэтар рэволюдим Ыштэн, тэрвэтэн, важток шун шошы капитал стройым сымбирэн, Ыштэлаярэн ш у м а ш т ы ылэш.

Совет сойузыштыш ровочыйвлэ, колхозниквлэ, нэзэр-сэрэднйаквлэ дә цила труйыш халыкшок, Октявр рэволюцилан 15 и шомы празныкым празныклатат, Лэнын парты видымдон цила цырээн оппортуниствлэ ваштарэш дә Лэнын ин нацполитыкым какляртымаш ваштарэш пыт гыцаат пыт кыредэлаын, класс тышманьын Совет власть ваштарэш кэмэ-

Цик-алаштыш эльэктростанци.

улы-укэ силаштым, цила сродстваштым Совет сойузын границавла оролымашым цаткыдэмдймышкы, прольэтар Октяврнн сынгымашым пэргымашкы пушашлык ылыт.

Кыпитал сандэлыквлэштыш прольэтарнат комунист партын корныжы тэр ылым палэн шон. Лу тбжэмьин, шуды тбжэмьин, патырын кыредэлашывлан аныла рэдэныкы—компартышкы ровочыйвлэ пырат, дә мол ровочый халыкымат паштэ-кышты видят. Совет сойуз выкы капиталиствлэ вырсым тэрвэтымаш ваштарэш, капитал сандэлыквлэшты прольэтарнат рэволюдим Ыштэмаш вэрц нини пыт кыредэлаыт. Кризис

инжи ваштарэш кыредэламышым изишэшат лышкыдэмдидэ, ма аныланьшы ылышы когэ гыцаат когэ пашавлам Ыштэшашланэн, компарты сага эчэят пыт пизшашлык ылыт. Ыштэшашлык пашавланнжи лачокшымок коговла ылыт. Пытэриш вбц и планын пашавлажым икты дэнынок кашартыш Ыльымши инжи пытэраш кэлэш. Анылытымашвланя ш у к ы ылыт гынэйт, пачэш кодмашнажат гэчэ улы: промфинланым ситэрымбэ а ыл; колхоз пашам организацидонат, да хозайства донжат цаткыдэмдэш дә нэзэр-сэрэднйаквлэм колхозышкы шывшын, колхоз кушмашым когэемдэш кэлэш. Шурны лэктышым лүл-

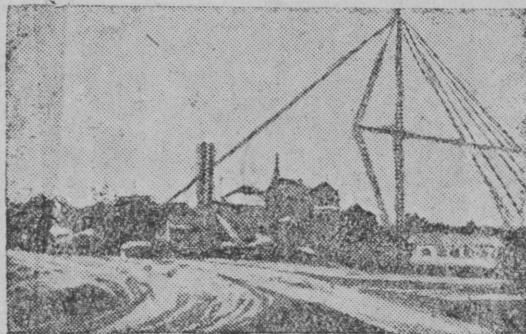
тѳмаштѳ пашам пыт кычаш; халык-лан кэрал адѳрвлѳ (ширпотрѳб) бѳштѳмашѳм парты ажѳдмѳ сѳмѳнѳ шукѳмдѳн колташ; совѳт-колхоз тор-гѳйѳмашѳм ш а р а ш; ровочыйвлѳн снабжѳнѳм йажѳмдѳш; бѳштѳшаш-лык хозѳйства—политичѳски пашѳ-влѳнѳм (ѳрымаш, киндѳ йѳмдѳлѳм-маш, пайѳм йѳмдѳлѳмаш моло) пыт гѳйѳт пыт кычѳн колташ кѳлѳш.

Кырык Мары районыштына токо эртѳшѳ Райкомын дѳ РКК ВКП(б)-н икараш пльѳнумышты мѳнмѳн райо-ныштыш ситѳдѳмашвлѳ гишѳн, айыр-тѳмѳнок сола хозѳйствам социализм корнышкы ваштымаш пашѳштѳш ситѳдѳмашвлѳ гишѳн, пиш раскыдын кѳлѳсѳш. Ровочыйвлѳ, колхознык-

ылѳш: капитал эльѳмѳнтвлѳм дѳ цилѳ классвлѳ хѳлѳок йашток йамдымыла, класс сѳмѳнѳ айырлымашын дѳ ѳк-сплоатацин (причинвлѳм) цилѳ хѳлѳок пѳитѳрѳш, ѳкономикѳштѳ дѳ ѳдѳм-влѳн шамышты тошты бѳлѳмашѳн овуѳдавѳжѳм сѳнѳн пѳитѳрѳн шокты-мыла, сѳндѳлѳкинѳн цилѳ труйыш халыквлѳ хѳлѳок классдымы, социали-стичѳски ѳбщѳствым тѳр шаман (со-знатѳльнѳй) пыт стройышывлѳшкы сѳрѳн шокташ“.

Совѳт сойузыштыш ровочыйвлѳ, колхозныквлѳ, нѳзѳр-сѳрѳднѳквлѳ дѳ цилѳ труйыш халыквлѳ анзылнок парты шѳндѳм задачыжы тѳхѳнѳй ылѳш. Тидѳ мѳнмѳн корнына ылѳш; пашѳнѳм социализм сѳмѳнѳ органи-

Америкѳштѳ
кризис кушкынок
миѳ.

Картинѳштѳ: шитѳрѳм сакыр завод ылѳш.

влѳ, нѳзѳр-сѳрѳднѳквлѳ, дѳ цилѳ труйыш халыквлѳжѳт, Кырык Мары район парторганизаци вуйлалтымаш-дон, ти анжыктым самынѳвлѳм пѳитѳ-рѳш цилѳнок цымырналтышты. Сола-хозѳйства пашѳштѳ дѳ мол пашѳш-тѳт, бѳштѳш шѳдѳмѳ пашѳвлѳм пыт бѳштѳн шалгышты. Вѳршино-Сумски, Микрѳковски дѳ мол район сѳльсо-вѳтвлѳн дѳ йѳчѳйкѳвлѳнѳт самынѳ-влѳѳшѳштѳ пашѳм йажѳн, кѳрѳллѳ шѳндѳш тымѳнѳш цилѳ труйыш халыкымок мѳ тымдышашлык ылына.

XVII-шѳ партконференцин рѳшѳ-нѳйвлѳштѳжѳ кѳлѳсѳмѳ:

„Коктымшы 5 нѳш планын полити-чѳски тѳн задачыжы тѳвѳ маханѳ

зуйѳнѳт, ти пашѳм мѳ пыт, шѳм вашт ѳнѳнѳн бѳштѳнѳ.

Лѳнѳинѳн знамѳжѳдон Совѳт со-йузыштыш труйыш халыквлѳ Октяѳ-врѳ рѳвѳльѳци годым сѳнѳнѳт, со-циализм стройѳмаш пашѳштѳт кого сѳнѳмашвлѳм бѳштѳнѳт, дѳ пакыла-жат, Лѳнѳинѳн знамѳдон, Лѳнѳин партын ЦК-а, дѳ парты вуйлал-тышы Сталин тѳн тѳр видѳмдон мѳ тѳнгѳлѳок сѳнѳн линѳ.

Октяѳврѳ рѳвѳльѳцин 15-шѳ ижѳ шу лижѳ!

Октяѳврѳ рѳвѳльѳцим дѳ соци-ализм стройѳмашым видѳшѳ дѳ вуй-лалтышы Лѳнѳинѳн ВКП(б) шу лижѳ!

Октябрь революци анзыц В. И. Ленин мам сирэн.

КЫМ СИРЫМАШ

Октябрь революци лимашым да ти революци сыйымашым В. И. Ленин анзыцынок палэн. Лымашынок, ноябрь 7-ын (Октябрь 25-ын), тиды гыц анцыцат агыл, тиды гыц вараат агыл жэпыйшты Кэрэнскийын властым карангден келтэнат, властым советвлэн кидыш нэлэш кэлэш манын, тиды анцыцок гопзи сирэн.

Октябрь революци лимашым лач Ленин гань кого ышан революци во+дь элэ анцыцок шижым, палэн кэрдык, лач тиды элэ сыйаш лимы кэчым, властым кидышкы нэлэм кэчым анзыцынок цаклэн.

Революци толмы шижимыжым, Октябрь революцизш пролетар сила цымырымашты вуйлалтымашыжым, ти сила винтэрымашыжым, ти кым сирмашвлэшткы пиш раскыдын анжыктымы. Ти сирмашвлэжым, Октябрь революци лимы анзыц Ленин сирэн.

Большэвинвлэ властым нэлшэшлык ылыт.

РС.-ДРП-ын Цэнтралькый Комитэвлэн, Петроградски дон Московски комитэвтвлэн сирымаш.

Кок столицын Ровочый да Салтак депутатвлэн Советвлэштат большынством плуцаймыкышты, государств властым большэвиквлэ бшкымбшттын кидышкышты нэлэн кэрдыт да нэлшэшлык ылыт.

Халыквлэм паштэкышты нэгэяц манын, тешманын ваштарэш шалгымашыжым сыйгэн шуаш манын, тышмагым шин шалэтай, властым шин нэлэш да бшкэ кидэш тидым кычэн цэрэш манын, кок столицы халыкын революциан эльэментвлэ пыт шуку ылытат, сыйгэнжы кэрдыт. Демократически мирым кызыток бштэш шудымкы (предлагаймыкы) зэмлям хрэсэньвлэлэн кызыток пумыкы, Кэрэнский шин шалэтымды да тэмден шумы демократически учредэньявлэм да ирикэм вэс пачаш бштымкы, *иктат* карангден кэрдыт правительством большэвиквлэ бштат.

Шуку халыкшок ма *вэрунэ* ылаэш. 6-шы майаш гыц август 31-шы йактэш да сентябр 12-шы йактэш кужы да нэлы корныок тидым йажон анжыктыш. Столицывлэ Совет-

властыш большынствожы халык ма *вэкинэ* лин *лимашым* анжыкта. Эс-эрвлэн да мөншэвиквлэн бшкэштэйлэн бинэандымбвлэштат, инны лошты интернационалиствлэ шукэмашят тидымок анжыктат.

Демократически Советчаньы — революци вэрц шалгыш халыкын сэк шукужы (большынствожы) агыл, *соглашты* эски *мелкобуржуазин мычаш* ажы элэ ылош. Выборвлэн (айырымашвлэн) цифрвлэлэн бшкымым алталыкташ ак кэл; пашажы выборышты агыл вэт: Москва да Питэр городской думывлэшкы айырымашвлэм да Советвлэшкы айырымашвлэм тэрэштэрэн анжэмэдэ. Москвашты айырымашвлэм да Москваштыш август 12-аш стачкым тэрэштэрэмэдэ: халыквлэм видышты революци эльэментвлэн шуку ылыштым (большынством) анжыктышвлэ тэвэ кышты ылыт.

Демократически Советчаньы хрэсэньвлэм клтала, мирымат, зэмлямат тидылэн ак пу.

Хрэсэньвлэлэн лач ик правительствы, большэвиквлэн правительствы элэ йарал лин кэрдэш.

* * *

Властьым малын вара аймбынжон кӱзбӱт большевиквлӓ ылашшылык ылыт?

Питӱрбӱм анзыкыла пумашна мӱнмӱн пӱшанӱм (шансынам) шӱдӱ пай худаэмдӱӱт, властьым кӱзбӱток ылашшылык ылына.

Кӱрӱнский дӱ Компаныжы вуылалтыман арми ылашты Питӱр пумашыжым мӱ ӱптӱртӱн ана кӱрдт.

Учрӱдитӱельный Собраныжымат «вычаш» ак ли; Кӱрӱнский дон Кампаныжы Питӱрбӱм пуон колтымашты дон кӱрӱк кынамат тӱдбӱм (учрӱд. собраныжым) лозитӱрӱн кӱрдӱт.

Мӱнмӱн партына вӱлӱ, властьым кидӱшкӱжы нӱлбӱнӱт, Учрӱдитӱельный собраныжым постараш ирӱкӱм пуон кӱрдӱш, дӱ властьым кидӱшкӱжы нӱлбӱнӱт учрӱдитӱельный собраныжым кужышкы шывшмаш гишӱн мол партывлӓм тидӱ йӱтлӱн кӱрдӱш, дӱ вуйнаматыштым анжыкта.

Английски дон нӱмӱцки импӱриалствӱ лошты сӱпаратный мир ыштӱмӱшбӱм лозитӱрӱш кӱлӱш дӱ лиӱш дӱ чбӱнӱ, пбӱсбӱн ыштӱн вӱлӱ ло эштӱрӱшбӱжы лиӱш.

ӱс-ӱрвлӓн дӱ мӱншӱвиквлӓн ышкӱбӱлӱнбӱштӱ ынбӱнбӱдбӱмӱлӱ ыштӱмӱшбӱшбӱштӱ халык йангылӱн. Столицӱвлӓштӱ мӱнмӱн сӱнгӱн колтымашна вӱлӱ хрӱсӱнвлӓм мӱ паштӱкнӱ нӱнгӱ.

* * *

Востаны тӱрвӱтбӱмӱш «кӱчбӱ» гишӱн агыл, тидӱ лишӱш «жӱп» гишӱн агыл шанымаш кӱӱ. Ровочыбӱвлӓ дон салтаквлӓ дон, халыквлӓ дон вӱш лин мишбӱвлӓн икараш йукушты вӱлӱ тидӱм ыштӱн кӱрдӱш.

Демократически Совещанышты мӱнмӱн партынан ышкӱ сӱездбӱ лачокшыमत ылашты пӱшӱ ылӱш. Ти сӱӱгӱздбӱ рӱзольӱцин судбажым (шинӱ-агӱш) гбӱнӱт рӱшбӱшшылык.

Партылан раскыды залачым ыштӱн пумашты пӱшӱ ылӱш: цӱротдон ыштӱбӱшшылык кӱчбӱ пӱшӱшкӱ Питӱрбӱштӱ дӱ Москвашты (область хӱлӱ) *вырси ӱдӱр-кидӱ востаны* ыштӱмӱшбӱм, власть крӱдӱл нӱлмӱшбӱм, правитьӱельствы каран дымашым шӱбӱн дӱш, пырташ кӱлӱш. Пӱцӱт гач тбӱнӱлӱ кӱлӱсбӱдӱок, тбӱдӱ вӱрӱ агитируйымаш гишӱн шанӱн шӱбӱндӱш кӱлӱш.

Востаны гишӱн Марксын кӱлӱсбӱм шамаквлӓжы: «Востаны—искусствы ылӱш» моло манмыжым ӱшбӱндӱрӱш, дӱ вӱшт шӱнӱн лӱктӱш кӱлӱш

* * *

Большевиквлӓн большинством «формы шотдтп» лимбӱм вычымаш изи бӱрвӱзбӱвлӓлӱ ыштӱмӱш лиӱш: ик рӱзольӱцидӱт тидӱм ак вычы. Кӱрӱнский дон Компаныжат ак вычӱп, Питӱрбӱм пуон колтымашты йӱмдбӱлӱт. Демократически Совещанын ышкӱбӱлӱнжы ышкӱ ынбӱнбӱдбӱмӱлӱш Питӱрбӱштӱш дӱ Москваштыш ровочыбӱвлӓн тырхымашыштым пбӱтӱрӱшшылык ылыт дӱ пбӱтӱрӱт. Влас-

тым кидышкына кызыт шына налгыны, истори манмам ак просты.

Апарат укэ? Апарат улы: Советвлэ дэ демократически организацивлэ нини ылыт. Халык ло бйбймаш *лймйнжок* кызыт, англичанвлэ дон нымыввлэ сэпаратный мирым бштймаш иршын, *мэ вэрднэ* ылэш. Лймйнжок кызыт халыквлэлэн мирым бштэш шудымаш—сынймаш лин кэрдэш.

Москвашат, Питыэрбштэт, властыым икэнашты вэлэш кэлэш, (кү тынгэлэш, тэды соикток; Москваат вак аныат тынгал кэрдэш), *Лиэш, агэш мактэок, соикток* мэ сынэн линэ.

Н. ЛЭНЬИН

1917 ин, сэнтэбр 25—27-ын (12—14-ын сирымй.)

Центральный Комитетъэшкы, Московски комитетъэшкы, Петроградски Комитетъэшкы кы дэ Питыэрдон Москва советлэн большэ- вик чльэнвлэлэн сирымаш.

Шэргакэн тэгвлэ, лин мимашвлэ (событивлэ) бштэшашлык пашавлэнэ бштэш кэлмым раскыдынок бштэш шудат; нинивлэм бштэйдэ вэрэмэ шывшмаш *преступльэньбшкы* сэрналтэш.

Хрэсанвлэ пыдыранымаш (аграрное движение) кушкэш, шэрлэ. Правительствын пйзыртймашыжы когэмэш дэ когэмэш; войскашты мэ вэкына шумын лин мийлтэт (Москвашты салтаквлэ 99 проц. йукуштым мэ вэрднэ пуэнбт, Финляндски войска дэ флот правительствы ваштарэш ылыт, Дубасовын фронт гишан понымыжат тэдымок анзыкта).

Германышты рэволюци тынгэлмаш сынэ кыраток кайэш, айыртэмйнжок матросвлэм лумб паштэк тиды раскыдын пэлдэрнэ. Москвашты айырымашты большэвиквлэ 47 проценты йукум плучайэнбт, тиды кого гыцат кого сынймаш ылэш. Лэвий эс-эрвлэ дон икараш шотлашан гынь, сандэлыкбштэна сэк шуку йукушк (большинство) *сынэ кыраток* манман ылэш.

Кыртны корны дэ почты служышвлэ правительствы дон ш б д б н ылат. Либэралвлэ октэвр 20-ын сйэздын бштймаш вэрэш, октэвр 20-шы кытлашты сйэздым бштймаш гишан полат, дэ молвлэят, дэ молвлэят.

Тэхэнь условивлэ ыламашты «вычымаш» преступльэньб ылэш.

Советвлэн сйэздым вычаш большэвиквлэн правашты укэ. *Властыым кызыток* нини *намышылык* ылыт. Тынгэлэ бштэымбштэйдон всэмирный (цилэ сандэлык кымдыкаш) рэволюцимэ нини ытарат (тынгэлэ бштэымблэ агыл гынь, цилэ сандэлык вблнбш империалиствлэ ик ышын лин кэрдэт, нинивлэ, Германышты лумбвлэ паштэк, бшкэ лоштышты пуры лиг дэ *мэ баитарэшин шагалаш иктышкы ушнат*), дэ русский рэволюцимэ нини ытарат (тэтэжы кызыт ышы анархи *мэ гыцунэят* силан лин кэрдэш), дэ шуды тыжэмбн ышы эдэмвлэн бйбймашбштэым вурсэш йаммаш гыц тынгэлэ бштймаштэйдон нини эчэ ытарат.

Вэрэмэ кужыш колтымаш—преступльэньб ылэш. Советвлэн сйэздым вычымаш—изи брвэывлэн формальностьла мадмаш, пиш кого намысан (позоран) формальностьла мадмаш ылэш, рэволюцимэ в ы ж а л ы м а ш ы л э ш .

Восстаныым (кырэдалаш тырванймашым) бштэйдэ властыым налэш аклик гынь, *восстаныым кызыток бштэш* вэлэш. Шамак толшы, Москва совет властыым кызыток икэнашты налэш ылагэб дэ бшкымжым (Питыэр совет дон икараш) правительствэш йэвэн ылагэб, властыым лэ-

мбнлок кбзбт восстаньыдон нэллн пишок лиэш вкят. Москвашты сбнгымаш лишашлык, ваштарэшнн войу-йышыжат тшшткэн укэ. Питьэршты вычалаш лиэш. Правительствылан нымам бштэш лиэш дн бтаралтамаш укэ лиэшт, тбдб сдйалтэш.

Властьым, банкывлэм, фабриквлэм, «Русское словом» кидбшкбжб нэлбнэт, бонапартист Кэрэнский сдйалтэш гбнь (ак сдйалток гбнь, тбдбм мн карандэн колтэнн), мн *иродым мирбм* бштэш шүдэн кэрдбнн маньн цилн Россий анцылыны агитбруйэнн, кэлэсэнт мыштыдымы ко-го базым дн силам мн нэлбнн лиэш. Хрэснбвлэлэн *земльям кбзбток* пумыла, кбртнн корнышты ровотайышвлэлэн, почтышты служышвлэлэн уступкывлэм *кбзбток* пумыла дн молвэлт.

Кэрэк ма-дн Питьэр гбц «тбнгл-мбйллок» агыл. Ббрбм йоктарэдэок Москва «тбнглэш» гбнь, тбдблэн

палшышвлн пыт лит: 1) фронтыштыш арми мэлннн шүмбн лиэш; 2) хрэснбвлн цилн вэрэ шүмбн лит; 3) флот дн фински войскавлн *Питьбйр вбкб толыт*.

Кэрэнскийбн ик-кок корпус мыктэшкб войскажы Питьэр лишнб улы гбнрэт вк, тбдб сдйалтшашлык ылэш. Московски советски правительствы вэрц агитбруйэн шалгэнэт, Питьэрски совет вычалынат кэрдэш. Лозунгы тэхэн лишашлык: Советвлэлэн властьым пуаш, хрэснбвлэлэн—земльям, халыквлэлэн—мирбм, шужышвлэлэн—киндбм.

Сбнгымаш лишашлык, дн лу пайышты бндэкш пайжы вбй йоктарыдн сбнгымаш лишашлык.

Вычымаш—революци а н з ы л н ы прэступлэньбм бштбмаш ылэш.

Шалэм колтэн Н. Лэнлин.

1917 ин октябрь 16—20-ын (3-7-бн) сирбмб.

Ц. К. чльэнвлэлэн сирбмаш.

Тангвлн!

Ти сирбмашбм 24-бн вадэш мбнн сирэм; положэньб (ылмаш) нбгынама литбмбллок пэлб ылэш. Бндэжб гбнь, восстаньы бштбмашбм шывшмаш, лачокшымок колымаш дон иктб ылэш; тбдбжб раскыды гбцэт раскыдын пэлб.

Кбзбт цилллок уп мычкы кчч маньн, цэротыштыш бштбшашлык пашавлэм (вопросвлэм) совэцаньывлэдон агыл, сбздвлэдон (кэрэк хыт советвлэн сбзд лижб гбнбт) рэшбмблн агыл маньн, халыквлэдон вэлэ пччл кидн кбрэдэлэш ; шагалшы халыквлн дон вэлэ, рэшаш лиэш маньн, улы-укэ силаэмдон тангвлэм бнбндэрэм.

Корниловцывлэн буржуази вэрц кбрэдлн пырымшты, Вэрховским карандымаш—вычаш ак ли ылмым анжыктат. Кэрэк ма лижб гбнбт, тагачы вадэшок, тагачы йыдымок, йункэрвлэн вырсы адббштбм шывшын нэлбнэт, (ваштарэш шагалыт гбнь, сбнгэн шүэнэт) моло, правительствыма арэстуйаш кэлэш.

Вычаш ак ли! Вычымыла гбнь, циллок йамдаш тиэш!

Властьым нэлмаш цэнэжб кбзбт

тэхэн ылэш: Вэрховским карандышы дн Корниловски договорым кокымшы ганак бштбшб Корниловски правительствы гбц *халыкым* (сбздбм агыл, халыкым, армивлэм, дн хрэснбвлэм мол гбцшэт анзыц) пэрэгбмблн лижб.

Властьым кн нэлшашлык ылэш?

Тбдб кбзбт пишок кэрл агыл: Военно-Революционный Комитэтбдбм кэрэк нэлжб «аль вэс учрэждэньб»—лачокшымок халык интэрэс вэрц, армивлэн интэрэс вэрц (кбт збток мирбм бштэш шүдэш), хрэснбвлэн интэрэс вэрц (земльям кбзбток нэлшашлык ылэш, частнбй собствэньностыым йамдэш) шужэн бблбшбвлн интэрэс вэрц ылышы прэдставительстввлэлэн вэлэ властьым пуашлык «учрэждэньб» властьым нэлжб.

Цилн районвллок, цилн полкывллок, цилн силавллок кбзбток цымырналтышты (мобилизовайалтышты) дн Военно-Революционный Комитэтбшкб, болн эвиквлэн Ц. К.-шкб изишэт вычалтэок дэлэгацывлэм колтышты маньн бштэш кэлэш; Кэрэнский дн Компаньыжын кидэш 25-шб йактн ныма статьянат властьым кодаш ак ли; тагачок вадэш аль йн-

дым пашам рэшаш кэлэш манын, тй дэльэгацывлэжы тэргыштй.

Тагачы сьнгэн кэрдшашлык (дэ лачокшымок тагачы сьнгят) иргодым шукым йамдышашлык, цилэок йамдышашлык, рэволюционьэрвлэм вэрэмашывшмашэш истори ак просты.

Влаस्थ्यм тагачы нэлйнэят, Советвлэ вштарэш кэаш агыл, Советвлэлэн лижы манын ма тйдём нэлйнэ.

Влаस्थ्यм нэлмаш восстаньын паша ыләш; тйдён польтык цэльжы нэлмькы ижы палы лиэш.

Икэнэ ик вэжы лывшалтшы голосовашым Октябрь 25-ын вычымаш йамшаш дон аль формальность дон иктй лиэш, тэхэнь вопросвлэм голосованьыдон (йук пумашдон) агыл силажыдон рэшаш халыкын праважы улы дэ рэшшашлык ыләш; рэволюцин критичэски жэпвлэжы годы, тй

жэпвлэм вычэн шалгаш ак кэл, бшкымжын прэдставительвлэжым, сэк йажо прэдставительвлэжымат вэк, халык ажэд колтэн кэрдэж дэ колтышашлыккок ыләш.

Цилэ рэволюцивлэн истори тидьжым аяжыкта; *рэволюци ытарымаш* мирём бшгаш шудымаш, Питьэрём ытарымаш, шужымаш гыц ытаралтамаш, хрэсаньвлэлэн зэмльам пумаш бшкэштй вьлнб ылым палэн-палэнок жэпым эртэрэн колтымькышты гынь, рэволюционьэрвлэн прэступленьбшты ахалык кого линэжы ыленэжы.

Правительствы бшкылэнжы бшкэ ак бьнэны. Керэк ма-дэ тйдём *шин шуаш* кэлэш!

Тэрвэнымашты вэрэмаш шывшмаш — колымаш дон иктй ыләш.

1917 ин нойябрь 6-ын (октябрь 24-ын) сирьмь.

Й. П.

Культур фронтшты.

„Прольэтэр диктатуры жэп дэ СССР-ышты социализмьм стреймаш жэп—национал форман, социальстичэски корян культур пэлэмаш жэп ыләш.“ (Сталин).

Кугижан импери сьмьрлэн кэшбй вэрбшты, труйыш халыккан кызамат ыламаш сандэлыкышты, Лэныньн комунист парты видьмьдон СССР-ыштыш ровочыи класс дэ цилэ труйыш халык бшкымьштён улы-укэ силаштым пиштэн пиш кого пашам, эдэм ылымь годшы жэпешты ныгынам ужтыдымы пашам, бштэн шоктэнбт.

Империалистичэски вырсэш; граждан вырсэш когон пыжагышы хозайстванам тэрлэтэн шомькышты, комунист парты дон СССР-ыштыш прольэтэр дэ цилэ труйыш халык, халаштышы дэ солаштышы капитальстичэски эльэментвлэ вькы, совет сандэлыкыштынэ капитальзмьн вожвлэжым кукалэн шуаш, цилэ фронт мычкок пыт наступайаш тьнгэлэньбт.

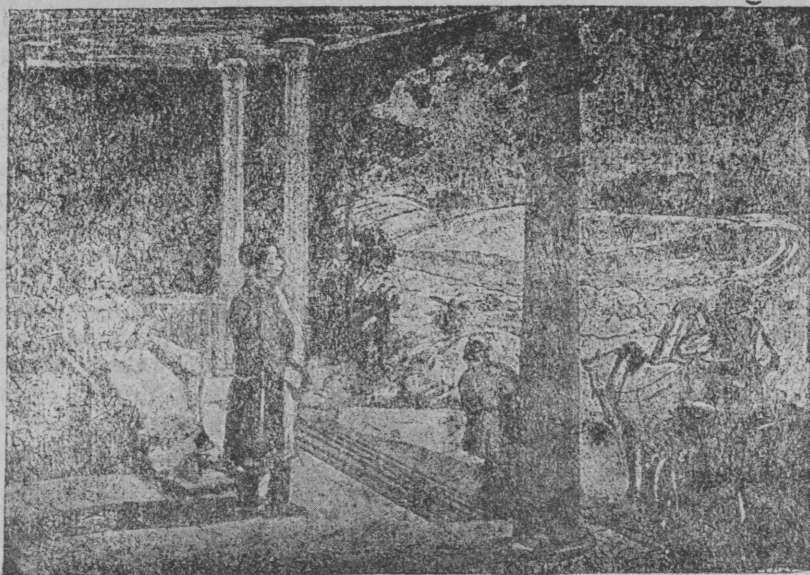
Андыкыла кэмаш, бштэн шоктымаш национальнй рэспубликьвлэштй, областьвлэштй дэ районвлэштй айыртэмьнжок палдырнэ.

Октябрь рэволюци йактэ тыгыды халыквлэ мол халыквлэ гыц пачэш кодын пиш пьцкэмьшын ыленэйт, культурыштат укэ ылын.

Кугижан колонизаторски польитыкы, рушышкыг ньэвола сэрьмаш, бшкэ туан йылман школым пачаш цэрьмаш (кыды вэрэжы пачмы гыньы питьэрьмаш)—тыгыды халыкым пьцкэмьш пыртэнбт, грамыты палыдымьм бшгэньбт. Рушла маньыла гынь, „сплошной ньэграмотностьшкы“ пыртэнбт. Тэхэнь польитыкы тыгыды халыкын, культурыштым вэлэ агыл, йьлэмьштёмат йамдымьшкы шоктэн вэк (карэвлэ дэ молы).

Национал районвлэштй торгэьймаш дэ улы-укэ промышльэнность прэдриятывлэ ордыж гыц толшы пайан рушвлэ кидьштй ылыныт. Цилэ рынкьвлэ, сырьовлэм кидьшкы нэлэш руш торговый капитал кого важым колтэн. Сэк йажо мьландым ордыж гыц толшы руш кулаквлэлэн пуэньбт дэ вэрбштыш кулаквлэ кидьштят ылыныт. Труйышы хрэсаньвлэлэнжы гыньы сэк худа, какырака мьландым ик лаштык гыц пьчкын пуэньбт.

Кыды национал райснвлэштй (Средньайя Азия, Закавказье) дэ молы,

Пәрви тиштӗ помешыквлӑ мындырланӑнӑт.

районвлӑштӑт) промышльӑнӑштыым шӑрӑдӑлӑйт. Национал прольӑтариат органьизуйалтмаш гӑц лудӑнӑйт. Сырӑюм Москвашкы, Иваново-Возньӑсэнскишкы, ӑл мол халаштыш завод-фабриквлӑшкы нӑнгӑн хӑдӑрвлӑм бӑштӑтӑт, мӑнгӑшок вара шӑргӑкӑн тӑшкы выжалаш нӑлӑн миӑнӑйт. Йуж национал районвлӑштӑт тыгыды кустарный промышльӑнӑш предпрыйӑтывлӑ ылыныт гӑнӑт, националвлӑм пӑшӑ бӑштӑш пиш чӑды пыртӑнӑйт. Пӑшӑ тӑржымӑт молвлӑ гӑц чӑды тӑлӑнӑйт.

Кугижӑ империн тӑр воктӑн ылышы национал районвлӑштӑт экономикы дон когон шайылан кодыныт: сола хозӑйствам тьӑтарлӑлӑок видӑнӑйт, промышльӑнӑш укӑ, корны, укӑ. Национал труйышы халыкым пӑзыртӑн урдымы годымок, национал лоштыш буржуазилӑн, кулаквлӑлӑн, рӑлыги видӑшывлӑлӑн (повлӑ, мулавлӑ, раввинвлӑ дӑ молы) палшӑнӑйт вӑлӑ вӑк. Нинӑ капиталын пӑркӑшӑквлӑштӑт ылыныт, труйышы националвлӑмӑт, рушывлӑмӑт пӑзыртӑн палшӑнӑйт. Рӑлыги видӑшывлӑ айыртӑмӑнок тыгыды халыквлӑм бӑшкӑ кидӑшкышкы нӑлӑнӑйт. Капиталан важым колташ палшӑт, началныхвлӑм колышташ, ик йук лыктӑок кулаквлӑм пайдараш улы-укӑ вӑр

йӑрӑ пӑк вӑшӑм йӑктараш тыгыды труйыш халыквлӑм тымдаш йара рӑлыгиозный школвлӑм лыктыныт. Кыды вӑрӑ улы-укӑ школвлӑштӑт пӑлжӑт утла рӑлыгийн школвлӑ ылыныт (Татарстан). Козмодьӑмйански кантоньштыш тьӑриториштӑт (кымдыкышты) тӑхӑн школвлӑ 16 ылыныт.

Школвлӑштӑт бӑшкӑ туан йӑлмӑ дон тымдыдӑбӑйт, руш йӑлмӑм нӑвола пыртӑнӑйт. Ти гишӑн 1869-1870 ивлӑштӑн Миньистьӑрствы Народный просвӑсчӑнӑш сборныхкышты тӑнӑ сирӑмӑ:

„Ныгышкы лывисалтӑок „инородцывлӑлӑн“ (тыгыды халыквлӑм тӑнӑ лымдӑнӑн) руш, йӑлмӑм кӑрӑк ма дӑ тымдышашлык ылыш. Цилӑ шачшывлӑлӑн (покольӑнӑйвлӑлӑн) ти йӑлмӑ туан йӑлмӑ лишӑшлык. Руш культуру, нӑнӑн культуру лишӑшлык“.

Руш Кугижӑн правитьӑльствӑн национализм дӑ патриотызм гишӑн айыртӑмӑнок 1911 ин, дворӑнски VII шӑт погынымашты пыт шӑндымӑ. Ти сӑвдӑшты тӑнӑ кӑлӑсымӑ:

„Государствӑнный школ руш школ, национал — патриотычӑски школ лишӑшлык; правитьӑльствӑнный школ „инородчӑски“ пышан лишӑшлык агыл, школышты изишӑт цакнӑдӑок руш йӑлмӑ вуйлалты-

шашлык, руш ййльмй дон тымды-шашлык ылына... Мйльннй, дворйн-влйльн кэлэйш кээш: школ руш школ лишйшлык, „Российажы—руш-влйльн“.

Кугижйн правитьельствы вэс наци-влйм рушышкы сйрйш цацэн. „Ино-родцывлйльн“ руш ййльмй тымдэ-нйт руш халык дон пижйш, лишэ-мйш нинй тйнгйльйт манын алталэн. Кугижйн дй тйдйн чиновниквлйн ййльмйштй „руш халык“ манмыжы ма лишш, мй пйльнй. Труйыш халы-кын цилй йиш эксплуататырвлй—по-мэйшйквлй, фабрикантвлй, заводчык-влй, рэльйги бидйшйквлй (духовенст-во) дй жандармывлй нйнйн ййльмйш-тйштй „руш халыкы“ ыльш. Ро-вочыйвлйжй дй цилй труйышы в-жй, рушынгэ, молы нацивлйнгэ ик-ганьок пйзйртйльмйнйт. Сэдйн-дон цилй нацивлйн труйыш халыкын ик интэрэс ылын.

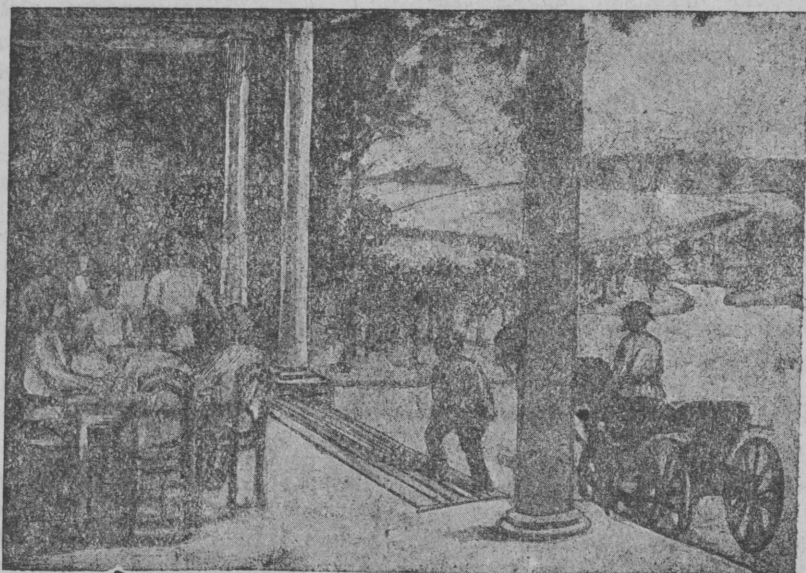
Национал районвлйштй грамьтым тымэньмйш чэрэпахы ашкылатыш дон кэйэн. Кыды районвлйштй иктйт грамьтым пйльшй укэ ылын. Кир-гиз халык лошты грамьтым пйльшй 0,6% вэлэ ылын, йакутвлйн 0,7%. Октявйр рэволюци анцыц Кырык-Мары лошты грамьтым пйльшй 18% ылын, йдйрймйшвлй лоштыжы гбнйбй 2% вэлэ.

* * *

15 и пэрви, Октявйр рэволюци-труйыш халыквлйн кйпшйльмй, пйзйртй-льшй, пйцкэмйштй урдышы кйп-шйльмй, роал пуш. Прольэтйрвлйм, цилй труйышвлйм капитал гйц ыта-рыш. Тыгыды х а л ы к в л а л а н икгань правам пуш. Комунист пар-ты Лэньинйн национальнй поль-тикйм тйр видймйдон, пачэйш кодшы тыгыды халык экономикй донат, культур донат анцыц кэйшй мол халыкымпоктэн шоэш, социализм ст-ройймаш вэрц пыг шалга. Труйыш ха-лыкын тышманвлй ваштарэш дй нй-нйн агэнтвлйштй—цилй йиш опор-туништывлй ваштарэш, Лэньинйн нацпольштйкй корны гйц карагшй-влй ваштарэш, айыргэмйнок сэк ко-гон локтылышы вэльйкодйэржавнй шовинизм ваштарэш, вйрйштйш уз-кий наоционализм ваштарэш дй нйнй-дон пурэмйлт йльмй ваштарэшйт цйрйидеок кйрэдйльн, ти луатвйц и лоштыКырык-Мары труйышы халыкат когон анцылатэн. Экономикйжймйт, культуржымат когон лулэн, шйрэн.

Экономикйжй лулйлтмй гишйн „У сэм“ журналын ти номырышты, анцыл стаййашты анчыктымй. Ти стайшаштыжы культур гишйн вэлэ-мйнь сирэм.

Октявйр рэволюци йактэ Кырык-

Кйзййт тиштй совхоз ыльш. Тиштй труйыш халык хова, йльмйшйжйм йажоемдй, культуржым шйрй.

Мары халык пиш пѣцкэмбштѣ бѣлэн. Культур шѣтѣшѣжѣ ылын гѣнѣйт, кушкын кѣрдтѣ, мѣрцѣн вѣлѣ. Козмодѣмѣянски зѣмѣштѣбѣн 1913 иѣштѣн йанвар 13-шы кѣчѣш отчотшым тѣвѣ нѣлшѣш. Ти отчот анчыкта: Кырык-Мары районышты тѣнгѣлтѣш школ 55 ылын, нѣнѣш шотышты 16 школ-жы цѣрковно-приходски. Пѣйѣн тѣѣтѣвѣвлѣлѣн тѣмѣнѣшѣш кок гимназим. Октябѣвр рѣволюци анцыц пачыныт ылын. Польшит просвѣт учрѣждѣнѣшвлѣ гишѣн, дошкольный учрѣждѣнѣшвлѣ гишѣн, ѣл курсывлѣ гишѣн тѣнѣм шанымашат укѣ ылын. Уды-укѣ школвлѣштѣжѣт марынвлѣ пиш чѣдѣ тѣмѣнѣшѣнѣйт. Шукы, йажо школвлѣжок руц солавлѣштѣ ылыныт. Мары солавлѣштѣ школ пѣртвлѣжѣмѣт стройыдѣлѣйт, хрѣсѣн изи пѣртвлѣштѣ тѣмѣнѣшѣнѣйт. Руш йѣлѣмѣ дон тѣмѣдымашым ыгылаш й а с ы ылынат, тѣмѣнѣшѣжѣт чѣдѣн каштыныт. Гимназивлѣштѣ мары халык ло гѣц тѣмѣнѣшѣвлѣм шотлаш ик кидѣштѣш парнѣвѣлѣят угат ылын. Тѣмѣнѣшѣвлѣжѣт пѣйѣн тѣѣтѣвѣлѣ вѣлѣ ылыныт.

Труйыш халыкын ѣнтузиазмым (кид-йѣлым) Октябѣвр рѣволюци пиш когон лѣлтѣн. Культур фронтышты айыртѣмѣнок тидѣ кѣйѣш. Цѣрковно приходски школвлѣ вѣрѣш халыкым сотышкы лыкмы учрѣждѣнѣшвлѣ пачалтынѣйт: тѣхныкумвлѣ, партикол, ШКМ-влѣ, 7 и тѣмѣнѣмѣш школвлѣ, библиотѣкѣвлѣ, лыдмы пѣртвлѣ, дѣѣтсадвлѣ дѣ мол культур учрѣждѣнѣшвлѣят шукы пачылыныт.

Октябѣвр рѣволюцилѣн 15 шомашѣш К ы р ы к-Мары районыштына культур фронтышты тѣхѣн ѣштѣн шоктымашвлѣнѣ ылыт:

Тѣнгѣлтѣш школвлѣштѣ тѣмѣнѣмѣш.

Октябѣвр рѣволюцилѣн 15 и шомашѣш мѣнѣмѣн Кырык-Мары районына грамытым пѣлѣдѣмѣш район гѣц, ик ѣдам кодтѣок грамытым пѣлѣшѣш районышкы сѣрнѣлтѣн. Рушла манмыла гѣнѣшѣ, мѣнѣмѣн районына „район сплошной грамотности“ лин. Культур фронтышты ѣштѣн шоктымаш-

влѣнѣ айыртѣмѣнѣжок ВКП(б) партѣын XVI сѣѣзд гѣц вара шукы линѣйт.

Культур фронтышты сѣк кого пѣшѣш всѣобщѣи обучѣнѣшым XVI партсѣѣзд шотлѣн. Ти сѣѣздѣштѣ Стальин тѣнѣ тѣнѣ кѣлѣсэн:

„Тѣнгѣлтѣш школвлѣштѣ всѣобщѣи-обѣзѣтѣѣльный обучѣнѣшкѣи ванчымаш сѣк кого пѣшѣи ылѣш. Культур рѣволюциштѣи тишкѣи ванчымаш рѣшѣшѣшлык ашкылтышым анчыктышы ылѣштѣ, тидѣм „сѣк кого“ пѣшѣи ылѣш мѣнам. Ти пѣшѣшкѣи ванчашыжы шукѣрдок жѣп шон, всѣобщѣи-обѣзѣтѣѣльный обучѣнѣшым тѣнгѣлтѣш СССР-ыштыш шукы районывлѣшток кѣрѣлжѣи цилѣи улы. „Тѣажолый промышленностьым спасайышашланѣн, йѣл вѣйк шагалтѣн шоктымашланѣн, цилѣи вѣрѣ, школвлѣштѣт вѣк ѣкономим ѣшѣшѣш“ (Лѣнѣн) тишкѣѣѣ йѣктѣ ѣштѣшѣшлык ылына. Остатка вѣрѣмѣнжѣи тѣажолый промышленностьым йѣл вѣйк шагалтѣн тѣрлѣн шоктѣннѣ дѣ анчыкыла кѣнѣ. Тѣнгѣлтѣш школвлѣштѣи всѣобщѣи-обѣзѣтѣѣльный обучѣнѣшым организуйыш тѣнгѣлтѣш вѣрѣмѣи шон. Ти гишѣн раскыдын, вѣк пинѣдѣн тѣрлѣн сѣѣзд рѣшѣи гѣнѣшѣ, пѣр ѣштѣи мѣшманѣн мѣнѣ шанѣм.“

Сѣѣздѣн рѣшѣнѣшѣи паштѣк дѣ вара ВКП(б) ЦК дон СССР правитьѣлѣшты лыкмы рѣшѣнѣшѣвлѣ паштѣк культур фронтышты, айыртѣмѣнок национал рѣспубликвлѣштѣи, областѣвлѣштѣи дѣ районвлѣштѣи, пиш кого ѣштѣн шоктымашвлѣнѣ ылыт. Кырык-Мары районыштѣт всѣобщѣи-обѣзѣтѣѣльный обучѣнѣшым 1931 инок ѣлѣмѣшкѣи пѣртѣн шоктѣннѣ.

Мары областѣшты ѣкономикѣи кушкын мѣмѣи сѣмѣнѣ Кырык-Мары районыштына культур учрѣждѣнѣшвлѣ, айыртѣмѣнѣнок тѣнгѣлтѣш школвлѣ, кушкаш, пингѣдѣмѣш тѣнгѣлтѣшнѣйт. Йгѣц и мычкы тѣнгѣлтѣш школвлѣ кушкын мѣмѣн ти таблѣциѣи анчыкта:

Ивлә	Тыңгалтыш школла шот.	Школышты комплект- влә шот.	Тымәншө- влә шот.	Ти шотыш марывлә.
24-25 и.	69	105	3436	2021
25-26 и.	75	122	4004	2489
26-27 и.	79	136	5272	2806
27-28 и.	84	160	5723	3019
28-29 и.	88	170	6285	3715
29-30 и.	108	213	9046	5077
30-31 и.	132	258	10425	5678
31-32 и.	141	303	11894	6643

Айыртәмбнок всәобщи-вбәзатыль-ный обучәнбим тыңғалмыкы, 1930 ин, тыңгалтыш школла кайынок кушкыт.

Мары халык ло гыц тыңгалтыш школышты тымәншөвлә и гыц и йбидә кушкын миәт. Цилә тымәншөбй ыр-вәзөвлә лошты 58,4 проц. марын ылыт. 8 иәш гыц 11 иәш йәктә ик йрвәзөбй кодтәок тымәншөбй каштыт.

Пәрви, куғижә правительствы го-дым, айыртәмбнок национал район-вләштй, йдйрәмәш тымәншөбй пиш шайылыны шбдйрәнән. Кырык-Мары районыштына грамытым пәлбшбй йдйрәмәш 2 проц. вәлә ылыт. Октя-вбй рәволюци гыц вара школлашты тымәншөбй йдйрвлә и гыц и йбидә шукәмбйт. 1925 ин тыңгалтыш шко-вләштй йдйрвлә 21,3 проц. ылыныт, 1927 ин—33,8 проц., 1932 ин 49,6%. Вәс шамак дон гыныбй пәлжок йдйр-влә тымәншөбй.

1917 и годшән ныгынамаат ужтыды-мы школла шәрлбмәш гыц пасна, школ көргыштйш пәшәжәт важгәок вәшталтын. Пәрвишбй муштруйымы школ вәрәш, рәлыгим тымдышы школ вәрәш, кызбйт у школ, совәт-ски, польитәхнычәски школ пачмы. Ылбмәшбим пәлбмвләм, эксплоата-тырвлә гыц лүдшөвләм, труйыш ха-лыкын ырык вәрү, буржуази вәштар-рәш кырәдәләш лүдшөвләм тошты школ лыктәш ылыт. Кызбйт у школ, Совәтски школ польитәхнычәзмбим пыртән, пәшәм кольәктив дон бш-тәш тымда, социализм вәрү кырә-дәл шалгышөвләм йәмдбйлә.

„Махань поп, тыхәнә приход“—ман-мы тошты годшы шайа улы. Тымән-шөбй пәшәштәт тәгәок. Махань учи-тбй, тыхәнә учәнниквлә. Октявбй

рәволюци йәктә школлаштыш шукын-жок повлән, кулаквлән дә тыгыды буржуази шачшы-кушөвлә тымдән шалгәнбйт. Буржуази интәрәс вәрү нбнбй шалгәнбйтәт, школышты тымән-шөвләмәт нбнбй бшкә вәкбшккы са-рәнбйт, буржуази интәрәсбим пәрәгәш тымдәнбйт.

Сәдбндон, Октявбй рәволюци ли-мбкы, школым вәс пачаш, социализ-м вәрү кырәдәләшәшылыкым бштымы годым, тымдышөвләмәт уәмдәш ты-ңғалбннә. Тошты рәжим вәрү пыт шалгышөвләмәт сам шудылан важгә-ок лыктын шумы ылыт, кодшы тым-дышөвләжым совәт школ тәргымы сәмбнш вәс пачаш воспитывайәннә.

Мары школлаштын тымдышөвләм йәмдбйбмәштй Совәт власть пиш кого пәшәм бштән. Рәволюци йәктә марын тымдышөвлә, әл мары йбл-мбим пәлбшөвлә пиш чөдбн ылыныт. Кызбйт Кырык-Мары районышты, ма-ры школлаштыш 98 проц. тымдышы-вләжбй марын ылыт, 2 проц. шбй ма-ры йблмбим пыт пәлбшөвлә. Клас ло кырәдәләмәштй тымдышөвлә өр-дбйжты ак шалгәп. Бшкә рәдбшты-мәт ирәәмдәт, кулаквлә вәштарәш, рәлыги вәштарәш, тошты овуцәвлә вәштарәш пыт кырәдәләйт. Труйыш халыкын сбнзәштым пачыт, нинбим сотышкы лыктыт. Солашты хозай-ствәно-польитәчәски кампаньөвләм әртәрбмәштй кызбйтшбй, совәтски учитьблвлә анцылыны шалгат, социа-лизм вәрү кырәдәләйт. Сәдбндон анцылтән шалгышы, активный учи-тбйвләм кулаквлә пиш ак йәратәп, кыцә-шон пызбйртбйләш, бшккыбш-тын корны гыц нинбим карандаш нинбй цацат.

Октявбй рәволюци 15-шбй ин СССР-ыштыш прольәтариатын дә цилә труйышөвлән әчә ик кого, ка-питализм сәндәләквләштй ныгынамаат ужтыдымы, бштән шокгымаш улы. Халаштат вәлә агыл, солаштат 7 иәш всәобщи-обәзатыльный обучәнбй пыртымы. Кырык-Мары районышты-наат комунист партын ти дйрәк-тивбим йлбмәшккы пыртәнә. 1932 ин Кырык-Мары районышты 7 и тымән-шөбй йлбмәшккы пыртымы. Тәнә шо-шым тыңгалтыш школлаштын тымән-шөбй ләкшөвлә цилән 5-шбй групшыкы ты-мәншөбй ванчәнбйт. Анцыкыла ти кок

и гытлашты 17 ийш йактэ цилэ ёр-
вэёйвлэ 7 ийш шковлэм тымөнъ
лакшй лит.

1924 ин 7 и тымөнъмаш шковлэ
3 вэлэ ылыныт гыньы, тэнэ, 1932 ин
32 школышкы шонна: 21 ШКМ, 5
ФЗС, 2 ФЗУ, 4 профтэухнычэски
шковлэ. Ти шковлэштй тымөнъшй-
влэят шукэмбйнит. 1924 ин 80 эдем
тымөнъбйнит гынь, кёзёйт 2393 эдем
тымөнъбйт, 30 пай нэрёй шукэмбйнит.

Кадр йамдйлымаш.

Совет сойузышты нгынама ужты-
дымы промышльённость кушкын шэр-
лёмаш, сола хозайства социализм
корнышкы пыртымаш кадыр йамдй-
лымашым пиш когон тэргят. Тэргёй-
дэжат ак ли. Тёйтэ нымахань планы-
мат тэмэн ана кэрд. Пэрви национал
районвайшты кадырым йамдйлымаш
воксёок укэ ылын. Кугижан прави-
тэальствылан тидёй ак кэл ылын.
Тыгыды халык ло гёц, учитёйл гёц
пасна, нымахань спэциальистымат
ужаш ак ли ылын. Октяёёр ре-
волюци вэлэ цилэ нацивлэм иктё-
реш ёштэн, икгань правам пуэн.

Кырык-Мары районуштынаат ка-
дыр йамдйлымаш когон анцыкы кэй-
эн. 1920 ин ик пэдтэухныкум вэлэ
ылын гынь, 1930 ин тэхэнь тэухны-
кумвлэ пачылтыныт: Лёэсной, копе-
ративный, промышльёно экономич-
эский да садовооородный. 1932 ин
Зоветтэухныкум эчэ пачылтын. Ци-
лэжй кёзёйт куд тэухныкум ылыт.
Ти тэухныкумвлэштёй 1200 эдем тыман-
нёйт, 46,5%-жы марывлэ ылыт. 1930
ин районуштына СПШ пачмы. Тиш-
тёй ровочыёвлэ, колхозныквлэ, бё-
ннёк-сэрэдняк хрэсаньвлэ да нёнь-
ёйн тэётёаштёвлэштёй Марксын да
Лёэнынёйн тёорим тымёнёйт, пар-
тёийно-советски пашам видаш йам-
дёйлэалтыт. Промышльённостьлан ка-
дырым йамдёйлэш кок ФЗУ ылыт:
Йурёйштёй Маркожтрэст пэлэн,
„Дубовайа“ станциштёй Лёэстранхоз
пэлэн. Пэл тымөнъшйвлэжй марын-
влэ ылыт. Тёлэц пасна мол прэд-
приётёивлэштёй бригадный учёнй-
чэстёй манмыдон йамдёйлэт (Тёй
пографи, элэктростанци да молы).

Кырык-Мары район шёйргёйштёй ре-
зонансовый манмы кожвлэ ылыт. Тэ-
хэнь кожвлэ музык инструментвлэлэн
пиш йарал ылыт, йажо йукым пуат.

Музыкально-инструкторски школыш-
ты ти кожвлэ гёц музык инструмент-
влэм ёштэш тымёнёйт (плаваткэ,
гитар, мандолина, крипица да молат).
Ти школ кёзёйт шэрёмбй: столёяр-
ный отдёальённёй пачмы. СССР-ышты
тэхэнь школ иктёй вэлэ. Музык инст-
румэнтвлэм, мэбёйвлэм СССР мыч
да вэскидвлэшкёй выжалашат эчэ
коллат вэк.

Кого квалификациан—спэциалист-
влэм йамдёйлэш Маробластышты
1931 ин пэдагогичэски институт да
комвуз пачмы ылыт. Ти высшый учёнй.
завэдённёйвлэштёй труйышы марын-
влэ тымёнёйт. Тёлэц пасна, мол ха-
лавлэштёйш ВУЗ-влэштёй, тэухныкум-
влэштёй таманьар шудёйн труйышы
марывлэ эчэ тымднёйт, социализмбйм
стройаш йамдёйлэалтыт. Рёволюци
гёц пэрви Кырык-Мары ло гёц ВУЗ-
ым лакшёйм мёнь ик эдембйм вэлэ пё-
лэм. Кёзёйт цилэжй ВУЗ-ым шудёй
нэрёй пёйтэрёнёйт.

Нёизовой манмы пашам видаш кур-
сывлэ гач кадырвлэ йамдёйлэалтыт.
Ти курсывлэ гач шукы шудёй эдем-
влэ йамдёйлэактёйнит.

Грамытым палёдымы коговлэм тымдымаш.

Октяёёр революци йактэ тёйгёл-
тёйш шковлэ пиш чёды ылынытат,
труйыш халыкын шукы тэётёавлэ ты-
мёнётэ кодыныт. Вара, колымэш-
кышток, пёцкэмбйштёй, лэвёйрэштёй
ёлэнёйт. Кулаквлэлэн йук лыктёок
манмыла ёшкэ шуштёйм нёйгёйтёнёйт.
ирёк вэрц кёрдёлэш пыт шагал кэр-
дёлёйт.

Октяёёр революци пёйтэрлиш
ивлэшток грамытым тымдымаш гиш-
ён Совет власть вопросым шёндэн.
Айыртёмёнок рёконструкци жёпёйн
грамытым тымдымаш вопрос, анцыл
вопросыш шагалын.

Грамытым палёшёйвлэ кушкынок
миа, шукэмбйт. 1929 и пэрэпчсёйм
налшаш. Тёнам 12 ийш гёц 50 ийш
йактэ 39,8% грамытым палёшёйвлэ
ылыныт. 1929-30 ин грамытым палэш
19949 кого эдемвлэ тымёнёйнёйт,
1930-31 ин 17000, 1931-32 ин 11274
эдэм. Тёлэц пасна, малограмытнёй-
влэм 1931 ин 6934 эдем тымдымы.
Тэнэ шёйжём 4952 эдем малограмыт-

ный влă дă 5995 эдем колхозно-совхоз обучэньшты тымдалтмы лит.

Ти эртбиш кок ивлăшти грамытым пăлбдымвлăм тымдымаш куьлпоход сэмбнь эртăрăлтн, цилă труйыш халык культур вэрц шагалын.

Дошкольнывлăм дă бэспризорнывлăм анчэн куштымаш.

Октяввир револьуци йактэ Кырык-Мары районышты вэлэ агыл, областыштынаат ик дошкольный учрждэньят (тнғалтыш школ йактэ тымдымаш) укэ ылын. Кугижан правительствы йако шуан вашталтышым (сэмбнь) йамдылăш ик парняжымат пăрăлтбдэ. Совет власть вэлэ культур пашашты тидым кого пашăэш шотла. Тьэтывлăм изинькоко шуандара, социализм вэрц шалгаш тымдэн йамдылă. Дошкольный учрждэньывлăн тэвгэ кушкын миэньйт:

1925	ин дьэтсад дон дьэтплош.	гэ	2
1926	—	—	2
1927	—	—	2
1928	—	—	4
1929	—	—	11
1930	—	—	20
1931	—	—	20
1932	—	—	32

Предприятывлă сага, аль мол козайствбный организацивлă сага пачмы дошкольный учрждэньывлă ти шотышкы ак пырăп. Воспитаньиквлăжят и гыц и йбдэ кушкынок миат. 1925 ин 4 иаш дон 8 иаш лоштыш цилă бирвэывлă гыц дошкольный учрждэньывлăшкы 2,7% вэлэ каштыт ылын гбньб, 1932 инжы 36,2% каштыт.

Тнғэ гбньят, Кырык-Мары районыштына дошкольный воспитаньигишан шукумок бштэн шоктыдэлнă, 63,7% эчэ ырдыжэш кодыт. Тиды кого ситбдымаш ылэш. Тишкэвэ йактэ ти пашăэш кадырат йамдылăлт шоктыдэ, материальный базат пинбдэм шотэ, обществбныбстьят мобилызу йалтэ.

Бэспризорнывлăм (тылык тьэтывлăм) анчэн куштымаш ик приют вэлэ ылын. Тышкыжят тыгыды чиновнывквлăн, халаштышы мэшанынвлăн тьэтывлăм вэлэ нăлбтылын. Солаштыш хресань тьэтывлă пиш шотэн ылыныт. Ти тошты приуытш-

ты малан тымдэньйт? Йымы ыдылаш, кугижă дон нăчальствб гыц лудаш, пайанвлăм пычитайаш тымдат ылын. Нымахань трудаланат, мастарланат тымдыдэлбт. Нымалан йардымывлă тишэцлăктнбйт. Шукужок лăкмкыбштбжы мынастирвлăшкы кэат ылын, аль шăхэрлэнэн бшкыбштбм пукшат ылын.

Октяввир револьуци лимбкы, айыртэмбнок граждан вырсы годым шуку дьэтдомвлă (приютвлă) пачытыныт. Тышкы тылык тьэтывлăм вэлэ агыл, нэзэр тьэтывлăмат нăлбнбйт.

Прольэтэрвлăн дă цилă труйыш халыкын экономикы кушкын мимб сэмбнь, бэспризорнывквлă чбдэмбнбйт. Кбзбйт районыштына кок дьэтдом ылыт. Тыштб цилăжы 120 бирвэб анчалт кушкыт. Тблэц пасна, ик учрждэньб глухо-нбэмойвлăн (колтымы, попэн мыштыдымывлăлэн) органьизуйымы. Тыштб 30 тьэтыва попаш тымэньбйт.

Дьэтдомвлăшты пэрвишблă йымы ыдылаш агыл, труда бблбмашлэн тымэньбйт. Иалэш чимашбм, выргэмбм ыргаш, мэббывлăм бштăш, цилă йиш мастарлан тымдат. 7 иаш шковлăштб тымэньбйт, тьэхникумвлăшкы дă ВУЗ-влăшкы тымэньаш колтат. Социализбм стройаш у кадырвлă, у спэциальствлă нинбгыц йамдылăлтбйт.

Польитпросвэт пашă.

Октяввир револьуцилэн 15 и шомашэш Кырык-Мары районыштына тэхэнь польитпросвэт учрждэньывлă ылыт:

	1928	и 29	30	31	32
Лыдмы портвлă	15	23	23	31	31
Библиотьэкбвлă	2	2	2	2	3
Клубвлă	4	5	6	6	6
Нардомвлă	2	2	2	2	2
Музейвлă	1	1	2	2	2
Кино	2	2	2	2	2
Драмстуды	—	—	—	1	1

Ти учрждэньывлă гыц пасна, колхозвлăштб, когорак солавлăштб краснбй уголоквлă иктă маньар лу кино пэрэдвжкбвлă ылыт. Районо гыц пасна, мол организацивлăят польит просвэт пашам видат: профсоюзвлă, потребкопэраци дон промкопэрацивлă дă мол организацивлăят.

Польитпросвѣт пашашты ситыды-машвлѣят шуку ылыт. Ти кого пашашты Роио дон организацивлѣ лошты ик сэмѣн план укѣ. Садындонок пашѣ иктѣр ак видѣлт. Лѣймѣн йѣмдылѣмѣ кадыр укѣ. Улы ровотныквлѣн квалификацишты (пѣлѣмашышты) ак ситы. Пашѣм прамой шѣндѣн ак мыштѣп. Сѣк кого ситыдымашыжок, трукышы халыкым ти пашашкѣ мобиллизуйѣн шоктыдымаш ылѣш. Сѣдындонок пашѣ ышкѣ турѣш, казоный сѣмѣнѣ эртѣрѣлтѣш.

Прольѣтѣр рѣволюци лимѣшкѣ, тыгыды халыквлѣн искусствылан кушкаш йѣн укѣ ылын. Цилѣ тыгыды халыквлѣм рушышкы сѣрѣш цацышы кугижѣн правитѣльствы национал искусствылан кушкаш волам путѣ, Ылѣнѣмѣ сѣмѣнѣжок пѣслѣндѣрѣш вѣлѣ цацен. Мары халыкым нѣлшѣш. Ти халыкын мыры гѣц пасна нѣмаханѣ искусствыжат укѣ ылын манаш лиѣш. Икараш погынѣн мырымашыжат цѣркѣшты дѣ тѣл йѣдѣ сѣнцѣш полкышты вѣлѣ ылын. Тѣѣатыр гишѣн мола попашат укѣ ылын.

Кѣзѣйтшѣ жѣпѣм нѣлшѣш гѣнѣ, совсѣмок вѣсѣ ылѣш. Пѣрви мары халык мырвлѣшкѣжѣ ышкѣ ойхыжым вѣлѣ пиштѣн гѣнѣнѣ, кѣзѣйт мырыжат вѣсѣмѣш, мырвлѣштыжѣ социализм стройымаш анчыкталтѣш. Тѣѣатыр искусствы когон шѣрлѣш, кушкаш тѣнгѣлѣн. Хозѣйствѣно-польитѣческы кампѣнѣвлѣ, рѣволюци празныквлѣ солавлѣшты, спѣктакыл гѣц пасна, шѣон эртѣрѣлтѣт.

1931 ин искусствы видѣш районуштына драмстудыйм организуйымы. Ти студийшты 40 мары ырвѣзѣвлѣ трукыш халык ло гѣц тымѣнѣйт. Ти кок и лошток студийшты тымѣнѣшѣвлѣ ышкѣмѣштыѣм йѣжѣн пѣлдѣртѣвѣй. Нѣнѣнѣ халашты вѣлѣ агыл, колхозвлѣштѣт, шѣйргѣ йѣмдылѣмѣ пашаштѣт, Кырык-Мары халыкынат искусствы лин кѣрдмашѣм анчыктѣвѣй. Анцыкыла Кырык-Мары искусствы шѣрѣмашты ти студий рѣволюцим ыштышѣшлык ылѣш.

Пѣчатѣ

„Клас ло кѣрѣдѣлмѣш орудѣ пѣчатѣ ылѣш.“ Пѣрви буржуазий кидѣшты пѣчатѣ ылын. Прольѣтѣриѣтлѣн ышкѣмѣн пѣчатѣым лыкташ, шѣрѣш волам путѣлѣйт. Тѣнгѣ гѣнѣят, ровочый

клас шайкы цѣкнѣдѣ, прольѣтѣр пѣчатѣым йывырт дѣ лыктын шѣрѣн, цилѣ трукыш халыкым рѣволюци вѣрц шагалаш мобиллизуйѣн.

Октѣвѣйр рѣволюци йактѣ Кырык-мары йѣлмѣн пѣчатѣ, йѣванѣыл дон мольтѣвѣнѣквлѣ гѣц пасна, воксѣок укѣ ылын. Октѣвѣйр рѣволюци лимѣкѣ, шукаш ыш ли, Кырык Мары йѣлмѣ дон пѣцѣтлѣмѣ „Нѣзѣрѣн шамакшы“ лѣктѣш тѣнгѣлѣ, вѣра „Тѣр“ лѣмѣн газѣт.

1930 ин годшѣн районуштына нѣл лѣмѣн газѣт лѣктѣн мий: „Лѣнѣн корны“, „Комсомол йук“, „Лѣсноий прольѣтѣрий“ дѣ „Йурински рабочѣй“.

Кырык Мары йѣлмѣн льитѣратурат ти жѣпѣн пѣлѣ кушкын. Айыртѣмѣнок Кырк Ммры издѣтѣльствым организуйымыкы льитѣратур кушкаш тѣнгѣлѣн. Кушмашыжы тишѣц кѣйѣш:

Маханѣ ин	Манѣяр лѣмѣн льитѣратур лѣкѣ	Манѣяр пѣцѣтлѣмѣ лѣкѣ	Тѣйраж
1930 ин (8 тѣлѣшты)	32	58,16	36500
1931 ин	34	119,46	45050
1932 ин (9 тѣлѣшты)	49	149,52	67615
Цилѣжѣ	115	327,14	149165

Ти шотышкы Москваштыш издѣтѣльствѣвлѣ лыкмы льитѣратур ак пыры. Лыкмы льитѣратурышты пѣлѣжѣ утла Кырык Мары оригинал льитѣратуры ылѣш.

Писѣтѣльскы кадѣрат кушкѣш. Пѣрви кок-кым ѣдѣм вѣлѣ сирѣт ылын гѣнѣнѣ, цѣзѣйтшѣ вѣслѣт утла ылыт. Рассказвлѣм, романвлѣм сирѣт (Игнатѣйѣв, Пѣтухов, Сузы В. дѣ молывлѣ), ырвѣзѣй прольѣтѣр поѣтвлѣ кушкыт (Шат Булат, Сидук Ф. Пѣт-Пѣршут, Пѣк-Патыр, Крольиков дѣ молы). Колхозныквлѣ ло гѣцѣт сирѣш тымѣнѣйт (Дѣнѣнскин, Ильдѣяков дѣ мрлы). Тѣѣхныкумвлѣ пѣлѣн льитѣратур кружоквлѣ организуйымы ылыт.

1) Ик пѣцѣтлѣмѣ лѣкѣ кнѣйгѣштыш страницѣ ылѣш.

Материальный базы да вэс паты- лыткы.

Экономиканы кушкын мимы сэмбине культур базыат и гыц и йиде кушкын, пингидем миа. Отдал образованы бюджетым нэлэш. 1931 ин народный образованылан 1104600 тэнгэ ассигнуымы ылын гыны, 1932 ин 1572400 тэнгэ йакте шоктымы. Ик ишток 467800 тэнгэ, 42% кушкын. Тиди ныгынам ужтыдымы кушмаш ылэш. Капиталистичэски государствывлам нэлэш гыне, тыштэ ма кэйш? Тыштэкен и гыц и йиде культур базы валэн, көтйргэн миа культур дон анцыц кэшб Гэрманыштат грамытым палымаш процент валэн миа.

Местный бюджет гыц пасна, шуку культур учреджэньывла мол организацывлан бюджетышты ылыт: кооптэхникум, лэсной тэхникум, зооветтэхникум, музыкальный школы, 2 ФЗУ, 3 профшколва да молы шуку курсыла.

Тилэц пасна, обществэный организацывла, колхозла культур пашышты палшен шалгат.

У школва стройаш 1931-32 ивлашты 176357 тэнгэ капиталым пиштым.

Кыткын кэлэсэн гыне, культур фронтышты тэхэне бштэн шоктымашвлана ылыт.

ВКП(б)-ын Крйком, Обком да Райком, большевиклаа пыт видымдон Кырык-Мары районыштына Лэнински национальный польтыкым блы-машкы 10р пыртэн мимы дон вэлэ тэхэне бштэн шоктымашвланажы ылыт. Ровочый класын тышманла ваштарэш да нинин агэнтла-цила йиш опортунывла ваштарэш комуныст парты видым дон пыт гыцат пыт кйрэдэл шалгэн вэлэ, культур фронтна тэнгэ шарлэн кэрдэн.

Толшаш вйц иштэ культур эче когон анцыкы кэшашлык. Кырык-Мары районышты толшаш вйц иаш планшыкы культурный стройтэлысты гишан тэвэ мам пыртымы:

7 иаш школым вэлэ агыл, улы-укэ ырвэзйла 100% гэок, 10 иаш школым пйтарбшашлык ылыт. 27 тынгалтыш школым, 12 шым иаш школым строймашкы 1453000 тэнгэ капитал

пиштымэ лиэш да оборудованылан 82 тыжэм тэнгэ шйвалтэш.

Кадыр йамдылымаш когон шарла. Тэхникумла 1937 иэш цилажы 11 лит. Кызытшты гыц пасна тэхэне тэхникумла угыц организуялтыт: польитпросвет тэхникум, дошкольные тэхникум, дэаткомдвжэнь тэхникум, водный тэхникум, гидро-торфаной тэхникум да педагогичэски институт. Тилэц пасна, ФЗУ, колхозуч, совхозучла угыц пачылатыт. 1937 ин ФЗУ—6, колхозуч—39, совхозуч—9, ШКМ—79 лит.

Тэхникумлаам угыц стройаш 6 миллион тэнгэ капитал шавымэ лиэш. Дошкольный учреджэньывла 218 лит. Тынгалтыш школашкы кэмэшкы, цила тыгыды тэтыла 100% гэок ти учреджэньывлам пйтарбшты лит. Ти пашээш 5 иштэ цилажы 8557800 тэнгэ раскодываалтэш.

Польитпросвет учреджэньывла тэвэ маханьы лит:

№ арада	Махань учреджэньывла.	1932 ин йлыг	Угыц пачытыт	Маньар капитал пйтагытэш
1	Тэзатыр	—	1	600000 т.
2	Социалистичэски культур томавля	—	5	1500000 т.
3	Промышлен. сола хозайствы выставкы	—	1	200000 т.
4	Музейла (у гыц оборудоваймаш)	2	2	200000 т.
5	Колхозный клубяла	31	80	2450000 т.
6	Красны уголок-ла да колхозный библиотэкила	172	350	89000 т.
7	Колхозныйк томавля (у гыц оборудоваймаш)	2	2	200000 т.
8	Коностанци	3	8	25000 т.
9	Киноэрэдвижкы	7	20	10000 т.
10	Звуковой кино	—	1	200000 т.
11	Радио кружокла	20	150	19500 т.
12	Самодэятэльный кружокла	75	140	6500 т.
1	Интернатла (обшэжытьывла) 2000 эдэмлан	—	—	770000 т.

Польитпросвет учреджэньывлашкы цилажы 6270 000 т. капитал пиштымэ лиэш.

Быц иштѣ народный образованьын
цилӓ учрѣждѣывлӓшкѣ 13 мѣль-
он тӓнӓ нӓрѣ капитал пиштӓлтѣш.

Ти толшаш быц иӓшын планжы
эдѣм бѣлѣмѣ годжѣнӓт нѣгынам
ужтымы план ылѣш. Цилӓ бѣлѣмӓшок
вашталтѣш, класдымы социальстѣи-
чѣски общѣствы лиѣш. Ти планын
сӓк кого, тѣнӓ задачшы бѣштӓн шок-
талтѣш. XVII-шѣ партконфѣрѣнци
тѣнӓ задачшѣжѣ тидѣм шотла:
„Коктымышы 5 иӓш планын поль-
тычѣски тѣнӓ задачжы тѣзѣ
махань ылѣш: капитал эльѣмѣнт-
влӓм дӓ цилӓ класвлӓ хӓлӓок йаш-
ток йамдымыла, клас сѣмѣнѣ айы-
рлымашын дӓ эксплуатацин (при-

чинвлӓм) цилӓ хӓлӓок пѣтӓрӓш,
экономикѣиштѣ дӓ эдѣмвлӓн шам-
ышты тошты бѣлѣмӓшѣн овуу-
влӓжѣм сѣнѣн пѣтӓрӓн шоктымы-
ла, сӓндӓлӓкнӓн цилӓ труйыш хӓ-
лыквлӓ хӓлӓок класдымы социаль-
стѣичѣски общѣствым тӓр шаман
(сознатѣельный) пыт стройышы-
влӓшкѣ сӓрӓн шокташ“.

Прольѣтариӓт дӓ цилӓ труйышы
халык комунист парты йѣр эчѣт
пыт цымырѣнӓт, ВКП(б)-ын больѣ-
витски ЦК, тѣдѣ гѣнѣрӓльный
сӓкрѣтӓр Сталин тӓн Лѣнѣнски
польтѣйкѣим тӓр видѣмѣдон ти
задачым рѣшѣн шокта.

Мандѣльштам Одиссѣй.

Пѣтӓришѣ краснѣй штаб.

1917-шѣ ин нойаврь. Москвашты
Совѣт власть лин.

Провинциштѣжѣ тѣнӓ агыл ылын.
Округын штабышкы Россий цилӓ
вӓрвлӓгѣцок кѣчѣн салтаквлӓ толыт.
Пичӓлвлӓм дӓ войуйаш кӓрӓл молвлӓ-
мӓт нинѣ кѣчӓт. Мѣнѣжѣвиквлӓм,
ӓсӓрвлӓм, офицѣрвлӓм, купѣцвлӓм,
кулаквлӓм сѣнѣмӓш гишӓн кӓнӓшѣм
йадыт.

Рӓзански губѣрнѣштѣ пиш нӓлѣ
пӓшӓ ылмаш айыртѣмѣнок ӓшѣндӓ-
рӓлтѣш. Махань шон уйѣздѣ алавлӓш-
тѣ купѣц йых эдѣмвлӓ пырѣн шѣнзѣ-
нѣтӓт, воинский начальнѣквлӓ ӓль
писѣрвлӓ вуйлалтымдонок кидѣш-
тѣштѣ властѣым урдѣнѣт, нѣзѣр хрѣ-
сӓнвлӓӓдѣм мыскылѣн бѣлӓнѣт.

Рӓзань губѣрнӓн тамахань уйѣздѣ
гѣц ӓнӓт, тѣдѣжѣмѣок кѣзѣт ам
ӓшѣндӓрѣ, токѣм кок салтак толы-
ныт. Уйѣздный алам кидѣшкѣ нӓл-
мӓш гишӓн кӓнӓшѣм нинѣ йадыт.
Нинѣ пиш шуку масаквлӓм шайыш-
тыг. Офицѣрвлӓӓт помѣшѣквлӓн
усадыбывлӓ йѣдѣ шӓлӓнѣн кѣнѣтӓт,
вырсы хӓдѣрвлӓм вѣлӓнѣштѣ чиѣн,
сӓкѣн шѣндѣнӓт, помѣшѣквлӓн зѣм-
лӓм хрѣсӓнвлӓлӓн пуащ агыл, со-
лавлӓм зорайат вӓк, нѣзѣрвлӓм когон
пѣзѣртӓт, помѣшѣквлӓ гѣц моло
шывшын нӓлмѣ инвѣтӓрѣм (ныр

пӓшӓлык ӓдѣрвлӓм) нинѣ гѣц шыв-
шын-шывшын нӓлѣт.

Ти толшы кок салтаквлӓ дон ик-
аращ пӓлӓ попышна, бѣштѣшӓшлык
планын бѣштѣшнӓ. Тѣ уйѣздѣн ик
волостѣшѣжѣ фронтыгѣц толшы
салтаквлӓм цилӓ постарѣн шагалташ
линӓ. Мӓжѣ Москва гѣц патронвлӓм,
пичӓлвлӓм, дӓ пулѣмӓтѣмӓт вӓкӓт
эчѣ пуащ линӓ. Тѣнӓм вара нинѣ
бѣшкӓ уйѣздѣ алаштым нӓлӓш кӓӓт,
томѣшѣк усадыбывлӓм итѣрӓйѣн лык-
тыт.

Тѣнӓ бѣштѣмӓш пиш йӓнѣш толыы.
Фронтыштыш салтаквлӓ цилӓ вӓрвлӓ-
ок сѣнѣвѣ. Воронѣжски губѣрнӓш-
тӓт тѣхѣнѣ историок ылы дӓ тѣш-
тӓкѣн когоракын ылын.

Москва Войннѣй округын штабшы
властѣым кидѣшкѣ шывшын нӓлмѣ
пѣтӓриш кѣчѣ гѣцок рѣволѣуци шта-
бышкы сӓрнӓлт кѣш.

Ти штабышкы цилӓ Россий гѣцок
салтаквлӓ толыт, погынат, кого ала-
влӓ ӓрдѣж вӓрвлӓштѣ, мѣндѣр лык-
влӓштѣ Совѣт властѣым бѣштѣмӓш
гишӓн планвлӓм бѣштӓт.

Кого алавлӓ ӓрдѣж уйѣздвлӓштѣ,
вӓрвлӓштѣ вӓлӓ агыл, Угарман, Ка-
луга дӓ Тамбов гань кого алавлӓш-
тӓт Совѣт властѣым бѣштӓш йасы
ылын.

Угарман гёйд толшы тэговлэ попат: „Совэт властьюм ёштёймё, Советёштё шукужок большэвиквлэ ылыт, городской думыштыжы эссервлэ дон мэньшэвиквлэ пырэн шёинзёинёит, нёинёвлэ дон нёимахань кынымат моаш ак ли“—маныт. Анжёт гёинь, Угарманёшты тошты полкывлэ кымыт шалгат, нинёвлэштёёжы цилэ тошты офицёрвлэ ылыт.

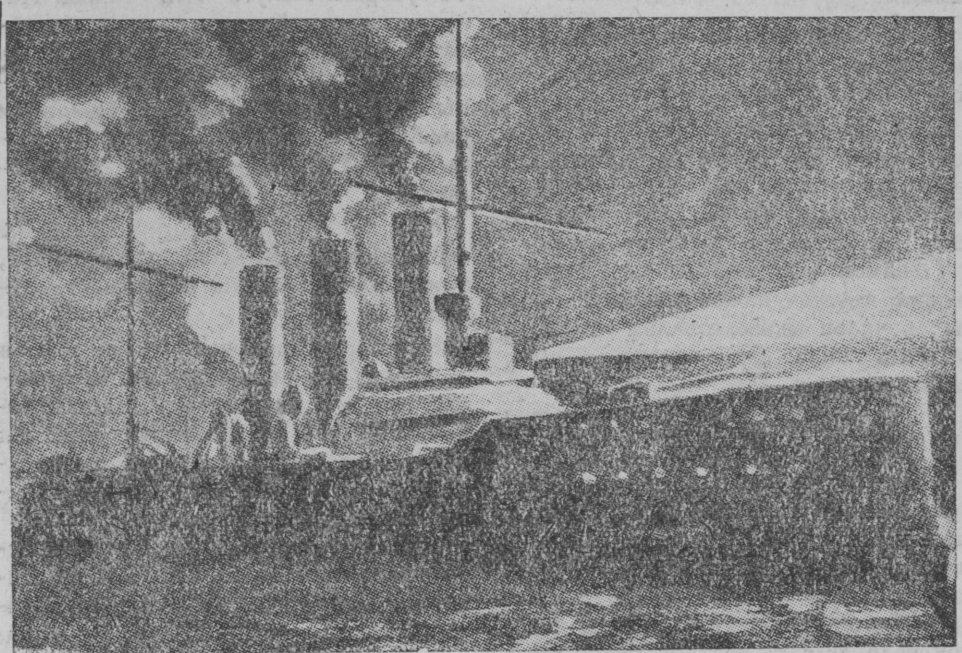
Муралов тэнг ти историм мёйлэнэм тэргэн лэктэш шудэ.

Москвашты ылышы сэк лутёймё двинёёвлэн камаңды гёйд нёима гёцэт лудёймё 4 салтакым нэлёймат, Угарманёшкы кыдална.

Мэйнэ планна пиш проста ылы: Совет исполком общёй собранёым постара; тёштэкэн «Совет власть

Собранёышкы округ штабын официальной прёдставитёльжы шотэш мёинь миэн шагальым. Толыमत, прёзидиум стёл лээш шёинзёйм. Комуниствлэм гёинь литёймэш когон ырсат, шудалыт. Тэвэ мёинёйм тээльэфон докы шудат. Тээльэфондон мёинёйн тэговлээм попат ылы. Нинё йажо увэрвлэм шайыштыт. Полкышты, маныт, пиш бойёвой настроёнёй, полкыштыш команднёй составым цилэ хэлёок вэс пачаш айырымы. Полкы-полкы хэлё, знамёвлэм лултэн-лултэн, Совет тома докы миат, манын попат.

Тээльэфондон попышыमत, залышкы пырышым, дэ прёсэдательё гёц цэрот шотэок попаш йадым. Округын штаб лёмдон пиш ладнан попэн

“Аврера” крэйсэр Виминий дёорэц нэлимё годёим лулэи.

гишэн» докладым ёштэ. Тэхэнь собранёышкэт гарнизонёштыш цилэ офицёрвлэок погынёёй.

Мэ вокзал гёцок кэшашлык ылына ылы: мёинёжы собранёышкы тёрёк кыдалым, 4 двинёёвлээмжы 3 полкы йёидэ; полкывлэштёёжы митингвлэм ёштэш, команднёй составым вэс пачаш айыраш дэ вара Совет тома докы миэш. Мэйнэ планнам тёинэмшё Совет прёсэдательёл Романов тэнг вэлэ пэлэн; мол иктат пёлёёдыт.

пушым: „Цилэ тиштё ылышы офицёрвлэ, манам, Вэрёштё гёц карангдымы ылыт, командир лиэш праваштым нинё йамдёнёит, лач салтаквлэ айырымвлэштё вэлэ командирвлэ лин кёрдыт“ манёым.

Тёнгэлэ кэлэсэн пумашэшэм залышты пиш когон ружгэш тёнгэлёит. Тамамок ёштэн шунештё ыленжёй дэ тё жёпёнок тунё марсэльёэзым мырымы шактэн колта. Совет тома докы толын шагалшы полк тидём мыра ылы.

Офицэрвлӓлӓн кӓлӓсӓшӓм:

— Тӓ доныда попаш мӓнӓ ам йӓр-сӓ, толшы полкылан шӓлӓм ыштӓ-шӓшлыш ылам,—манӓм.

Романов тӓн дон коктын балконышкы лӓктӓнӓ. Салтаквлӓлӓн шӓлӓ шайам кӓлӓсӓм. Тамазар ротым совет тома зальшкы пырташ шӓдӓшнӓ; мӓнӓт тӓшкӓ пырышым.

Мӓнӓ токӓм тамахань полковнык толын шагалӓшӓт:

— Господин комиссар, мӓӓ салтаквлӓ ваштарӓш кӓш шӓнӓ лӓ, нӓнӓнӓлӓн подчинӓйӓлтӓш линӓ,—манӓш.

Мӓнӓ нинӓлӓн кӓлӓсӓшӓм; казармашты йӓдӓ кӓш шӓдӓшӓм. Кӓм махань командирӓш айырымы, тӓш-тӓ цилӓ пӓлӓдӓ, манӓм. Айырыдым-влӓштӓ проста салтакӓш кодыт, манӓм.

Тӓнӓмок рӓвкомым ыштӓшнӓ. Вӓс кӓчӓшӓжӓ, Кремльӓш, Совет тома доран парад митынгӓм ыштӓш линӓ.

Воински часталвлӓ цилӓ ала мычкок рӓволюцӓи мырвлӓм мырӓн ӓртӓвӓ. Совет тома докы миӓн шагальӓвӓ. Парад пиш тырын, порадкан ӓртӓш. Парад паштӓк митинг ли.

Тӓнӓмок ала комӓндантым каран-дышна, тӓурма начальныкым, милицӓи начальныкым. Алам пӓрӓгӓн шалгыш сила цилӓ хӓлӓок мӓнмӓн кидӓшӓшнӓ ли.

3-4 кӓчӓшӓшӓ Советӓм постараш шӓдӓшнӓ.

Советӓн тӓ засӓданьыштыжы, Угарманышкы толмына гишӓн, полкы командирвлӓм вашталтымна гишӓн моло, вӓрӓмӓш ыштӓмӓ рӓвкомын лӓмдон, мӓнӓ цишти шайышт, ынгылдарӓн пушым. Совет властьюм йӓвӓнок вӓлӓ ак ситӓ, тӓдӓм ыштӓн шокташ кӓлӓш,—манӓм. Тӓшток, вӓрӓмӓш ыштӓм рӓвкомитьӓтӓм рӓвком лӓмдон шӓлӓтӓн колташ шӓдӓшнӓ дӓ Угарман Совет исполкомлан пӓшӓжӓм ыштӓш ынгылӓш шӓдӓшнӓ.

Ти засӓданьыштыжы пиш кого рӓжгӓмӓшӓн ылы. Мӓнӓшӓвиквлӓ дӓ ӓсӓрвлӓ, мӓнӓнӓн попомӓм ыш йарыктӓвӓт, пиш когон шыдӓшкӓвӓ. Угарманыштыш большӓвиквлӓм мӓ ваштарӓшнӓ шалаштынӓштӓ ылы дӓ ыш кӓрдтӓп. Мӓнмӓн пӓшӓнӓм йарыктышы рӓволюцӓим шукужок йаралӓш лыктӓвӓ, большӓвиквлӓ вӓлӓ агыл,

бӓспартӓийныывлӓт, шукужок тӓ рӓволюцӓи вӓрц кидӓшӓтӓм лӓлтӓвӓ.

Сормовыштат тӓнгӓлӓок ылы. Тӓштӓкӓнӓт, цӓховой комитьӓтвлӓм, профӓссиинальный организацӓивлӓм постарӓн кого собраньым ыштӓмӓ ылы.

Тӓ собраньыштат «влаस्थ्यм кидӓшкӓнӓ нӓлмӓ» гишӓн шуку шайышташ, ынгылдараш вӓрӓштӓ. Тӓштӓкӓнӓш мӓнӓшӓвиквлӓ ышкӓштӓ вӓкӓлӓ шуку статьян онгырыкалӓвӓ гӓнӓт, пльӓлӓнӓвӓ гӓнӓт, мӓнмӓн ыштӓм пӓшӓвлӓнӓм собраньы йаралӓш лыкты.

Ышкӓ пӓшӓнӓм ыштӓн пӓтӓрӓшнӓт, Москвашкы кыдалана.

Тӓштӓкӓн вӓс увӓрӓм тишӓцӓт кого куктынзыканым колаш вӓрӓштӓ. Тӓ увӓржӓ Калуга гӓц толын. Калугашты, октӓбрь востаньы лимӓшкӓт ӓчӓ, казаквлӓн отрӓд Советӓм зорӓйӓн шуӓн, поктӓн шӓлӓтӓн, мӓстныӓй гарнизоным вырсы ӓдӓрвлӓм шывшын нӓлӓнӓт. Тӓштӓкӓнӓт ударныӓ батальонвлӓм ыштӓш тӓнгӓлӓнӓт.

Калуга Москва гӓц мӓндӓрнӓ агыл. Москвашты ылышы офицэрвлӓт, йункӓрвлӓт, тӓшкӓи погынӓнӓт, шӓлӓйт.

Калугаштыш Совет нӓимат ыштӓн ак кӓрдт. Большӓвиквлӓлӓн палышвлӓ укӓ дон иктӓи ылыт. Алашты ровочьйвлӓ укӓ ганок ылыт; кӓбртныӓ корнышты ровотайышывлӓ вӓлӓ ылыт, нӓнӓнӓжӓ шукушток мӓнӓшӓвиквлӓ сӓмӓнӓ ылыныт.

Алажы торговой ылӓш. Спӓкулянтвлӓ, казаквлӓ, купӓц ӓргӓвлӓ тӓштӓкӓн цӓцок ылыт. Большӓвиквлӓ сӓмӓнӓ ылышыжы пичӓл шывшын нӓлмӓн гарнизон вӓлӓ ылы.

Калугаштыш ӓкспӓдици Угарманьштыш гӓц нӓлӓбрӓк ылӓшӓт, тӓшкӓи отрӓдӓм колташ рӓшӓшнӓ; отрӓдлӓн пичӓл, пульӓмӓтвлӓ гӓц пасна артыльӓрим пуӓннӓ; командирӓш Бардуков тӓнгӓм шагалтымы; мӓнӓнӓжӓ — комиссар ылам. Тӓхӓнӓ отрӓдӓмок западный фронт гӓц Мӓсников тӓн колтышашлык ылӓш; кымшы отрӓдшӓ—ровочьй гварди—Тула гӓц толшашлык.

Совет Исполком Калугашты погынӓн кӓрдтӓ; мӓнӓшӓвиквлӓт моло вольам пӓтӓлӓйт, сӓдӓндонок ала гӓц

тамавар уштыш өрдөштү, тамахань кыртны корны станциштү тыды ылын.

Ма ала докы миэн шагална; цилә отрәдвлә дон икышын линә; цилә отрәдвләлән ик командым бштышна. Вокзалышкы ләкнә, артильеринәм йәмдылән шагалтышна, ударниквлән (ошывлән) штаб ыламы сәминари томашкыла орудивләнәм сәрәл шагалтышна.

Ик отрәдым йәмдылышна, бнән коммунист—прапорщиквлән—фамәлыбжым кызыт ам йшбндәрәй,—пушна дә алашкы тыдым колтышна. Сәминарим, Совет томам дә правительствын мол учрәждәнбывләмәт, ти отрәдлән нәләш шүдымы.

Штабшы вокзаләш коды; иктә пәцш әртбш вәл, мәнмән салтаквләнә шбләш тәрвәнбшбш ударниквләәдбм поктылышташ, кычаш тынғәлыбнбт; 80 әдәм нәрбм тама мә нинбм кычышна.

Икәнә лүән поспәйбмәшкынаәт тышманвлә шблбнбт. Штабнам Советбшкы нәгәшнә. Рәвкомым организуйышна.

Москваштыш салтаквләләннә пү сәмәш бш тол; Москваштыш ганьок когон кырәдәләш вәрәштәш манын нбнбш шанән шбндәнбт ылын. Тиштыжы тырынок әртбш.

Бшкә салтаквләнәм йид гашт тырлыкташ (усмирайш) вәрәштәш. Салтаквләнә бшкә гуйаск обысквләм бштәш тынғәлыбнб. Офицәрвләм кычәлбт, посьвләштбм тарват, кышкәдбт.

Экспедициәнә гишән Муралов пиш когон тыргыжланымым мбнь пәлышбм. Тытәжы акат ли; мәнмән цилә округанок Калуга лүдыш ылын; ошывлә тышәкән важ колташ шанымы пиш раскыдын пәлы ылы. Калугаштыш кыртны корны управләнбнбгыц, сәминари гыц дә мол учрәждәнбнб гыцәт, оруживләм, пульәмөтвләм, бомбывләм, винтовкывләм, снарәдвләм дә патронвләм кәләсәнәт мыштыдымы шукым шывштән нәгәннә.

Ты кәчбнок йыдым Муралов тәндон прәмой провод гач попышым, икәнә лүтәок Калуга нәлмбнәм шайыштым. Муралов тышәкән пиш сусу лин колтаат: „Чинелә йамдымаш

приказим тиун лыктәлым ылагәцб, прават тынббм полковныкым бштынәм“, —манәш.

Сәк нәлы пәшәжок—пиш шытырланаш тынғәлыбш саатак отрәдым Москвашкы мбнғәш колтымаш ыләш.

Иргодым ирокәш митынбгым—парадым бштышна, калугаштыш гарнизонлан ырысы хәдбйрвләм пушна; Советвластым тидылән пәрәгәш шүдышна. Толшы отрәдвләжым мбнғәш колтышна.

Калуга ала гыц пасна, Калуга гувәрнәжы әчә кодын; тыштәкәнбш уйәздбывләжы гувәрнә ала ганьок патр силан агыләп, нинбывләштб Советвластым куштылгын бштымб.

Ашбндәрәм доко: әрнә гыцәт чыдбш срокушты цилә гувәрнә йшрок Советвләм бштән шоктым л.

Йугышты сәк пбтәриок Кальәдин тәрвәнбш, вара—Краснов. Ма анызынаок шин шәләтбмбш Москваштыш, Угарманыштыш, Калугаштыш моло офицәрвлә, йункәрвлә, студәнтвлә йугышкыла шблбнбт. Кальәдин докы кәчбт. Йарославышкы, Костромашкы, Киньәшмбшкы, Иваново-Вознәсәнскишкы, Рыбынскишкы, Владимирбшкы, штаб шүдымбдон мбнбм колтәвб, Кальәдин ваштарәш офицәрвлә ваштарәш йугышкыла колташ отрәдвләм оргәнвизуйаш шүдәвб:

Цилә алавләштәк ик сәмбнь лиәлтмәш кайәш.

Цилә вәрәок Совет власть сбнгән миә. Сбнбшбш ровочыйвлә, салтакцилә вәрәок сусу ылыт дә тышманвләжәт амалыдәлбт. Пичәлыштбм моло шывшын—шывшын нәлбн, казармавләшәк вәт мә нинбм кодәннә. Агитациәт тәрвәнбш, кызыт циләжок халыкын ыләш, казнан әрәкә складвләжәт сәдок халыкын ылыт, әлдок әрәкә шәләтш тәрәнә, маныт.

Мбнь сәрнбмәм цилә алавләштәк тәнгәлә ылын.

Рыбынскиштб әрәкә складвләм шин шәләтәнбт, шамгыц кәмәшкы йун шбндәнбт, алажымат изиц вәлә йылатән колтыдәлыт. Костромашты әрәкә складвләм пыдыртымаш гыц чуч-чуч ытарәнбт, дә әрәкәжым йыдым Йылышкы йоктарән колташ лимб ылын. Водопровод пәшәштбш шалгыш инжәнбәр Йылышкы йоктарән колташыжы лин

ылын; аракажым йоктараш тингалын да тагыце аһбат ала мыккы вбд колтым трувашкы тбдбжбй попазэн. Йара эче йыдым ылын сотыгачын ылын ылагэцбй цилә ала халә йүкшбй лиэш ылын. Тбй инжэньэрбм ма арэстуйышна. Арака вара Йыл и лбывакбй лимбй сэмббнь йоктарышна

Ирокэшбжбй анжэт гббнь, цилә халык Йыл и вбкбй ләктбн шагалын, им пыдртат, роат, мадон шон каштал-каштал выдбм йүт да иктбй вэсбштблән попат:

— Спирт тотлы,-маныт.

Отрадвләм организуйаш литбмаш йасы ылы.

Токишты кэшәш годым, помэшбквлә кид гбц зэмляәм нәлшәш годым да у бблбмашбм бштбшәш годым, күн вара, йә, йугышкыла, тамахань Кальэдин ваштарәш кэмбй шөәш!

Кэрәк тәнгәлә гббнәт 4 тбжәм нәр эдәмбм ма постарән организуйән кәрдббнә. Сәк когонжок Иваново Возньэсэнски, Киньэшмы, Кострома ткачвлә гбц красноармәйцвләм постарымы.

Рэвольүцбй кэчббньок шарлә. Йугышты ошывлә гәрванәш тбнәльэвбй, фронтгышты — ньәмбцвлә, Украинбштбй —гайдамаквлә, тиштбжбй дәмобилизаци кәә, салтаквлә томан-томан шәләнәт. Кугижән тошты офицербм кү вара томан-томан колтән? Тбдбй бшкбмжбм бшкә колтән.

Токишты кэшбй кәлэсэнәт мыштыдымы шуку салтакэт штаб дорцынок эртән-эртән кәәт. Полкы халә дивизи халә, отказән-отказән кодән, салтаквлә токишты шблбт. Сагашты имньивләм нәлбн, пушквләм, снәрәжәнббм пульэмотвләм моло крузәнбт, эшалондон ижбй токиштыла толыныт.

Винтовкывләм, пульэмотвләм выжаләнбт, шалгәнбт. Патронвләжбм вәдбйрадон ижбй выжалылыныт. Лач пушквләм вәлэ выжалыдәлбт тама.

Токи кэшбй салтаквлән вырсы әдбйрвләштбм шывшын-шывшын нәләш вәрәштбй. Кыды патыр эдәмжбй, токи толшы салтаквлән вырсы әдбйрбштбм, вырсы пурлыкым эшалондон ижбй постарәнбт да ньәмбцвлән-сбнзә анзылнок ма докына шывштән шывштән кандат, штабышкына пуат.

Войскавләдон камандывайышын кбдәжбштбжбй шуку потыкавләм ужалтын. Кыды салтакшы толәштәт:

— Октябрь рэвольүцбй кэчбйвләштбй кбйрәдәлмәшәм тәрәш мбләнәм имньим пуда,—маныт моло.

Ти парвалыман, нәлбй да кого кэчбйвләм әшбндәрәлтмәштбй, мәншэ-виквләдон эсәрвлә пишок потикалә чучыт; нинбй изи бйрвэзбйвлә постол ылыт, мәнмәм заговорщиквләәш да захватчиквләәш (йәлбн пурлыкым шывшын нәлмәшәш) вырсат. Заговоржым ма, большэвиквлә, бшкәтнә агылыш, шуку мблыионан труйыш халык дон икышын лин, ма тбдбм бштәннәш. Тидбжбм пишок раскыдын ынгылаш лиэшбш.

Захватчиквлә манытат, бшкә кид лбывакбй нәләшбжбй куштылгы вара?

Мәншэвиквлә, эсәрвлә, курныжлаок сасләвбй: зэмляә пындаш гбц худа силам (рэвольүцбй тәрвәтбмнәм тбнгә маныныт) тә лыктында да, тбй силәдон вктәрән ада сбнгбй, тәмдәм бшкбмдәм (большэвиквләәдбм бннә) тбй сила бштблтәрән шуа, манэвбй. Ти йозы волкәт самынь мужәдбнбт! Тбй силәдон ма йажон вктәрбшнә. Вктәрбшбжбй тбй мәншэвиквләәк, эсәрвләок, офицервләок, кнбазвләок, гәнвэралвләок, помэшбквләок, капиталиствләок мәләннә палшэвбй.

Лачокшымок, хрәсаньвләжәт, ровочыйвләжәт тбнбм пиш бнәштбй войуйәп ылы. Мирбм, киндбм да йажо бблбмәшәм нинбй шанән шбндәнбт.

Войуйаш шаныдымвләмок вырсышкы тәрвәтәнбт!

Сәк пбйтариок Красный гвардыя ылы. Тидбжбй пиш ыргыжланышы, дисциплинбдбмбй, кынамжы гббнь пиш патыр, анархист постол ылы. Варажы, партизан отрадвлә, добровольцы отрадвлә лиәш тбнәльэвбй. Отрадвләжбй лач кальявоньвләок лит, шукәмбт. Нинбй коговлә агыләп, отрадвләжбй, арми вуйалалтышыштыгә, ик пбйэздбшкөк шбнгәт.

Варажы Красный арми ли.

Тидбйвләжбм кү бштән машанәдә? Мбләнәм эчә ик масак әшәндәрәлтәш.

Мәнмән округнан сәвәр вәлжбм анжән каштымат, Москвашкы толым да Муралов тән мбләм попа: «Вороньәж алашкы штабын прәдста-

вительэш кэок, тйштэкэн казаквлән сйээд погына»—манэш.

Вороньжыш мишымат, анжэм: лач сйээдлает ак чуч, казаквлә пиш чыдын погынэнбит; фронтгышты ылышы казаквлән лачокымшы сйээдыштй Камэнски станицәаш погына манмым мә колына. Камэнски станицәжы Кальэдынын кидыштй, Новачэркасски столицыжы доны ыләш.

Мам вара бштымлә? Кэрэк ма лижы гыньят, мә тйшкы кәаш сөрбшнәок.

Чертковы станцишты, самынь ам ашбндәрбй гынь, мәнмән отрядвлә шалгат. Тйшэдынжы Камэнски станци 2 алы 3 станци гач вәлә ыләш. Тй вәрвләжы Кальэдин кидыштй ылыт. Ма гыньят лижы, кәашок рәшбшнә.

Паровозым нәлнә, тбды сага вагоным кылдышнә, Вороньжышты ылышы сйээдын цилә дзельэгатвләм шбндышнә, махань шон кныгавләм, газетвләм, листовкывләм вагонышкы шбшкын шбндышнә дә кыдална. Сагана нимахань пичәл йыжымат шбнә нәл, йәрәок кәшнә. Тамалын аньят, пичәлдөмвләм арәстуйат гыньят, нымат ак ли, манын, мә рәшбшнә

Тәвә ик станцишкы миән шагална. Бнде мәнмәм арәстуйат машанышна. Нымат бш бштән; вәсбштыжәт тйнәләок. Камэнскишкәт миән шона. Тйштәт цевәрйнок эртә. Вагон гыц ләкнә, подводны тарлышнә, кныгә, газетвләнәм онтәнә, иктәт нымат бш бштән, цевәрйнок эртәш.

Казаквлән сйээд кышты ыләш манын, йаднаат, мәләннә школым анжыктәвы. Тйшкы кәшнә.

Сйээдышкы мимбләннә пиш когон цүдәйәнбит.

Московски округын штаб лымдон сйээд анзылыны попаш йадымат, сйээд прәдсәдәтәыл пйтәрли андакшы өрбйн колтымы гань ли. Мә сагана тбнәм Москва Советын прәдставитель Ианышев ылыы (колышы ыләш), лъэвый эсәр Ожэнов, машанәм доко дә эчә ВЦИК-ын прәдставительжы (фамәлыжым ам ашбндәрбй).

Чертков станцишты казаквлә ваштарәш кырдәлшы большевиквлән прәдставительвләшты толыныт гыньят, сйээд ниным нымат бш йәтлбй, пиш пурын приньмайыш.

Сйээдышкы мимбләннә шукат бш ли, Кальэдин дорцын тзельэграмм толын; мәнмәм дә сйээдым тиды арәстуйаш шүдән. Тзельэграммжым тзельэграфиствлә кидышкыштй нәлбнәтәт, сйээдын прәзидиумышкы колтәнәт. Прәзидиумышты тыргыжланаш тбнәлбит; мам бштымлә ак пәләп, мә донына кәгәшәт.

Мә пәрәрывым бштәш шүдышнә дә сйээд гыц иктымәт колташ шбнә шүды, цилә амасавлә аңгәш бнән әдәмвләм оролаш шагалташ шүдышнә.

Кәгәшәш кәшнә. Вәрбштыш коммуниствлән организаци, Ростов ала гыц йбвбрт толшы коммуниствлә, Доньэцки бассейныштышй ровочыйвлән прәдставительвлә кәгәшәшжы погынәннә.

Сйээдын прәзидиумжым бнәндәрбимблә ынгылараш шукок бш вәрәшт: сйээд бшкымжым бшкә прәвительствәш йәвбдә ак кәрдт; сйээд бшкә вуй лишәшык, Камэнски станицы гыц кызыток наступльәнбйм тәрвәтәш кәләш; варажы фронт гыц токо толшы салтак полкывләм тәрвәтәш кәләш; мол статван йокым моаш ак ли.

Кыц сөрбим, тбнәләок бштымбй Сөрбимәм сйээдлән кәләсбшнә, дә сынбмәшкына сйээдлән ш а л а н а ш шбнә шүды.

Йыд вашт вырсы шалгыш. Сйээдын прәзидиумжы бшкымжым рәвкомәш бштән, дә пәшәм видән шалгән. Камэнскишты кум кәләш арәстуйәнбит, пасна полкывләм тамахань станицәм, Глубокийым машанәм доно, шин нәләш колтәнәт. Тйштәкәнжы дивизин штабышы ылын; штабышы изиш поспәйбдәрәк, мәнмәм әрән нәләш манын планым бштән вәлә эчә шоктән ылын.

Тйшәкәнок йыд эртә; ирокәшбжы анжэм, мбнбн казаквләм тамам аньят шытырланат; нбнбн шытырланымыштым мә, москваштышвләэт, пәлән кәртәлна. «Атәнәвлә мам вәл кәләсәт?» манын нинәт шытырланәнбит. Ирок кого цангым шиәш тбнәләш сөрәнә дә Камэнски станицәм цилә кәләок митингышкы ұжәш сәрәнә. Пиш кого митинг погыныш. Ма ли, машанәдә вара?—атәвләшты эргәштывлән пәшәштым, Кальэдин

ваштарэш лимбштѣм йаралэш лык-тэвѣ.

Ышәш пиш куштылгы ылыы. Сәк пѣтәри мälәннәжѣ попашат ак кәл манын мә рәшәннә ылыы; митинг годымжы цилә вашталт кәш. Мәят попышна, цѣтән шѣнә кәрдт. Мән-мәм колышташ вәлә агыл, пишок йажон провожайән колтэвѣ.

Револьуцѣ ик вашталтыш вѣрбѣм йоктарыдәок ли, дә варажы вара мам бштѣмблә?

Вуйдалтыш казаквлә пѣтәри пыток ак попә.

— Укә, мә Совет власть вәрү ана ыл. Кальәдин ваштарәш, офицәрвлә дон помәшбквлә ваштарәш вәлә мә кәнә,—маныт.

Казаквлә, айыртәмбнжок казак бдѣрәмәшвлә, митинг ылыы годым офицәрвлән погоевләм Москваштыш гыцѣнәт йажон тарваш, кышкәдәш тѣнгәльэвѣ.

Тѣ жәпѣн Питѣрѣштѣ Советвлән 3-шы сѣезд погыналтын, пәшәм бштә ылын.

Тѣ сѣездбшкѣ дәльәгатвләм айыраш шүдѣшнә, дә Донской областѣшты Советвлән сѣезд погынымәшкѣ мам бштәш кәләш, тѣдѣ гишән попаш Совнаркомышкы пыраш дәльәгацилән шүдѣшнә. Мәнмән шүдѣмәшнәм (прәдложәнбнәм) сѣезд йарыктыш, дәльәгатвләм айырәвѣ, нѣнѣ волкышкыжы мѣнбмәт айырәвѣ.

Мә тѣ вадынок пѣтәриок Москвашкы, вара Питѣрѣшкѣ кыдална. Мәнмәм пиш нурын провожайәвѣ.

Воронѣж гыц толмы паровоз дон вагонәшок мә мбнгәш кыдална.

Пиш интѣрәснѣ вәт. Москва советѣн погынымашты ылышы, дә вара Питѣрѣштѣ ылышы казаквлән дәльәгатвләштѣ револьуцѣ вәкѣ пиш йѣлә сәрнәлт кәвѣ. Казаквлән сѣездбштѣ дәльәгатвләм айырым годым, Совет власть дон нуры бләмбшым бштәш манын вәлә нинбѣм колтәнбѣт ылыы. Москваштыжы, Питѣрѣштѣжѣ Донышты совет властьюм бштѣмәш гишән кытыраш тѣнгәльэвѣ.

Айыртәмбнжок, Ләнбн докы попаш пырымкышты нинѣ когон сусу линбѣт.

Ләнбн докы пырән ләкмбкѣштѣ, «Астори» номырышкы миәнбтәт, Питѣрѣштѣ шалгышы казак частявлә дон пижбнәт, нинѣ дон икараш Донышкы кәәш линбѣт ылын.

Ти пәшәвләм цәвәрѣнок бштән шоктымы. Маңвә, револьуцѣ тѣнгәлмәшбѣн пѣтәриш кәчѣвләжѣ шүмбѣм бѣвѣртән әшбндәрәлтѣт.

Пәшәвлә пиш куштылгын, пиш простан бштәлтѣнбѣт.

Силавләжѣ кышәц вара ләктѣн миәнбѣт. Лүдѣш пәшәвләмок куштылгын бштѣмѣ.

Мәл ннә, тѣ пәшәштѣ ылышывләәнжѣ, шанән шалгаш, «лиәш вәл? Агәш вәл?» манын шанаш тѣнәм вәрәмәжәт укә ылын.

Тѣ кәчѣвләштѣ, прольәтар дә хрәсән халыквлә, бшкә ирѣкѣштѣ донок историм бштәнбѣт.

Ф. Ураловын очәрн.

Кого стройымаш гишән шайыштмаш

Мәталл. Индустри пәшәштѣ мәталл сәк кого кәрәл шотыштыжок ыләш. Кѣртнѣ, чугуун, сталь мälәннә кәләсән мыштыдымы шуку кәләш. Нинбвлә гыц пасна мәнмән сәндәлбкнә ик ашкылымат анзык ташкал ак кәрдт.

Тонышна сакой хәдбрвләм әл фабрикѣм, заводым, цилә стройкам нәлшәш—цилә вәрә сәк кого рольжы мәталл вѣлнѣ шалга. Тидѣ мәнмән положәнбштѣнә хоза ыләш.

Примәрлән спичкә коропкам нәлдә. Мәталлан тиштәкән вәржәт укәлә чу-

чәш. Анжәт гынь, тидәт мәталл гыц пасна лин кәрдтә. Лачокшымок вәт—пу коропльа... Мәталлын трапажат улә. Тѣдѣжѣ тѣнгә дә спичкәлык сырйожымат йәмдбләш тѣвә пилә, тавар, трактырвлә, кыртнѣи корнывлә, вагонвлә кәлѣт. Фабрикѣштѣжәт пу маклакавләжѣ гыц спичкәм бштәш сакой йиш машинәвлә кәлѣт.

Мәталл—цилә вәрә. Остаткажым шанәтәт, тәнгә ләктәш: мәталл вәлә бнжѣ ли—спичкәдәәт шѣнзәш шомыла. Циләжок мәталл гыц ма бштәлтәш, лыдын шокташыжат ак ли.

Төрөкү бим попышаш гынь, тидын палшык гыц пасна, тидым тыкнык-тыдөөк бштым хадбырым сандалык вьлны моашыжат ак ли.

Тиды маланна кызыт воздух шотешок керал ылэш. Кыртнына, стальна, чргунна манбар шуку лиэш, тынарбы йылэ хозайствана кушкэш, шарла да матьериальныжат, культур шотонжат труйыш халык төрлана, сандалыкнам перэгымаш шотыштат куатна цаткыдемэш.

Манман первиш фабрикланна, заводвланна уэмдэн торлалтыт, шарлат. Тыганэн шошы, тоштэмалтыш станоквлэ машинавлэ вэреш сложной-

Куйбышев тән.

влэм, когорак силанвлэм, ровочийвлэн, колхозныквлэн пашам утларак куштылтэн кердтышвлэм шбндят.

У тьэхныкыдон шбндимы завод, фабриклэ шудьдон угыц стройалтыт. Шуку машинажым, продуктыжым перви вэс кугижаншывлашты вэлэ бштат ылын, тидывлэм ма кызыт бшкэ сандалыкыштынөөк бштэнэ. Мол сандалыквлэ төрөөн кечалт блымаш гыц ашкылана йбдөөк изинольэн кедаралт миэнэ. Йал кид нымэц ма лактэш, мам нини выжалат, вычэн анжэн ана шалгы, — бшкэ станокыштынаок, бшкэ сырыонадонок,

бшкэ киднадонок бшкөөк бштэнэ.

Сола хозайствана машинайгэш. Рок пыргэдшы—шагам плуг, сарладон сепандым -комбайн, удым комдым—сэйылакы, көк вьлны вурс имны—трактыр вашталта.

Кого сандалыкна ик тыр гыц вэс тырышкы кыртны корнывлэдон агыремшы падлаок аргалтэш. Рельсвлэ, вагонвлэ, паровозвлэ, эльэктровозвлэ кэлбт.

Бьд вьлны барживвлэ, тьэплоходвлэ ньэфты барживвлэ, льэдокоолвлэ, буксирвлэ, колкычым суднавлэ стройалтыт. Рөкэвлашты, тангыжвлашты мбнгэш аньэш чымтөөк нини кыдалыштыт.

Манман шаманна воздушыкат пира. Пишок чынь чонгештэн кердтыш самолётвланна сандалыкна тырышты мбндьрны кишы затонвланам цэнтрдон пижыктят. Пасажирвлэм, почтым, лытьэратурым, доктырвлэм, йасывлэм нини шывшташ тынгалыт. Нинок удат, пожарвлэм йөртат, саранчавлэм пуштыт да шуку мол пашамат бштат.

У, йажо халавлэ стройалтыт, тоштывлэжы шарлат. Эльэктрис, водопровод, каналвлэ, трамвай, клубвлэ, тьэатрвлэ, йажон вакшмы ольицавлэ, тротуарвлэ труйыш халыкын блым сэмжым йажомдат, культурандат.

Цилэ вэрөөк тиштакэн металл пиш шуку керал ылэш.

Капитальиствлэ Совет республыкым пьзыртэш амалымашыштат шаненок кят. Патильэткинан сынэн шалгымашыжы ниним өчэат когон тырыжэш. Нини палат—каждый угыц стройым завод, каждый шахты, каждый угыц лыкмы трактыр, план гыц утым удым каждый гектар зэмльэ сандалыкнан куатшым цаткыдемдэ. Ма кушкына да кушкына.

Тидындон капитальиствлэ пиш вашкэн ма ваштарэшнэ йамдылалтыт, бшкэ пуштымат вак шымат манаш вэлэ улы. Нинин вырсы хадбырым йамдылыш промшыльэныстышты пишок риснөн шынзын. Тишкэт вэлэ кризисэт нэржымат тыкныктыдэ. Броньэносэцвлэм, крэйсервлэм бьд нымал пышвлэм бьд вьлкы угыц колтенок шалгат. 40 пудан йактэ снарадвлэдон мбндьркы шишы орудывлэм угыц шанат, лыктыт. Заводвлэ бом-

бомөтвләм, огньәмөтвләм, пульәмөтвләм, снарядвләм, броньэвиквләм, танкывләм, арэопланвләм йәмдйләт.

Буржуази бшкә государствыжын пбсманәш окопвләм капайа, йәмдйлә, самолөтвләлән шынәш вәрйым, орудывләлән площадкывләм йәмдйлә.

Цилә сандәлыквйлнок капиталыст-вла СССР ваштарәш вырсым йәмдйләт.

Толшаш вырсы кого тьэхныкән лиәш. Кәләсэн мыштыдымаш шуку мэталлым тидй тәргә. Мәнмән задачи — йәмдй лиәш. Сандәлыкнәм мэталлдон ситәрән шокташ.

Тидйым цилә шотыш нәлән, мәнмән кого пәшәәшнә тидй шотлаатәш: чугуным, кыртным, стальым мазар кәрдинә тәнар шукуым лыкташ кыредәләш. Тидйдә халык хозайствана цаткыдем ак кәрдт.

Тошты дә угыц стройым мэталлурги заводвлә пәтмьльэткй пөйтбймәшәш 10 мблльон тонн чугуным пушашлык ылыт.

10 мблльон тонн чугун — тидй война анзыл жәптшйтбй цилә мэталлурги заводвлән бштбймбштбй доуын лок пайат утла ыләш.

Кокшы 5-лөэткыштй чугуным 22 мблльонным лыкташ бштбймбй.

22 мблльон тонн мэталлСовет сойузнам Йәвропыштыш, мол сандәлыквлә лошты йәтәриш вәрйшкбй лыктыт. Мә гыцнә авзылны шалгышыжы Амәрикбй вәлә лнәш.

Руда улы, шүат улы.

Пбйәриш 5-лөэткбй пөйтбймәшәшәш 10 мблльон тонн чугуным ситәрән шокташ кәләш. Йәмдбй мэталлок ныгыштат ак ли. Тидйым итбйрәйән, шбйрәтән, ровотайән шокташ кәләш. Тидбйләнжбй гынь руда дә шү кәләш.

Тәгән кого ара чугуным шбйрәтән лыкташ сырйона ситә әл агәш. Лыдын анжәнә.

Кыртны руда гыц тбнгәләнә. Ти руда гыц чугун, кыртны, сталь лиәлтйт. Кыртны рудан шачмаш вәржбй Совет сойузна мычкы пишок шуку вәрә ыләш. Шуку вәрәжбй эчә нинбйым тышлән анжәнәт ләктбйн шотәлбйт. Кычәлмәш, пәлән шоктымаш пәшә кбйзбйт пыт шалга.

Ти (исльәдоватьәльски) пәшә кәчбнь угыц дә угыц йажо увәрвләм

маланнә канда. Мүләндбй кбйзбйт йактә кбргбштбйжбй шбйлтән урдым кого пурлыкшым (пайдажым) пачәш. Кбйзбйт молы ти кого пайдаан вәрвлә гишән пәрви кұ мам шанән? Тиштбй тинәр пайда кйә манын, иктбйләнәт әшәш вацтә.

Уралышты Йыл покшал вәр кытлашты, Сибирбштбй, Кавказ вәс вәлнбй, Казакстанышты, Дальновосточный крайышты, Абхазышты, Кавказышты, Башкириштбй, Украинбштбй дә шуку мол районвләштбй, рәспублыквләштбй, областвләштбй кбйзбйт йактә пәлбдә кышбй пәрвиш гыц тамазар гәнә кого запасан руда дә күшү ланцывлә мон лыкмы. Шбртнбйм, платынбйм, вбйргәнбйм, цинкбйм вулным, шәргәкән күвләм, самоцвәт-

Оджәникидзә тән.

вләм мраморым, нбэфтбйм, санцалым мүләндбй кбргбштбй мот.

— Лу тбйжәм идон мүләнды кбргбйм пыргәдбйт — ма улы тиштбй тбшләт, тымәнбйт.

Рөвольуди вәлә, ровочий классын шәмәнмбй вәлә, пландон социализм хозайствам видбймәш вәлә кымда сандәлыкнән кого пайдажым патырын кычылташ шон кәрдбй.

Совет сойузыштына кбртны руда 37 мблльард тонн ләкшәшлык ыләш (ти шот пыток пәлән нәлмбй агыл эчә). Тидбйым цилә вагонвләшкбй крузән шбндбймбкбй 150 пачаш зәмләб шар йбйр сәөнәлт шошы кыташ пөйәзд лнәжбй.

Цилан рудажымок тэвэ төрөк про-изводствышкы колташ ак ли. Ти кого руда запасышты ирсэ кёртнвыи ма-наш ак ли. Кыды рудаштыжы кёрт-ныи пишок шэхэл. Тидым итйрэйиаш —паша кого, шэргэш шагалэш. Чы-ды кёртнвыиан рудам кычылташ тэх-ныкыи эчэ кызытэш куштылгы йон-влэм кычыл мотэ.

Тынэ гынъ ма кызыт шукуырак кёртнвыиан, ирэрэк руда ланцывлэм ровотайышашлык ылына. Тэгэнь лан-цывлэнэ мэнман 4 мбыльиард тонн нэ-рык улы.

Тишэд металлжы мазары лэктэш? 2 тон руда гыц 1 тонн чугуи лэ-ктэш, 4 мбыльиард тонн руда 2 мбыльиард тонн чугуиным пуа.

Иктыш постарэн итогым лыктына: рудана мэнман пётыдымаш.

Тынэ гынбат ик руда гыцок чу-гуным быштэш ак ли. Олтым хэдыр кэлэш дэ пишок шуку тиды кэлэш. Сэдындоны металлургиии шэрлэн, кушкын шалгымаш пашаштыжы олтым хэдыр кого гыцат кого шо-тышты шалга.

Металлым пу тылдон дэк коксла йылатым кы-шу тылдоэ шыратат.

Пу тылдон шыратым чугуи пиш йажо кэчэстван лэктэш дэ, тиды пиш шэргэш шагалэш: 50-60 тэгэш ик тонн шагалэш. Тэгэнь чугуиным пас-наок йажон быштышашлык хэдырвлэш-кыи вэлэ колтат. Ма улы-укэ метал-лым цилэок тэхэныи быштэнжат сы-нэш акли. Бышкэок шаналтыда: ик тонн кёртнвыи быштэш пу 7 кубомэтр кэлэш. Тынэ гынъ, мазары цилэжы тишэк пу кэлэш—шотшымат нэлэш йасы. Пиш кого кымдыкэшок шы-ргыи пётарёимыла. Тинэр пум йамды-лёмаш, шывыштымаш, шүшкыи йыла-тэн сартымаш металл продукцим пиш когон шэргэштэрят.

Тидындон пишок йажо кэчэстван металлым быштым годым вэлэ пум йылатышашлык ылына.

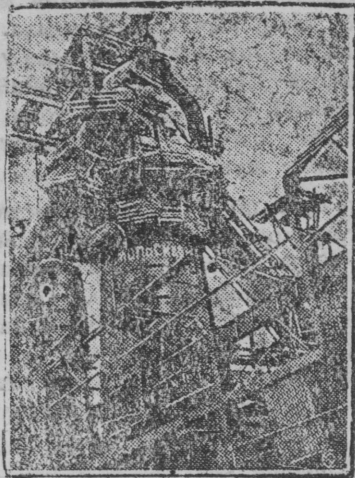
Мол кого ара чугуинажок шулды-рак олтым хэдырвлэдон йылаталт-шашлык ылэш. Тэгэныжы—кы шү.

Тидым цилэ шотшым нэлын тиды лэктэш: металл лыкмаш программым тэмэн шокташ кы-шү промышлэ-ныстын пашажым пыт гыцат пыт шэрэн шалгымыла. Кы-шү гыц пас-на, металлжыт лин ак кэрдт.

„Кы-шү—тиды промышлэныстылан кинды,—попэн Владимир Ильич Лэ-нын, —ти кинды гыц пасна промы-шлэныстышты паша акли, ти кин-ды гыц пасна кёртнвыи корны транс-портат пэлэк-турэк вэлэ шүлэш шо-эш“.

Кы-шүнэжы мэнман улы аль укэ? СССР мычкы кы-шү запаснам ци-лэжы 640 мбыльиард тонндон анжы-кат (тидымат төр шотлэн нэлмашэ-шок лыкташ акли). Ти цифырвлэ тылзыи гыц тылзыишкыи кушкынок ми-ят.

Ти запаснан изи-когожым пэлэш манын, мол кугижаныштыш кы-шү запас дон тэгэштарэн анжэнэ. Гер-манышты ти запас—256 мбыльиард тонн, Англишты—180 мбыльиард тонн, Польшышты 150 мбыльиард тонн, Фран-цишты—30 мбыльиард тонн.

Тыажолый индустрии быштэнэ. Чу-гун, сталь шыратым домнывлэм стройэнэ.

Кы-шү запасна мэнман тамазар нэ-шат ситэ. Кы-шүн пайдажы мадонына ныгынам пётыдымаш ылэш. Ти шо-тышты ма донна нымагань сэндалы-кэ кэгэшэн ак кэрдт.

Тэгэлэн гынъ металлургиии ан-зыкыла шэрлэш, кушканыжы ма кэ-рэл цилэ улы: 37 мбыльиард тонн ру-да, 640 мбыльиард тонн кы-шү.

2. Шү дон металлургиии кокшы базыжы.

Кызыт йактэ сэндалыклэннэ кэрэл металлым ныл пайышты кым пайжым йуг пуэн. Донбас шү лыкмаш шот-

одн ёрдёй районэш шотлаатын. Сэ-
дёндон тидёйлён лымжымат— „Все-
союзнайа качэгарка“ манмым пуэ-
нйт. Тидёй металл ровотайыш Йу-
гыштыш заводвлэм олтэн шалгэн.
Кэрч дэ Кривой Рог нивёйлён кырт-
ныи рудам пуэн миэн.

Кёзыйт гэвэ, Совет сойуз пиш
чёнёгёдён индустриангмы годым, ко-
го стройымаш кэалтмыи годым сандэ-
лэйклён цила кэрёл металл дон шум
пуэн ситарэн ак кэрдт. Тыштыи за-
пас пиш кого ылэш гынёат, ситарэн,
шоктэн ак кэрдт.

Тишэц пасна промышлёныстынам
мэ сандэлыкнё йёр вэрэн-вэрёш тор
шёнён миэш шанёна. Йугыштыш
металлургим цэрнёдэок мэлёнаи шэ-
рэн шалгымыла. Социализм строй-
машан металлым ситарэн шокташ
манын тидёндон ик жепёшток кёрт-
ныи рудадон пайан районвлэм мол-
вэрёлэят угёц кычёл шалгымыла.

Тэгён районвлэят мэ доньна улы.
Сибирёштыи Кузнецкий басёйнёш-
ты (Кузбасс) 460 мёльиард тонн шё
ылэш, вэс шамак — Донбасыштыш
гёц 7 ганёк шуку.

Кузнецки шё — йажо качэстан.
Тидёй гёц коксым ёштёт, кишёжыи
(сэрёй) чёдёй. Металл шёрётёмаштыи
тидён значёнёжыи кого. Шустыи
киш мазар чёдёй, тёнёр чугун йажо,
лэктэш.

Тёнгэ гынёат ти ун йактэок тиш-
тэкёншыи шум пишок шэхёл кычылы-
ныт.

Уралыштыш руда запас йугыштыш
дорц шуку ганёк пайан ылэш. Ти кы-
рыкышты мёльиардак пёлёк тонн жеп
руда киё. Тидён лошты 500 млыи-
ард тонн рудажы промышлённый
шотан ылэш. Сэдондон тидём рово-
тайашыжат йонён дэ ашыжат улы.

Ик Магнёитный кырыкышток 400
мёльион тонн нэрёк йажо качэстан
руда ылэш. Тёнгэ гынёат, тиштыи пэ-
шэ когонок лиёлтэ.

Малын тидёй тэгэ ылын? Пэрви
кугижэ годым Сибир дон Урал мон-
далт кодшы районвлэ ганё ылыныт
Тишкёй пэлёнок, йориок, манмы ганё
пэшэм пыртыдёлёйт. Тёйлё капиталь-
измён кугижаншыи Сибир дэ Урал
зёмлэштыиш кого пайдам кычылы-
шат сёнгэн кэрдтэ.

Совет властыат ти кого пэшайшкёй
труккок шагал кэрдтэ. Тидён пытэри
андак тишэц паснаок пэшайшэ шуку
ылын. Граждан вырсы шалгэн. Бё-
логвардёйёцвлэ дэ вэс кид капита-
льиствлэ гёц рёволюцим пэрэгэн
шалгаш вэрёштын.

Вырсы ёйтёш. Мэ фабрик, завод-
влёнам вэс пачаш ходыш колтышна,
халык хозайстванам йал вёлкёй ша-
галтышна. Анзыкыла тэрвёнёшнё.
Кымдэемдэш, тёрлётэш тидём тыгёл-
нё, у машинёвлэм пыртышна.

5 иэш пэшэ планым ёштёшнё. Ти
план СССР-ым пачэш кодшы сён-
лык гёц, мёландёй пэшэ ёштёш сён-
дэлык гёц, „анзылтэн шалгыш сён-
дэлыкёш, кого индустриён сандэлыкё-
кёш“ вашта. Ти планым мэ тэмёна.
Пишок чёнёгёдён индустриёнёна.

Тиштыи гэвэ металлургим пэшайшым
когоёмдэн колтышаш шотдон Сибирё-
штыиш шум дэ Уралыштыш рудам
ровотайымаш гишён вопросэт
туранок шагалы.

Кузнецкиштыи йажо дэ шулды шё
запас кого ылэш ыленёжы дэ рудажы
тиштыи чёдёй, сэдондон тиштыи завод-
дым ёштэш йонёнок агыл, ёшкёймжым
лөөвэ шоктэн ак кэрдт лёш.

Уралышты руда запас кого ыленё-
жы, шужыи чёдёй дэ тёрдыжёт йажо
качэстанок агыл. Эчэят завод стро-
йаш йонён агыл. Кэрэк тёнгэ гынёат
мёлёндён ти кого пайдажым кэрёлёш
сэртэш кэлёшок. Сэдондон тиштыи
тэвэ вашталымашым ёштэш рэшён-
ныт. Сибир Ураллан шум пуа, Урал
Сибирлён рудам колта.

Уралыштыш металлурги промыш-
лёнысты дон Кузнецки кё-шё басёй-
нёйлён ик хозайства планым кэлэш
ёштэш, манын Лёёнён апрэль тёл-
лён 1918 инок попэн.

Тёнам тидём ёштэн сёнгэш мёл-
лённа йасы ылын. Кёзыйт тидём ёш-
тэн мэ кэрдёна, ёштёшашлык ылы-
на. Тидём социализм стройымаш
пэшанэ тэргэн шалга.

Партыи 16-шы сёездёштыи Сталин
попэн: „Шум дэ металлым крёной
шагалтышы Украинёштыиш заводвлэ
дэ шахтывлэ ёшкэ пурлыкыштым сён-
дэлыкёклён кэрёл тэнгёныок ситарэн ак
кэрдтэ“.

„У тиштыи ылэш, — Сталин тэи
пакыла попа, — ти базым цила кэрд-

мбнн тгнбннок виангдэн миэн, пакылажы ти паша лошток изишэшат кужышкы колтыдэок кўшў дон металурги базым есым бшташ тгнгалаш. Ти базыжы кузнэцки кокс шў дон урал рудам иктбш пижыктбш Уралокузнэцки комбинат ылэш.

Сйээд партын брдб комитьэтшблн тидбм блбмашбш пырташ шўдэн.

Тэгэлн шў дон металлургин кокшы базын планжы шачы. Тэгэлн нгыды сандалыкбштат ужтым кого прэдприйатын Уралокузнэцки комбинатын планжы шачы.

3. Гигант—заводвлн кушкыт.

Кызбт Урал дон Сибир стьепбштб, пустынбштб гигантвлм стрымаш кэ. Тишткэн кызбт кого кырэдлмаш мблбон тонн чугун вэрц, металл вэрц тврвнэн.

Уралышты Магнбтныи кырык доны металлурги завод стройалтэш. Ти завод бшкэ рудажым Кузбасс шўдон ровотайа. Тидб тьэхнбкбжбдонат дн крдмб силажыдонат завод—гигант лиэш.

1933 ин чугунымок 3 мблбон тоннм шбрятэн лыктэш. Уралыштыш цилн заводвлн 1930 ин пумы дорц 3 пай утла.

Магнбтныи кырыкыштыш гань кого руднбк нбмагань сандалыкбштат укэ лиэш. Тидб идалькышты 5 мблбон тонн рудам пуэн крдэш. Тидб война анзыц уралыштыш 300 руднбк пумышты гбцбннн 3 пай шуку.

Магнбтогорски богатырь дон сандалык вблнб ик завод вэлэ спорэнжат крдэш — завод Гэрри Амэрикушты. Тидбжят шбрятэн крдтмашбжбдон аыл, тьэхнбкбжбдон вэлэ спора. Капитализмн хозйства бшкэ заводшылан бштэн крдмбжб тгнбннок пашам пуэн ак крдт. Тиштб производством кризис пуктн. Сэдбндон заводын цилн крдмб силажок пашашты ак шалгы. Тбдбндонок продукцият тидбн шэргэш шагалэш. Мнмнн Магнбтостройлан пашам мазары крдэш пуман лиэш.

Тьэхнбк шотдон тиштбш кого бштэн шоктымашвлм кэлэсэн мышташыжат акли. Магнбтогорскитбш тьэхнбкбм нлмблн гбнь, цилн сандалык вблнбш тьэхнбкб дон наукин анзык шомашвлашты гишнн по-

пымыла. Цилн вэлб паша машинндон бштбмб лиэш. Поддыш постол кноккым тэмдлбнок аль иктж ручка сэрлбнок кого сложный машинвлн сэрннш тгнгалыт.

Цилн производствышток адэмбн шулык прэгбмашбм шотышкы нлбн пашам шбндбмб лиэш.

Ровочыйвлн заводышты блбмаш условыштм йажоемдбмаш паша йажон шбндбмнн лиэш.

Цэхвлашты столовыйвлн, душвлн, пашашты шалгым йори выргэм, урдым кбдэжвлн бштбмнн лит. Азбн ровочый бдбрэмашвллнн азбн пукшым кбдэжвлн йори бштбмб лит Тьэтывлм йнслбывлн гбц социализмнн халашкы цбзб пукшаш автобусвллэш шыпшташ тгнгалыт.

Завод сагаок фабрик—кухнн лнэш.

Магнбтогорски завод бшкэжб магань лиэш?

Чугун 8 домна камака гбц лэктбш тгнгалэш. Каждый камакан кукшбцжб—коклы йатажан пррт. Каждый камака суткашты. 1.000 тонн чугуным пуа (61 тбж. пуд) варажы ти камакавлн суткашты тбжэмнк пэлнк тонн брэдб чугуным пуаш тгнгалыт. Тэгэнь камакавлм цилн сандалык вблнбжб кок кидбштбш парнбвлндонок лыдын лэктбш лиэш.

Бурсым (стальым) 42 мартэновски камака пуаш тгнгалэш. Мартэновски цэхбм нгыды сандалыкбштат шопы укэ лиэш.

Кого гбцнн кого сложный машиннвлн (станвлн) цолток ошэмэшкок йылатым болванкывлм рэльсбвлншкб сакой пырысвлншкб сэрнн. Нинбм ровотайыш ик тэгэнь станок продукциям Уралышты 1930 ин цилн станвлн пумы доцат шуку пуа.

Магнбтогорски эльктростандин силажы 250 тбж. имнбн сила нбрбкнш лиэш. Тидб 5 Волхострой нбрбкнш ылэш.

1931 ин апрэльбнн нгыды сандалыкбштбш гбцнн кого кыртнбнбэтонан плотыннм бштэн ббтарбмб. Кытшыдон тидб 1 киломэтырнн утла ылэш. СССР-ышты сэк кого плотынннжб—Днэпрострой 560 мэрт кыташ ылэш, Амэрикушты сэк кого—780 мэрт кыташ.

Руш куғижавләэт со шыкланәнһит. Куғижәншһйвләнһжһй лһйм-окса кәләш ылын; купәң-байарыввләнһжһй—шукырак зәмләә, когорак париш...

Мары халыкым руш куғижән кәм кавал лһйвәкһй бһштһймәштһй Шәрәмәтһев графвлә когон палшәнһйт. Сәдындонок вәт, руш куғижавләэт нинһйлән Йүрнһй доран кого шһйргһйм—циләжһй 46 тһйжәм сәтһийәәм—пһйчһйн пуәнһйт...

Марын труйыш халыквләм вәлә агыл. Рушын труйыш халыкымат Шәрәмәтһев графвлә когон орландарәнһйт, парвалыктәнһйт. Крәпостной права годым, Йүрнһй лишнһшһй 12 сола нинһйн ылыныт. Әрнһйштһй кок кәчһй, кым кәчһй графвләнһйн нинһй ровотайәнһйт. Пужвһйдһйм йажон пынзалыныт. Мыльыракын ровотайымашәш нагайкадон тһорән шһйндәт. Вацтарәшһйрәк пәләштһймәшәш—розыкдон шит ылын. Тһйвәш, Йүрнһйштһйш Торәйәв Фөдор лһймән шонгы тһотһам йадта доко, крәпостной шотышты ылышы әтһәжһй гишән тидһй шуку тәләндә кәләсэн кәрдәш. Әтһәжһйм когон орландарәнһйт. Тһйдһйлән Шәрәмәтһев бһдһйрһйм нәлһйн пуәнәжһй ылын. Тһйдһйләнжһй бһдһйрәт шүмәш йарал агыл ылын, вәс йаратымыжы ылын. Сәдһйндонок нәләш пырахән. Шәрәмәтһев шһйдәшкән колта. Розыкдон тидһйм шиктә. Шам гһйц кәмәшкһйжһй тһорәнһйт. Розыкдон шимәшәш лишһй йөрмәвлә төрләнһймбһкһй, ти Торәйәвһйн әтһәжһйм эчәәт Шәрәмәтһев тоқыжы шүдә.

— Мһйн шүдһймбһй бһдһйрһйм нәләтагыт?—манәш.

Тһйдһйжһй ик манһяр йук лыктәок шалга. Графәт йалым ташкал колта.

— Кәләсәт гһйн—кәләсһй!—манәш.

Мам вәл бһштһйшәш? Нәләшәш агыл—шиәш. Нәләшәш—йаратымы бһдһйржһй гһйц айырлымы ак шо, йаратыдым сага бһләш йасы лиш.

— Нһймадонат ам нәл!—манәш.

Эчәәт тидһйм розыкдон лывшәнһйт.

Вара, пәл вуй ұпшһйм нһйжһйктән шуат, охонһйцә бһштһймбһй заводшыкыжы тидһйм колта. Салтак лһймжһй шомәшкһй ровотайыкта. Салтакәш йарал лимбһкһй, Торәйәвәдһйм, салтакәш кәшһйшылык агылымок, салтакәш пуән колта.

Салтакәш пуашыжы тһйнәм йон ылын. Салтакәш пумы әдәм вуй гһйцһйн графлан дә мол помәшһйквләнжәт госуларствы и тһйжәм тәнгә рәдһй түлән миән. Салтакәш кәшһйн кодшы бһлһйшһйжһй пурлыкшым Шәрәмәтһевлә выжаләнһйт, оксажым бһшкһйләнһйштһй кодәнһйт, мындырланымашәшбһштһй шәвәнһйт...

Мындырланашыжы г һ и н ь помәшһйквлә йажон кәрдһйнһйт. Крәпостной әдәмвләштһйлән бһдһйрһйм нәлһйн пуатат, тһй бһдһйр донжы сәк пһйтәриш валныжок Шәрәмәтһевлә бһшкә амаләнһйт. Ар-вәтһйжһй нинһй докы ак кә ылын гһйн, тһйдһйм вольык витәшкһй мола питһйрәнһйт, кыцәлә шон орландарәнһйт. Ар-марыжым гһйн—салтакәш тһйрәдһйктән колтат ылын.

Салтакәш пуаш гһйн, махань вирһймәт мот ылын. Шамакым ат колышт—салтакәш пуат; вацтарәш пәләштәт,—тһй гишәнәт колтат.

Крәпостной әдәмвләм гһйн помәшһйквлә вольык шотәшәт пиштһйдәлһйт.

Граф Шәрәмәтһев пиш пайан ылын. Әрәкә заводшы тидһйн ылын, охонһйцә заводшы, паровой вәкшһйжһйм арәндәш пуән миән, ләс дон торгәйән. Ик ләсбһйжһймок и йһйдә 500-600 тһйжәм тәнгәшһйм выжала ылын. Замок ылымы паркыштыжы тамазар шүдһй әдәмһйм тидһй ровотайыктән....

Бһшкәжһй гһйн нһймахань пәшәмәт нинһй бһштһйдәлһйт. Ала гһйц алашкы кыдалыштыныт, йажо вәрвләм кычәлһйт, тотлы гһйц тотлым качкыныт. Курымыштым мындырланәнһйт. Москвашты бләнһйт, Пәтһйербургшыкы кыдалыштыныт, вәскидвлә воктәйәт кайышыштым, мындырыштым анжыктән каштыныт. Тһйжәмһйн ылышы крәпостной хрәсәнвләжһй ти ик мындыр сәмнһй вәрц курымыштым парвалән бләнһйт, розыкым тырхәнһйт, пуры бһлһймәшһйм уштәлһйт...

Крәпостной права годымжы гһйн труйыш халыкым нинһй когон орландарәнһйт. Кырык марывлә крәпостной хрәсәнвлә шотышты ылтәлһйт. Граф Шәрәмәтһев нинһймәт бһшкә кидһйшкһйжһй кормәштһйнәжһй ылын манһйт дә кәрдтә.

Крәпостной права йаммаш помәшһйквлән кидһйштһйм изиш кытһйкәмдһйш. Икәнә, крәпостной права йам-

эшкы, ик Шэрэмэтьэв, кучыржы дон коктын, заводшкыжы кыдалыныт. Корныштэт кучыржы тырхыда, тидылан кэлэсэн:

-- Барин,—манэш—крэпостной праваэдым йамдаш сөрят манын попатыш,—манын пуэн.

Граф тэшакэн пиш когон орланэн колтэн.

— Тэнгэ нгыгынамат ит попы!—манын сьгыбрал шындэнэт, кучырэдым шьбргы лу гыц чуктэн колта. Тидыжы «ох!» вэлэ манэш.

Кучыр пиш когон орланэн колта. Ик вэк анжалэш, вэс вэк анжалэш—иктат ак кай, вады ылын. Имныжым изиш шагалталэшат, байарын вэкыла сарнэлэш. Кыцэ кэрдын тэнгэ тидым аңгыралтэн колта. Шэрэмэтьэв трандас гыц лактын вазэш да йыл тьр урмашкы тамазар вочыкаш вэрим пөртыл кэ...

Суд моло ти гишан лин. Байарын сэк пьтэри тьнгэлын гыньат, тидым вуйнаматэш лыктэлыт, кучыржымок суйэныт, кызаматышты шьбзьбктэныт...

Кырык марынвлэжят, рушвлэжят Шэрэмэтьэвым йаратыдэлыт. Ти шьбдыштым, орлыкыштым 1905 и годшы да 1917 и годшы рэволюцывла гыдым вэлэ вькы палдыртэвь. 1905 ин йурнышты рэволюционьэрвлэ ылыныт. Ровочыйвлэ лошты, сола хрэсаньвлэ лошты нинь йивьбьрт пашам бьштэныт, кугижан власть йарыдымым помэшыквлан мьлэндьм шывшын нэлмаш гишан, капиталиствлан фабрик, заводвлан ровочыйвлалан пумаш гишан ыгылдарэныт.

1905 ин, Шэрэмэтьэвын ьлым вэржым (имэньйажым), халык тькэламыш гыц, салтаквлэ оролэныт, пэргэныт. йурныштыш ровочыйвлэ пичаа кидэ моло замокым нэлнэшты ылын. Аулмы йактэ шоныт. Эдэмвлэ тамазарык колэныт.

1917 инэт, октябрь рэволюци тьнгэламыкы, йурны лишныш сола хрэсаньвлэ, Шэрэмэтьэвын замокшым нэлэш манын, тьшкы погынэн толыныт ылын, курымаш орлыкыштым пьрбьктэнышты ылын, да замокшы тьнэм Совет власть кидыштэ ылын, труйыш халыкын пурлык шотыш бьштьмь ылын...

Германь дон войуйымаш гыдым Шэрэмэтьэв йыхыштыш пьэргы колэнэт, кым шыжар-акэжы да вэтыжы вэлэ кодынат, ти имэньйам нинь выжалынэшты ылын. Имэньйалан 17 мьльион тэнэм кьчэныт; пуашыжы 14 мьльионым вэлэ гуэныт, выжалэн шоктыдэлыт; варажы рэволюци аптыртэн колтэн.

Бндэ кьзыт тиды цила хэлаок труйыш халыкын ьлэш. Замокым кьзыт тьрлэт, пэри махань ылын тьхэньымок бьштат. Тиштэкэн санаторийым бьштэш лимы. Эксплоататырвлэ, вьр йушывла ьлым вэрьшты труйыш халык бндэ бьшкэ ьлэш, канэш, бьшкэ здороважым рэмонтьруйыш тьнгэлэш...

«Пиж-лапа рушвлэ»

йурны пишок шукэрдшы посблок агыл. Тиды лин гынь шуды и утларак вэлэ эртэн. 1812 и йактэ тиштэкэн ньмахань солаат укэ ылын. Тамахань Жэрэбцовын имэньйа постолжы вэлэ тиштэ ылын. Ти имэньйам 1812 ин Шэрэмэтьэв нэлын. Богородскишты ьлшы крэпостной эдэмвлэжым тишкы кандэн. Нинь лоштыжы кавашты мастарвлэ шуку ылыныт. Кьзыт ьлыш косир замокшат тьнэм укэ ылын, тидым тамазар жэп эртымькы ижы стройымы.

Богородски гыц кандымы Шэрэмэтьэвын крэпостнойвлэжы пижгомвлэм, шарга-кэмвлэм ыргаш тьнгэламыкы, каваштывлэм бьштэныт. Бьштэмы адырвлэштым, тамазар пайжым, Шэрэмэтьэвлан оброк шотэш пуэныт, молжым выжалэныт.

Кавашты промышльенность кого привулым кандыжы манын, тидым шэрэш манын, кавашты завод хозавлэлан оксам арымэшкы Шэрэмэтьэв пуэн. Арымэшкыжы «сиротски» манмы оксам тиды шэлэтэн. Салтакэш пумы крэпостнойвлэ гыц кодшы ьлышым, пурлыкым моло выжалымаш гыц лишь оксам тэнгэла маныныт. Салтакэш кэшывлэлан, салтак гыц сэрэн толмыкышты, ти оксам мьнэшок пумыла ылын. Шэрэмэтьэвшы ниньлан ик урымат путэ. йал оксам бьшкыланжы тиды нэлын, йал оксам процэнтэ нэлмьла арымэш тиды пуэн. Пиш когонок мыскылен.

Крѣпостной права ылымы годым кавашты промышльѣнность кого агыл ылын. Крѣпостной правам йамдымыкы, Йурнйштйш крѣпостной хрѣсәнвләм граф кид гйц ытарымыкы, нинй шукужок кавашты пашашкй пижаш тйнгәлйнйт. Кавашты промышльѣнностьѣт тйнам шарлаш, кушкаш тйнгәлйн.

Кавашты промышльѣнность тйнгәлмй пйтәри андакшы сырйожым Самар гувэрнә гйц дә Уфа гувэрнә гйц канденок ситәрәнйт. Крѣпостной права гйц хрѣсәнвлә ытлымыкы, ти пашәаш шагалшы ровочыйвлә шукәмбйнтәт, промышльѣнностьлык сырйом Туркѣстан гйц кандаш тйнгәлйнйт.

Шарга-пижгом промышльѣнность пиш трүкйштй кушкын миен. Гәрмань дон ырсы тәрвәнймәшккй тиштәкән циләжй 70 завод нәрбй ылын. Нинйвләштй циләжй, ыргымаш пашәм токы нәлшйвләгә шотлышаш гйнь, 1000 нәрбй погына ылын. Ти заводвләштй тйнам ик иштй тыгыды (шарык) каваштывләм ик мбйлионымат утла йштәт ылын дә 2 мбйлион нәр пижгомй йштәнйт.

Гәрмань ырсы годым, шуку ровочыйвләжй ырсышкы кәнйтәт, шарга промышльѣнностьын ләктйшйжй чйдәмбйн. Пижгомвләжй ырсы пашашкй дә кыртынй корнышкы моло пәрвишй гйц когон тйнам кәйш тйнгәлйнйт. Сәдбйнонок нинй шәргәштйнйт. Завод хозавләәт, привульым когом нәлшәшләнән, ровочыйвлән пүжвбдйм тйнам шуку йоктарәнйт, нйнйн шүм когон нбйгәнйт. Паришйжймәт нинй тйнам шукуым нәлйнйт. Заводвләштйм гйнь уәмдәш цацйдәлйт, машинәвләм войаш шаныдәлйт. ырсы пбйтймәш андакшы гйнь, шуку заводвләжок когон пжжләнйт, йарыдымы лйнйт.

Пашә йштәшйжй тйнам утлаок йасы ылын. Цилә кидтон йштәнйт, машинәвлә, станоквлә укә ылыныт. Завод хозавләәт парйшләнәш вәлә, пайаш вәлә цацәнйт. Ровочыйвлән бйбймәшбйм куштылташ гйнь, ашйшкйштәт пиштйдәлйт.

Пашәм сдәлнй йштәнйт, артәлйн-артәлйн. Пашәм суткашты 15 цәш дә утлаат эчә йштәнйт. Моч гйц кәмәшкй ровотайәнйт. Иктә йитпәл кок цәшбйн әль кым цәшбйн пә-

шашкй шагалытат, вады шбйм цәш йактә, кәндәкш цәш йактә ровотайәнйт. Лач каторжнйквлә ганьок ровотайәнйт. Пашә тәржбйм тбйзбйштй 18 тәнгә нәрбйкйм плучайәнйт, лач мастаржы вәлә 22 тәнгә йактә моло шокта ылын. Тонышты пашәм йштйшвләжй—ыргышвләжй тбйзбйштй 4—5 тәнгәм вазыктәнйт.

Тйнамшй ровочый кбйзбйштй ганьы отпушкым моло ужтә, курортышкы каштә, социальнй страхованьы укә ылын, йшкә бйбймәшбйжй йажоәмдймәш гишән тәргәш ак ли ылын. Хозалан ат йары гйнь, йук лыктәок тбйнбйм лыктын колтат ылын, штрафым шбйндәт, йасыланымаш гач ровотайыдым гишән пашә тәрйм пүтәлйт.

Сәк худа бйбймәшбйжок—учәнниквлән бйбймәш ылын. Кавашты завод хозажы, бйрвзбй эдәмвләм учәнник шотәш пйрнймайа гйньәт, кавашты мастарлан йараш пиш йасы ылын. Цилә мастарвләжок әрәкәм йаратәнйт. Нинйлән йараш гйнь, нинй мам шүдәт, тбйбй йштймылә ылын. Ат йштй гйнь, шит, цилә статьян мысқылат, ордандарат, пашәм йштәш ак тымдәп.

Тымәнәш пырымы учәнниквлән пашә тәрйм кок-кым тбйзбй нымат түлбдәлйт, такәшок ровотайыктәнйт. Пашәшкйжй коговлә дон ик жәпбйнок шагалатат ылын дә эчә. пашә пбйтймбкй, цилә ләктын кәмбкй, сәдбйрәм йштйлмбйлә моло ылын, лач цилә тбйвбйдйән кодымыкы ижй токы кәмбйлә ылын...

Мастарвлә учәнниквләм тымдаш цацйдәлйт. Сотәмбй сәмбйнок, учәнникәдйм әрәкәлән колтат:—Пылбутилкй әрәкәм нәлбйн кандй,—манйт, дә эдәм мысқылышывләәт, луат—шбймурым кычыктат ылын.

Луат—шбймурәш пылбутилкйм кыцә вара нәлбйн сбйнгәт?

Луат-шбймурым кормәштән, ороды гань, вәр гйц тәрвәнбдәок шалгәт гйнь, тбйнбйм поктаг:

— Кә, кә... Мам шалгәт?—манйт.

Ат кә гйнь—шит. Когонок шбйдәш-тәрәт гйнь, заводшы гйцәт эчә лыктын толтат ылын..

Токо тымәнәш толшывләм, сәк пбйтәрижок, пижгом парнйавләлык лаштыквләм шуаш тымдәнйт. Ти

проста пашамок 2-3 тйлызы мола тыманьаш келеш ылын.

Закройщик лияшйжй гйнь, утлаок йасы ылын.

— Шарга паша тыманьшы учэньи-кын сэмняштй закройщик улы го-дым вэлэ, закройщикэш тйдй ййлаэ тымань кэрдйн. Укэ гйнь, да мастар-жат ак тымды гйнь, ик иштат тй пашам тымань ак шо ылын...—манын тошты ровочыйвлэ попат.

Тошты ровочыйвлэ дон попэтат, пэрвишй, рэвольуци йактэаш йлы-машйштйм утлаок худаэш шотлат.

— Ылымаш агыл, катыргы шлын,— маныт.

Тидйжй лачокшымок тэнэлэ ылын. Ылымашйштй йажо ылын ыгэцй, мары солавлэ воктэн мола пижлапа-влэм нинй шйндэн ак кашэп ылын...

Солавлэ воктэнжй нинй шуку кйлмэн, кижэн каштыныт. Йажонок ашйндэралтэш доко: ик пижлапа руш сола мычкы эртэн вэлэ кэа, паштэ-кшй вэсй саслаат:

— Пижлапа шйндэш улы-ы...-ма-нэш.

Тэвэ йлымашйштй махань йажо ылын. Тонышы каторжнйй пашаэт сола мычкы нинйм поктэн, кйцйзый шотышты кандыштын...

Октябрь рэвольуци лимйкй...

Октябрь рэвольуци Йурнйштйш кавашты заводвлэм Нижэгородски Губкожын Йурнйштйш айыртэмжй нэлйн. Тидй пашажым шйм заводуш-ты йштэн.

Пишгомвлэ гйц пасна, кэм ыргы-мы да имны сбруй хэдырвлэм ы-ргым мастэрскойвлэ тиштй эчэ тынам ылыныт. Нинйн ыргым хэдырвлэш-тым Йакшар армишкй колтэнйт.

1921 ин, нэпым йштймйкй, Губ-кожын Йурнйштйш айыртэмжым ликвидируйэнйт. Йурнйштйш цилэ заводвлэм, нйнйвлэштйм сырйогэ, продукцигэ, частный арэндаторвлэлэн вйжалэнйт. Тй годшэн заводвлэ сов-сэмок пжлэн колтэвй. Паша лэктй-шйштй пиш когон валэн, изиэмйн. Пашадэ кодшы ровочыйвлэжй пиш когон шукэм колтэвй.

Шарга промышльэнностьэт кустар-ный ылынат, машинэвлэдон йштймэн

агыл ылынат, пашадым виандэш эчэ пушэ йасы ылын.

Лачокшымок, ти пыжлыш пашам тэрлэш куштылагок агыл ылын. Граж-дан ырсым токо вэлэ пйтэрйшй Со-вэт властэлан, ти паша гйц паснаок, мол кого пашэвлэжй шуку ылыныт, мол пашэвлэлэн сэк пйтэриок паш-эн, тэрлэн. Киндй мола шацдэат, халык шужэн, качтэ колэн. Кйртнйи корнывлэ пыдыргэн шйнзйнййт, мол-влэмат цилэ тэрлымйла ылын.

Кэрэк тынгэлэ гйньат, бэлогвардэ-йцйвлэм шин поктыл колтышы про-льэтариатлан сйнгэн кэртйдымаш нй-мат укэ. Парты видэн шалгымдон топлоток сйнгэн миэн.

Йурнй ровочыйвлэат вуйым сакй-дэлйт. Кид-йалыштым колтэн, такэш шйнзйдэлйт. Пашам пыт кычэнйт. Кидйшкйштй нэлмй промышльэннос-тым виандэш цилэ силаштыдон цэцэнйт. 1924 и пйтймаш кытлашты „трудовая помощь безработным“ ман-мы артэаль лин. Тишкй пйтэри 30 эдэм нэрй пырэнйт. Вэс иэшйжй, 1925 инжй, 300 эдэм нэрйк тйшкй сирйктэнйт. Нинй ик иштй 350 тй-жэм мыжыр пижгом нэрйм ыргэн кэрдйнйт.

Ти артэаль гйц пасна, частный хозавлэн 4—5 завод ылын. Нинй-влэштй 325 эдэм ылыныт. 200 тй-жэм мыжыр пижгом нэрйм ик иштй нинй йштэн кэрдйт ылын.

1925 ин пашадым ровочыйвлэ эчэ вэс артэалым организуйэнйт. 1926 и тынгэлмашэш тиштй 270 эдэм нэрй ылын. Ик иштй 200 тйшэм мыжыр нэрйк пижгомым ыргэн кэрдйт ылын.

Артэавлэн паша шарлэш тынгэл-мй сэмбнй, частниквлэн заводвлэш-тй пйтэрнэш тынгэлйнйт. Ти завод-влэм кольэктиввлэ йшкэ кидйшкйш-тй нэлйнйт. Нинйвлэштй цилэжй 600 эдэм нэр ровочый ылын. Ик иштй 500-600 тйжэм мыжыр пижго-мым нинй ыргэн кэрдйнйт.

1926 ин, Обкомын, Обисполкомын да Обсовнархозын постановльённй-влэдон, пашадым ровочыйвлэ гйц йштймй ти кок кольэктивнй завод-влэ гйц Маркожтрэстйм йштэш ли-мй.

Маркожтрэст лимйкэт пашадым ровочыйвлэ кодыныт ылынат, ти код-

шывләжә «Комбинат» ләймән шарга пәшә бәштәшәи кого артыләйм организуяһәһәт.

Маркожтрәст дон «Комбинатым» бәштәшәи гәһәһәт, промышленностьым йәндәрәш һинәһәһәт куштылгок агыл ылын. 70 һәрәи ылышы шарга заводвләштәи 40 заводшы һималан йарыдымы ылыһәһәт, һинәһәһәт совсәмоқ питәһәһәт ылын. Кодшы заводвләжәт лач ләймәшәи вәлә завод ылын. Заводвләжәи изивлә, 13-20 әдәм ровотайыманвлә ылыһәһәт; һинәһәһәт ик вәрә ылтәһәһәт, кыштакән-шон шәһәһәт зән кәнәһәт. Оборудованьышты утлаок худа ылын. Пәшә мөханизәһәһәтмәшәи викоқ ат уж ылын. Пәшәжәи мәһәт, тьотывлә пәрви кыцәлә бәштәһәһәт, тәһәһәһәт бәштәһәһәт кәһәһәт.

Мам вара?—частный хозавләәт парийәһәһәт вәлә шуқыракым әләләш цацәһәһәт. Ровочийвлән пәшәһәһәт куштылгок манын, мәһәһәһәтмәшәи мола һәһәһәт, соты заводвләһәһәт, ирә заводвләһәһәт стройдыләһәһәт.

—Ровочийвләһәһәт тидывләәк йәһәһәт!—манын частный хозавләәт заводвләштәиһәһәт уәһәһәт цацәһәһәт, тошты хәләәк кодәһәһәт.

Мәжәи гыһәһәт тәһәһәһәт манмашвләһәһәт йәһәһәт ләһәһәтмәшәи бәштәһәһәт.

Йүрһәһәт цыһәһәт совсәмоқ вәштәһәһәт...

Пәрвишәи дон кыһәһәтмәшәи Йүрһәһәт тәһәһәһәтмәшәиһәһәт гыһәһәт, һинәһәһәт лошты кого вәштәһәһәтмәшәиһәһәт момыла. Пәрвишәи дорц Йүрһәһәт кок пәһәһәт когоһәһәтмәшәи, кушкыһәһәт. Әрвә-куды гань кустарный заводвлә вәрәһәһәт кәһәһәтмәшәи корпусвлә пәһәһәтмәшәиһәһәт кырмаһәһәт, кужы трувавлә шүһәһәтмәшәиһәһәт виктәһәһәт. Пүж-вәһәһәт йоктарыман каторжый пәшәәт пәһәһәтмәшәи. Пәшәһәһәт мөханизәһәһәтмәшәи, мәһәһәһәтмәшәи дон бәштәһәһәт. Пәшәжәһәт пәрвишәи гыһәһәт когон аһәһәт.

Тәһәһәһәт, Маркожтрәстәһәһәт һәһәһәт. Тиды һәһәһәт заводым стройән шәһәһәт дән.

Көргыжәи ирә, соты. Кәһәһәт арава пәһәһәт кәһәһәт кого окһәһәтмәшәи 150 гыһәһәт шуқы. Кым йәһәһәтмәшәиһәһәт ыләһәһәт. Тишты цилә пәшәәк мөханизәһәһәтмәшәи һәһәһәт. Кыһәһәт цилә мәһәһәтмәшәиһәһәт, станоквләһәһәт эчә кәһәһәт шоқтымы агыл.

Мижгәһәһәт йөрһәһәт фабрикәһәһәт цилә хәләәк уәһәһәтмәшәи. Тиды — кавашты

бәштәһәһәтмәшәи гыһәһәт кодшы миж дон мижгәһәтмәшәиһәһәт йөрә. Цилә кого пәшәһәтмәшәиһәһәт тишты мөханизәһәһәтмәшәиһәһәт. Шуқы пәшәһәтмәшәиһәһәт мәһәһәтмәшәиһәһәт бәштәһәһәт.

Маркожтрәстәһәһәт цилә цаһәһәтмәшәиһәһәт имәшәи апрәһәһәт гыһәһәт хозрасчәһәтмәшәиһәһәт вәштәһәһәт. Хозрасчәһәтмәшәиһәһәт бригадывлә 29 ылыһәһәт, һинәһәтмәшәиһәһәт 457-әһәһәт утла ровочый шалгат. Ударный бригадывләштәи 92 әдәм шалгат. Соцсорөһәһәтмәшәиһәһәт 630 әдәм ылыһәһәт, вәс шамакшыһәһәт дон 95,5% ровочийвләжәи социализм вәрц тәһәһәһәтмәшәиһәһәт пәшәһәһәт бәштәһәһәт.

Сдәһәһәтмәшәиһәһәт пүлә шәһәһәт. 96 процәһәһәт ровочийвләжәк пәшәһәһәт сдәһәһәтмәшәиһәһәт бәштәһәһәт.

Маркожтрәстәһәһәт ровочийвлә лошты партияһәһәт дон комсомольцывлә пүләһәһәт ылыһәһәт. Комсомольцывлә 200 әдәм һәр погыһәһәт, партияһәһәтмәшәиһәһәт 100 һәркыһәһәт ылыһәһәт.

Маркожтрәстәһәһәт ровочийвлә ло гыһәһәт выдвигәнәһәтмәшәиһәһәт пүлә улы. 100 әдәм һәр һәһәһәтмәшәиһәһәт пәшәһәтмәшәиһәһәт шалгалтымы.

Национальный кадрым йәһәһәтмәшәиһәһәт пәшә изиш лыскыдыракын кәһәһәт. Тәһәһәһәт мартын һинәһәһәт пүләһәһәт ылыһәһәт, 12% йәһәтәһәт шоныһәһәт ылын. Кәһәһәтмәшәиһәһәт шуқышты шәһәһәтмәшәиһәһәт. Бәһәһәтмәшәиһәһәт условишты йәһәтәһәт агыл. ФЗУ-штат марын пүлә тымәнәһәһәт дә һинәһәтмәшәиһәһәт шәһәһәтмәшәиһәһәт. Тәһәһәт ФЗУ-штәи тымәнәһәтмәшәиһәһәт 200 әдәм лошты 75%-жәи марынвлә ылыһәһәт.

Пәшәһәһәт пәрвишәи гыһәһәт шуқы йәһәтмәшәиһәһәт, ашындарымы. Сталин тәһәһәһәт шәһәһәтмәшәиһәһәт: «Тәһәһәтмәшәиһәһәт пәһәт шона» манмыжым бәһәһәтмәшәиһәһәт шуқы пыртымы. Шамак толыһәһәт, пәрви бәштәһәтмәшәиһәһәт кавашты мижәһәтмәшәиһәһәт киддон тәһәһәт дәһәһәт ылын. Ти пәшәәһәт тәһәһәт шуқы вәрәһәт әһәтәһәтмәшәиһәһәт. Кыһәт викоқ ак тәһәтәһәт. Каваштым химический составдон—сәһәһәтмәшәиһәһәт натрдон шәһәт. Вара мижәт бәһәтәһәт айырла. Мам вара: ти составәт миж вәһәтәһәтмәшәиһәһәт лыскыдәһәт, мижәтәһәтмәшәиһәһәт гыһәт колталла. Мижәһәт тәһәтәһәт бәһәтәһәт йөгән ләһәтәһәт.

Каваштым чаһәтмәшәиһәһәт (бәштәһәт) гыһәт, каваштәһәт чәһәт (дубильный экстракт) пәһәт кодшы манын, каваштым токо шәһәтмәшәиһәһәт волькын гаһәтәһәт пышкыдым бәштәһәт кәһәт. Тәһәтәһәт

лă бѣштăш манѣн каваштывлăм нѣл кѣчѣ нăрѣк пѣрви нѣртѣн киктѣт ылын. Кѣзѣйт ти пашăм 30 минутышток бѣштăт.

Чиалтѣмѣ, коштымы каваштым пѣрви йори бѣштѣм станокѣш плувуйдон тырыжыт, нѣрѣмдѣт ылын. Кѣзѣйт тѣ пашăллăн йори машинăвлăм кандымы. 15-20 эдѣм кидтон бѣштѣм пашăм машинăдон гѣнь 2-3 эдѣмок бѣштѣн шоктат лиѣш, дă пашăжăт куштылгы, каваштыжат кидтон бѣштѣмѣ гѣц йа-жо лиѣш.

Пижгомвлăм шумаш дон ыргымаш цѣхвлă гишăнѣт кѣлѣсăлшăш. Шумаш цѣхѣштѣжѣ лач шулын вѣлѣ шѣнзѣт. Кѣ парнѣам гѣнь,—парнѣам вѣлѣ шуѣш, лапам гѣнь—лапам вѣлѣ.

Шумаш пашăштѣ цилăн ганьок пѣургѣвлă ровотайат.

Ыргым цѣхѣштѣжѣ цилăн ганьок бѣдѣрăмăшвлă ылыт. Соты, кукушы залышты иктѣ 200 эдѣм ровотайат. Ыргым машинăвлă йук вѣлѣ цоргѣ шакта. Пѣлѣш туѣшѣт укѣ. Пижгомжым машинăдон ыргат, кого парнѣажым— киддон.

Ыргыш бѣдѣрăмăшвлă лашты марынвлăат кайыкалат. Нинѣт пашăм бѣштăт. Рушынвлă волкышты ылына манын, шѣклăнѣмăшѣштѣ моло нѣмат укѣ. Тоныштышлаок сăрнѣлѣштѣт, иктѣ-вѣсѣштѣ дон шутѣам бѣштăт, ваштылыт, ыргат...

Бѣдѣрăмăшвлă йалдон ташкым машинăдон ыргат. Кѣчѣ мыккы (кого парнѣа гѣц пасна) 200 мыжыр пижгомым ыргѣн кѣрдѣш. 100 мыжырым ыргымашѣш 2 тăнѣ дă 40 копѣкѣм пуат.

Пѣрви, ти гигантым стройѣмѣшкѣ, ыргымаш пашăм бѣдѣрăмăшвлă токышты томан йѣдѣ нăлѣнѣт. Ындѣ токышты нăлшѣвлă чѣдѣ ылыт. Шукыжок тиштѣ, завод корпус кѣргѣшты ровотайат.

Кым и дă кăндăкш тѣлзѣшты.

Комунѣист партын видѣм корныжы пиш тѣр ылѣш. Фактвлă тидѣм пиш раскыдын анжыкат.

Вѣц иѣш план—бѣштѣн шоктыдымаш пашă ылѣш манын, опортуниствлă шуку попѣвѣ гѣньѣт, попымышты нѣмаланат ѣш йары, мардѣжлăн намалаш вѣлѣ йарыш.

Вѣц иѣш план пашăжѣм Маркожтрѣст нѣл и гѣцѣт вăк анзыц бѣштѣн шоктѣн. Тѣнѣшѣ сѣнтѣвѣрѣ пѣитѣришѣшок ситѣрѣн шоктѣн, кым и дă кăндăкш тѣлзѣшты ти кого пашăм бѣштѣн шоктѣн кѣрдѣн.

Тѣнѣжѣ лач большѣвиквлă вѣлѣ бѣштѣн кѣрдѣнѣт. Тидѣ такѣш шайа агыл. Цифрвлă тидѣм пиш раскыдын анжыкатат. Тѣвѣш, анжал анжѣмăдă.

1625-26 ин Маркожтрѣст 160842 мыжыр пижгомым бѣштѣн, 1929-30 инжѣ—1.503252 мыжырым—лу пай нăрѣ шукым лыктын.

Пакилкăм—1925-26 ин 42 мыжырым вѣлѣ бѣштѣмѣ, 1929-30 инжѣ 38862 мыжырым ыргѣнѣт.

Подкльѣйкѣвлăм—1925-26 ин ик мыжырымат бѣштѣмѣ агыл, 1929-30 ин 438472 мыжырым бѣштѣмѣ.

Мижгѣмвлăмăт 1925-36 ин ик мыжырымат йѣрѣмѣ агыл ылын; 1926-30 инжѣ 47735 мыжырым йѣрѣнѣт.

Ти цифрвлă пашă когон ашнѣн мимѣм анжыкатат. Ровочыйвлăжѣ гѣнѣ ти вѣц и лашты нѣл пай нăрѣ вѣлѣ шукѣмѣнѣт: 1925-26 ин 240 ровочый ылын, 1929-30 инжѣ 971.

1925-26 ин кѣчѣ мыккышты 7 тăнѣ дă 78 копѣкăш ѣдѣрѣм ик ровочый бѣштѣн, 1929-30 инжѣ—15 тăнѣ дă 63 копѣкăшым, кок пай шукашым бѣштѣн.

1931 им дă 1932 им нăлшăш гѣнь, ѣчѣт когон пашă ашнымашым цифрвлă анжыкатат.

Пижгомвлăм 1931 ин 2.316,500 мыжырым ыргымы. 1932 ин пѣл иштѣжѣ—1.146700 мыжырым ыргымы. Мол пашăштăт когон ашындарымы.

Тѣнѣ, имѣшѣ дорѣ, ровочыйвлă чѣдѣн ровотайат. Имѣштѣ ик тѣжѣм нăрѣн ылыныт, тѣнѣжѣ, эдѣм бѣштѣм пашăвлăм машинăвлăдон бѣштăш тѣнѣлмăт, 700 нăрѣкѣн вѣлѣ ылыт. Кѣрѣк чѣдѣмѣнѣт гѣньѣт, пашă лăктѣшѣжѣ (продукцижѣ) чѣдѣмдѣ, шукѣмѣн вѣлѣ вăк.

Малын вара тѣнѣлă ылѣш?

Тидѣ пашă ашнымашым анжыкта, тѣхникѣм пăлѣн шомашнам, тѣмѣнѣмашнам пăлдѣртă.

Социализм вѣрѣ кѣрѣдăлмăштѣ кого сѣнѣмăшвлăм бѣштѣмѣ гѣньѣт, Маркожтрѣстѣштѣ ти пашă куштылгын кѣн, вѣйкăн кѣн машанаш ак

кэл. Паша бштымаштыгы кого нэлбүвлә шуку ылыныт. Ти кого пашавләм бштән ана шокты манын попышвлә шуку ылыныт. Лач партын төр видым корныдон кәнәт вәлә, Сталин тәнгын 6 условижым ылымашкы пыртән миән вәлә, ти нәлбүвләм сьнгән лимб, кустарный кавашты заводвлә вәрәш „Гигант“ манмы заводым стройымы, вьщ иаш планым кым и да кәндәкш тьлзбшты бштән шоктымы.

Тайышаш агыл: Маркожтрәстын пашашты ситбдымашвләят улы, самынвләят ликәлән миәт. Ровочыйвлән, работницывлән ылымашыштым йажоөмдымашты эчә циләок бштымы агыл. Трәстбшты ровотайышы тьэтьәән бдбрәмәшвләлән дөтйасльывлә бштбмы агыләп. Ровочыйвләм снабжайымаш паша худан кәә. Цәхвлә йбдә закрытый распрәделитвьөлвлә бштымы агыләп. Шукыжок цәротәш вәрәмәм әртәрәт. Комбинатын столовый улы да качкышыжым шәргын выжала. Кроликвләм урдымаш гишән пашәм нымат бштымы агыл.

Культурный пашаштәт ситбдымашвлә шуку улы. Ровочыйвлән клубышты укә. У сәмбнь ылымашым ужаш ак ли. Тошты ылымашын важыжы тиштәкән эчә цаткыды ыләш...

Ти ситбдымашвлә, шукәш агыл, пйтәт. Парторганизаци, комсомол ти пашаштәт сьнгән лимблән пыт бньәнбмблә...

Маркожтрәстын анзыкылалык пашажым анжалшаш гөнь, тидбн шуку анзылтымашвлә лишәшлык ылыт. Тынәм, кокшы вьщ и план тьнгәлмбкәт, Маркожтрәстын цилә пашажок мөханизәәндбмы лиәш. Цилә вәрәок кәрәл машинавлә кандән шоктымы да шьндбмы лит. Кадрвләят угьщ кушкыт, йәмдыләлтәт. ФЗУшты кьзбйт 200 әдәм нәрб тымәнбйт. Нбл пайышты кымытшы марынвлә ылыт. Пашажәт тынәм когон ашнаш тьнгәләш, пашә ләктбш когөмәш. Шамак толшы, 1934 иәш ийбдә 5.500.000 мыжыр пижгомьм бичташ тьнгәләш. Мижгәмбмәт ик иштб 4.500.000 мыжырым йөрәш тьнгәләш.

Азыкылааш пашәвләят, кьзбйт йәктәшб пашәвлә ганьок, комуньист парты видбмдон пыт бштән шоктымы лит. Сталин тәнгын шайажы: «Большевиквлән сьнгән кәрдтбдым крәпбщ укә» манмыжы такәш агыл. Лачокәшок толын миән да азыкыжымәт лачокәш толәш.—Мә сьнгәнә!

Йүрнбштыш Маркожтрәстым сирбшбмәт, тиштб цилә промышльәнностымок шьм анжыкты. Трәст гьщ пасна, тьштәкән „Комбинат“ улы да эчә „Инвалид“ артәл пашәм бштәт. Нинбнәт пашашты анзыкыла кәә. Нбнәт социализм вәрү кбрәдәлбйт, да Маркожтрәст ганьок кого значәнбән агыләп. Сәдбндонок, тидб гишән сәк когонжок сирәш вәрәшты...

П. Гур.

Шим тангыж тьрбшты.

(ужым сирбмы)

Кьлтә шимб ло гьщок мбньбм ужын нәгвбй.

— Колхоз видәмбшкы мбньбм шүдәнбйт,—маныт.

— Малың?—манамат,

— Сирбмәш улы,—маныт.

Цүдәйбшым вәлә. Кү вара мбнь докәм сирә? Әргәм укә. Иктб ылыт, Красный армиштб, фронтәш колән.

Иктын докат сирбдәләм. Бшкәжәт шонгы ылам. Йасы. Ревматизм өрбктәрән.

Колхоз видәмбшкы пьрән шотәок мбләнәм, йбрән-йбрән попәт:

— Бндә цөвәр!—маныт.

— Махань цөвәр?—манам.

— Кәйәт вәт.

— Кышкы?

— Тангыж тьрбшкы кәйәт,—маныт, бшкәжб вәштылыт, лач мбньбм мыскылымыла вәлә чүчәш.

— Мам вара шонгым мыскыләдә?—маньымат, ләктәш манын сәрнәльбм, амаса кьлбм роалтышым.

Лачокшымок, орланэн колтымла чучым. Ма, мыскылатыш.

— Ит кэ, ит кэ,—маныт, мёнбём цэрят.

Лачокшымок мёләнэм пумагам вкитят. Лудбн колтышым. Тангыж тёрршккй колтат гённ пуры агылыш. Совет влаастылан тупынь ылыш, йарыдым кулаквлэм вэлэ тёршккйлэ колтатыш. Мён жём ма гишән вара? Соловкишккй? Кулаквлэм колхоз гыц лыкташ палшымэм гишән? Ударникыштты шалгымашэм гишән?

Мёләнэм нымахань пумагаат ак кэл. Мён нымахань Соловкишккят ам кэ. Мёнбём нымахань вуйнама-тэмат укэ.

* * *

Колтым годым кэшаш.

Шонгы вэтэмлән иктә коклы шэр-гиндём шожыным ёштётктышым. Кок мыжыр йыдалым котомка пындашкы шыралым. Тыгыр-йалашым пиштышым...

Кырык Мары район здравствёлышкы мишём. Путьовкы манмы пумагам кычыктёвё, оксам пуэвё. Ма кэрёлбём ажэд пуэвё, ынгылдарёвё.

Йыл питёрнёмаш кытлашты мёләнэм кэш вэрэштё. Шёржы тэл вёркёлэ кэл колтэн. Сёдёгишённок пароходвлэ остаткам каштыт. Цик-алаштына пристинёмат карандёнёт вэк.

Ку, ортыштышвлэ айарэш кальалтыт.

— Тагачок РКИ-шккй жаловайаш кэйэм,—манам дэ сёнзёвёдёмат толын колтыш вэк.

Колхоз видэм пёртёрштёш халыкшы утэн кэш ваштылэш.

— Мам жалвайёт?—маныт.

— Ма, ма худам вара тёлэндэ ёштёнём? Малын Соловкишккжы мёнбём колтынадэ?—манам, дэ мэгёррш вэлэ.

Халык утэн кэн ваштылэш. Кыдыжы вёрёрштёштят шёнзён ак кёрдтэп, шумёрштём кычён-кычён пёртёрнёлт кэят вэк, ваштылыт.

— Соловкишккй агыл, курортышкы колтат,—маныт.

Кёлёмашвлэ, кыцэ лудыктэн шён-дёвё! Тагынамок тынэ манам ылыш...

Угарманышкы пароходдон цёвэрённок кузышым. Кёртнёи корнэш вэлэ тэвэ ныгынамат каштёлам.

Угарманышты кёртнёи корны по-йездэш шёнзём. Пётёри андак лудбш. Чённ кэа, рёршккктэ, лач вагонвлэжят пыдыргэн, шёләнэн кэят ма-шанэт. Лудмёлэ чучамат тама, ёшкэят шём цаклы:

— Оспыйи!...—манын колтышым дэ тёршакэнок «тфу!» маным, ёшккёмёмбём ёшкэ вырсэм: йымылан ам ёнёнён ёнёнёт, тёрдём ёшёндрём...

Пойездшы лачокшымок пиш чённ кэа. Тёлёграф мёнбёвлэжы моло, лач спичкёвлёок выртэн кайын, ёртэн йамын кэят. Кого алавлэ кайыт. Тамавлэм угыц стройат. Нырышты

трактырвлә кынамжы кайылдалыт дә выртышты эртәлтәйт. Лач пикшләок кәнә. Кәмбінә сәмбінь сәндәлбик вәштәлтәш. Кәчбывәл вәкбывәл кәмбінә сәмбінь игәчбывә шокшәмәш...

Кок сутка кбртньи корныдон кәшнә. Кбмшәшбжбывә, пбйәзд шагалалмы, ләктблдәлбывәт, продок шокшы, лбпкәтә воздух. Мә доннажы, Угарман крайыштәт, кәнгбж вәрәмән, кого йур паштәк тбхәнь шокшыжы ләш.

Пақылажы, Шим тагыж тбйрбшкбывә шопаш годымжы, воксәок шокшы. Сирәм, шуды, пәләдбшвләят, кәнгбжшбывә дордын изиш вәлә вәштәлтыныт. Кәквлә, шбнгәвлә, кавшангывлә, лбпбывә чонәштбывәт, мадыт... Мә доньшнә кәнгбж вәрәмә годшы гань ыләш...

Полустанкы гбц полустанкышкы, вокзал гбц вокзалышкы пбйәзд сәдок тургә вәлә, вурсы аравләжбывәдон ләнтә гань кбртньи корны мычкы тургә вәлә кәй. Пушәнгбывәят, пбртвләят, кырыквләят м о л о сәдок вырт-ворт кайын колтат...

Анжәм: вагон көргбнә трүк пбцкәмбшәлт кәш. ма, чорт вара? маньшн, окньашкыла анжал колтышым. Ньимат ак кай.

— Туннәлбывә*) эртәнә—маньшн пәлбшбйрәквлә попат,

Циәәжбывә иктә 4-5 туннәлбывә эртбшнә.

* * *

Крымышты ылына. Сәвәстопольшкы миән шагална. Курортышкы толшывләәдбывә «пльәнбшкбывә нәльәвбывә», ирә площадкышкы нәнгән шагалтәвбывә.

Вара, машинәвлә докыла кидшбывәдон анжыктән, курортный агәнәт мәләннә попа:

— Ну, кү кышакән шбнзәш—шбцдә,—маньш.

Мә анылынына автомобилбывәлә, автбубуслә шалгат, пукшән шалгыктым оживлә гань мәнмәм вычат...

Мә лоштына шукужок йажо выргәмәнвлә агыләп. Мбнь бшккәжәт бшкә бштбйрәш гбц бштбывә мбжәрән дә йыдалан ылам дә йәлвләят мбнь постоләмвлә шукин ылыт: худа пинжәкәнвлә, кымда йалашанвлә, тигбт шбйрбдбывә йакшаргән шбцшбывә кәмәнвлә, пашмак постоланвлә да мол

*) Кбйрбкан вәрвләштбывә, кбртньи корным бштәш мәнбн, кбйрбк вәшт капайән ләкбывә туннәл мәнбт.

йишәнвләят ылыт. Уштбывә вәрвлә гбц мишбывәлжбывә мижгәмдонат, млахайдонат ылыт вәк.

Цилән, иктбывәкодтәок, автбубуслышкы, автомобилубышкбывә пырән шбцнә. Ньигынамат штымвләжбывә, кыдыжышккләнәт. Мбньәт кынам вара ти машинәвләм ужынам. Кәшәшлык корнынам пәләм ылгәцбывә, прават йалын кәнәм ылнәжбывә. Лачокшымок, ти машинәвләш кәмәшкбывә лучи намазы араваш кыдалнәм... намысла чүчәш.

Кого, күкшбывә тома докы кыдал мишнә Вуйым комдыкырак шуән анжалыц гбнь, калпакәтәт комдык кән вазәш, пиш күкшбывә ыләш. Тбй тома ләпкәштбывәжбывә:

Курортный распределитель

маньшн шалдыран сирән шбндбывәмбывә. Тиштбывә мәнмән цилә вәцәвләнәм, вбывәл выргәмвләнәм кодәвбывә. Лицәнәм, киднәм мышкыктәвәт, пукшәвбывә, йүктәвбывә. Качмы вәржбывә кого садышты ыләш. Шокшы. Сәндәлбик пиш цәвәр ыләш. Йбйрәш, (ноябрь тблзбывә гбньәт) ыжар пушәнгбывәлә ыжар ббштәшвләштбывә мардәж постоләш бйрән шалгат...

Сәвәстополь —пиш ирә, соты ала ыләш...

Сәвәстополь гбц кәчбывә шбцмбывә дон кәчбывәл вәл лом (йуга-запад) анжал колтәтәт, пбл дон вбд вәлә кайәш. Мбйләндбывәжбывә совсәмок укәят машанәт; шимбывән дә клонойын вәлә кайәш. — Шим тагыжәт (Черное море) шугымакта; тагышәц тидбывә тбнгәләш, тагышак пбтә, тагышкыла йога моло, ньимат пәләш ак ли.

Шимәлгбывә клоной лошты, жәпбывәнжәпбывән кымда, лым кырыквлә гань ошы вбд ковлә кого мардәжәш*) толыт. Толын толынәт, вурсы гань пингбывәдбывә кү гбц бштбывәмбывә дә вбләшшбывә цәмәнәтдон опталмы стәнбшкбывә—цу-у-у-ж-ж! цу-у-у-ж-ж! миән-миән тбкнәт, күшкбывәлә кырмат. Күшкбывә кузән кәятәт, шәрвләлә цолгә кайын, кымдан шәләнән кәятәт, мбнгәшок тагыжышкы валән кәт.

Шим тагыж маналтәш гбньәт, вбдшбывә цолт йонгата ирә. Пындашыжы вәлә пиш шимбывә дә когон кәлгбывә.

*) Кого мардәж—штурмавлә тиштәкән шбйрәкбывәнок шалгат.

Шим таңгыжышкы йаалым колтымылаок Севастополь ала шынзэлтэ. Совет сандалыкым вёр йушш тышманвлэ гыц пэрэгэн шалгышы пёссы сьнзэн оролы тиды ылэш; ма ваштарэшна вёрсыдон толмашэш тиды пыт йамды ылэш.

* * *

Шырэрэакынок мардэж шалга гьнхьйт, кэчы шортньы йалвлэжьидон сандалыкым сэдок ёрыктэ. Крымышты кангыжым гынъ пишок шокшы. Кьзыбтат вак нойаврь тьлэын, мардэж укэ годымжы, 30 градус моло шокшы шалга. Вьид вьлнэт, сирьштат кэквлэ чонгэштэлыт. Ниньвлэ дон тангэтарьимля, йужнамжы «вурсы кэквлэ» — аэропланвлэ чонгэштэлыт. Совет сандалыкнам вёр-йушш пивлэ гыц оролымашты нинь бьнхьнвлэ ылыт.

Аэропланыштышвлэжы цилан труйыш халыквлэ ло гыц лэкшывлэ ылыт, бшкьимнхьнвлэ ылыт. Ти кого «кэквлэм» виктэраш, кыцэ-шон вьсаш, йажон вазалаш, кузэн мышташ, лүлэш моло кэчынь нинь угыц дэ угыц тьмэньхьйт. Вьрсы шагалмашэш нинь пыт йамды ылыт. Йамды литэжэат акли бшкэля: тагачы агыл, иргодымок капитал сандалыквлэ ма ваштарэшнэ вьрсы дон шагал кэрдыт.

Шим таңгыжышты служыш краснофлотэцвлэнэт, дэ красноармэйдьывлэнэт, кид-йалышты изишат ак паныргы. Сэдок нинь бшкьимьштым лывыртат, танглаэмдэт... Ик кэчы гач, кок кэчы гач нинь таңгыж вьлнхь маньэврвлэм бшштат, карапльывладон лүл сэрнхьлыт, тьмэньхьйт.

— Ру-у-ун! Ру-ун! — 16 дьуйман орудывлэгыц пачэля-пачэляок нинь кысыт... Таңгыж вьлнхь тьтырэ вэлэ шагал колта.

Крымын цэвэр гьцэт цэвэр ылымжым, йасывлэм тьрлэмаштэ кого пашыкым пуэн кэртмэшйжым Совет сойузыштына вэлэ агыл, вэскидвлэштат йажон палат.

Крымышты кангыжым литымаш шокшы; тэлымжэат уштэ укэ дон икток ылэш; лымжэат арнхьа моло вэлэ кия. Вьид ньгынамаат ак кьлмь.

Крымым — йасы тьрлэм авшат маньт. Ти шайа такэш агыл, лачокшымок тиды тэнгэ ылэш. Онг йишнхь-

шан эдэмвлэм, нэвральэнивлэм моло тьрлэмаштэ ньимахань лэкарсьидэок тиштэ тьрлэт. И йьидэок тамазар шуды тьжэм тиштэ тьрлэнэт, колымаш гыц ытаралтыт.

Ку вара тьрлэ?

Цилэок тиштэ тьрлэ. Кэчы айар, воздух, вьид, лэаврэ (цэльэбный грьэ манмэт), ошма, виноград... Дэ эчэ науки!

Каждый йасыланок йори лээчэбницывлэ улы. Тубэркульэзный санаторий, нэврвы тьрлым санаторий, дэ молвлэят шуку улы.

Крымышкы (Севастопольшкы, Йалтышкы моло) цилэ йиш халыккомия: рушыжы, тадаржы, украиньэцшй, бэлурусшы, армяньинжы, суасла-марыжы, марыжы моло — цилэмок ужаш лиэш.

Нинь цилан труйыш халыквлэ ылыт: ровочыйвлэ, колхозниквлэ, служышвлэ моло.

Тиды кьзыбт вэлэ, Совет власть лимь годшэн вэлэ тэнгэля ылэш.

Пэрвижы, кугижан власть ылымь годым, труйыш халыкын шүм ньбгэн бьлхьшэ — эксплуататырвлэ — фабрикантвлэ, помэшэиквлэ моло вэлэ тиштэ мындырланэн бьлэнхьйт.

Ровочыйвлэжым сотыгэчын понардон кьчэлынэт ат мо ылын. Хрэсаньвлэжы Крым ылымжымат палыдэлыт вак...

Кьзыбт тиштэкэн ирсэ труйыш халыквлэ канэт, здорovasштым тьрлэт.

Бьлэшнэ пиш йажо. Цилэ ик вэрэмаштэ бшштат. Ик вэрэмэн кьнхьлэтат, пукшат, лицэт, йонгэштэш колтат, амалтат.

Качкыш йажо. Каждыйлан — пасна торэлкэвлэ, вилкэ, кьзы. Цилэнянок — ош итэра вьргэмвлэ.

Иканак тэхэнь масак ли: кныгэвлэ, газэтвлэ лыдмы залышкы кэям ылы, ташкалтыш кузымашты, анжэм — ош вьргэмэн эдэм шалга. Мьнхь постолэмок бьлэшшэ ылэш. Мьнхьим анжэн шьндэн, мьнхьят тьдым анжэн шьндэнэм. Мьнхь корным пуаш маньн ордышкьирак шагальым, тьдэт ордышкьы шагалэш. Мьнхь вэс вэкь, тьдэт — вэс вэкь. Тамахань когон тьмэньшэ эдэмля чучэшэт, попаш шэклэнэм. Вара, ик вэлэн шагальымат, вэрэм гыц тэврэнэш шьм ли. Корным пуэн шагальнам. Кэлтымаш! —

тїдāt, шагальат, ак тәрвәнї. Шї-
дешкән колтышым. Ма вара бшкбї-
мәмбїм мыскылыкташ! Ма лиэш—ли-
жбї! вїкїжок пырән кәшїм. Ой,
кәлтїмаш! тїгїр вїкї шыналтым.
Мбїнь ваштарәшәм толшыжы мбїнь
бшкәк ылынам.

Ирә, ош ыргәмбїм мälәннä чиктә-
нбїтāt, үпәм, пандашәм моло төрлә-
нбїтāt, мбїнь бшкбїмәмбїм бшкә пälбї-
дәләм.

Масакоқыш!

Крымшты канбїмаштї циләок йа-
жо ылнәжбї дә пәшәдә ыләш пиш
нәлбї. Канәт, качкат, йүят, йонгәштāt,
амаләт... Мбїнь тәгә ыләш тымәнһ-
тәләмāt, пиш йасы. Пәшә бштїмбї
шөәш. Ным сагаәм нälәш кәләш
ылын. Йыдал бштїмаштї скушна
агыл ылнәжбї...

* * *
Йäрсбїмнä годым (пәшәм ана бш-
тї гїнбят, слак вәрәмәжбїм йäрсбї-
мәшәш шотлымыла) музәйвләшкбї мо-
ло каштына. Сәвастопольын дә цилә
Крымшынок историжбїм тїштәкән
тымәнһнә...

Сәвастопольын историжбїм мälән-
нä тәгәлә шайыштыт:

Сәвастопольын (Крымын) йажожым,
шәргәкән сәндәлбїк ылымыжым уж-
ын, тидбїн вәрц крәдälмәш тагынам-
шәнок кән. Кого кәтбїрбїм, әксбїкбїм
кандышы ырсывлә гїц 1920 ин вә-
лә Крымштыш труйыш халык ыт-
лән кәрдбїн.

Ырсывлә гїц Сәвастополь пиш
кого кәтбїрбїм ужын: нәмбїцвләжбї,
Дьәнникинжбї, Врангәлжбї дә мол
пивләжāt труйыш халыкым когон
өрбїктәрәнбїт. Росийбїн шуку карап-
лыы—машинәвләм пыдәштәрән, тангыж
пындашкы валтәнбїт.

Бїр йүшбї классын тїнәмшбї пра-
витьәльствыжы бойәцвләм пи шотәш
вәлә пиштән, пиш худан анча ылын.
Матрос, салтаквлә скотына бїлбїмә-
шбїм бләнбїт. Шукшан пайым пукшә-
нбїт. Кымандырвлә вәц — матрос,
салтаквлә вбїкбї тәгәләннок шотәш
пиштән прамой анчымаш укә ылын.

Цилә тидбї дә әчә тїнәмшбї пра-
витьәльствбїн—труйыш халыкым кра-
вым польитыкбїжбї, матрос, салтак-
влә дә цилә труйыш халык лошты-
жат, правитьәльствбїм ужын кәрдтбї-
мәшбїм әчәят когөзмдән. Шаналтән

миәмәдә, йä: шарык кынам пирбїм
йаратән, тбїдбїндон пурын блән кәр-
дәш? Ныгынамат ак кәрдат.

Матрос, салтаквлә тидбїм цилә
тырхәнбїт тырхәнбїтāt... йәла ак йа-
ры. Тырхән, пурыжы тбїнәрбїкок.
Правитьәльствбїн „пурыжым“ йажо-
нок ыгылаш, пälәш тбїгә лбїнбїт.

Ик вәрәлә бунтым тәрвātāt—жан-
дармы, польцивлә тәмдән шуат,
вуйлалтышывләм питбїрāt, пуштыт.

Вәс вәрә востанбїм тәрвәгāt—тәгә-
ләннок жадармывлә вәц цаткыды тбї-
кбїм ужыт.

Востанбї вуйлалтышывләм, рәво-
люционәр — матросвләм питбїрбї-
мәш, Сибирбїш колтымаш, пуштмаш
—матросвләм правитьәльствы вәш-
тарәш кәмәш гїц изишāt цәрән кәрд-
тәлыт. Рәволюционәрвләм әчә ко-
гон вәлә аздарәнбїт.

1917 и шон колта.

Пакылажы тәгә ыләш ак ли. Пуры
укә. Комунист парты вуйлалтымаш-
дон, матрос, салтаквлә пыт цымыр-
гән, шүм вәшт улы-укә сила дон кы-
чән—сбїңцә карштарыш, труйыш ха-
лыкым качшы правитьәльствбїм сбї-
мбїрән шуат. Сәвастопольәш Рәво-
люци пәшә видбїш комитәт ша-
чәш.

Шуку жәпāt ак әртбї, — Совәт
власть—мбїгәшөк—йәмәш. (Сәвасто-
польштыш буржуазин тагынамшә-
нок ычым нәмбїцвлә властвым) на-
лбїт.

Нинāt шукок шбїнзән ак тырхәп-
Мбїгәшөк Совәт власть лиәш!

1919 и шон шагаләш, властвым
ошывлә (бәлыйвлә) налбїт...

Комунист парты тидбї паштәк
әчәят пыт кычән, рәволюцим бштән
шоктым вәрц крәдälәш, бшкә пәшә-
жбїм видәнсилажым йажон шагалтән
миәш тбїнәлбїн. Ти кбїрәдälмәшвлә
пашгәк комунист парты пушә вәлә
пигбїдәмбїн. Опытвләжāt шукәмбїн.

1920 ин, Сәвастопольштыш ма-
трос, салтаквлә дә труйыш халык
комунист партын тбїр вуйлалтыма-
шыжыдон цилә вбїрйүшбї, ливолкы-
вләм воксәок поктыл колтат, йыксыр
тәмдән шуат.

... Тбїнәмшән айаран, шокшы, йо-
нгата воздухан Сәвастоволь мбїгбїрәл-
тәш вәлә кушкәш. Пәләдәш. Социа-
лизм стройым цилә фронтышток

ныгынам литым андылымашвләм
бштән мий.

Тынамшен морак, салтаквлә нимахань мыскылымашым, эдем шотәш пиштәйдимәшым иктән вәцәт ак ужәп. Кымандирвлә вәц лүдыкты-мәшым, турнан анчымашым, такәш гишәнок наказымашым пәрвишә годшыла нымат ак ужәп. Вәрәмәм (служвам) пиш сусун әртәрәт: кино, тьә-атр, кружоквлә, библиоткәкы, маньә-врвләм...—тиды цилә мораквлән пәлбимәшымштым цилә сәмбнәнок лүләш палша.

Кугижә годшыла токышты шәләш моло цаушы иктәт укә.

Йакшар арми—школы ыләш, ти школы винтовкым кычылат мышташ вәлә ак йәмдәлб; ти школы Маркс дон Ләниньин тьәорижә сәмбнә рово-

тайышы. социализм стройым вәрд, капитализм вәштарәш пыт крәдәлшы эдәмвләм йәмдәлән шалга.

Крым, СССР-тыш мола область-крайвлә ганьок социализм стройымашты тәлзб гыц тәлзбшкы, и гыц ишкы, цәрнбдәок у сьнгымәшвләм бштән мий.

СССР—мир вәлнәш цилә прольәтариатлан примәр ыләш. СССР—сәндәлбк вәлнәш прольәтариатын ударный бригадыжы ыләш.

Тәнгә гыньәт, социализм вәрд крәдәлмәш тәмпнәм ик фронтыштат цуцат лыштараш ак ли. Цәлбим пивләлә пум пыршы капитальствлә, бшкә шүлбшшты пәтбимәшым пыток шижын, мә вәштарәшнә кәчбнә у вырсывләм йәмдәләт.

Кролинов.

Тракторист.

*Тәйн, мүйләндәм, ит ораны,
Мәйнбәи вәкәм ит шбдәшкы;
Худа вәлбәи дон мәйнә ам ыл,
Пүгәйр шага дон мәйнә ам ыл:
Кәйтнәи көк гань вурсы им-
нәи дон*

Ныр пәшәшкы талашәм.

*Көк имнәижәи ак йаңылы,
Ныгынамат ак пүжәлт,
Шәлбәим шудым тидәи ак кач,
Бәнзин, крәсин, вәдшбимәт
Шуку ак нәл воксәок.
Тыл силадон турән кәә...*

*Рульжы вәлә цөйтәрәлшәш,
Паштәкшбәи плугым шывшәш,
Шужыль ганьы шагам ағыл,
Ныл ләмәхән плугым шывшәш,
Артәмләнәиш акт шаны,
Нырым шана йөндәрәш...*

*Кәлбәи, кымдык пиш жәпәш,
Цилә халык цүдәйә...
Сала ак кәл, саслаш ак кәл,
Саслыдәок со кәә,
Курым годишы нәлбәи пәшәм
Йамда, ташка пәйтәрәнок...*

*Әх, мүйләндәм, колышталай,
Укәм шайык шуктынәм.
Труйыш халыкым у корныдон
Сотышкы мәйнә колтынәм,
Бләймәшым йөндәрәшәт
Ныр ләктәшшым лүктәшнәм...*

*Әх, халыкәм, труйышәм,
Цаклай, тәшләй ти шайам:
Йк ушәмәиш цилән ушәнә,
Мә цаткыдәм миәнә,
Кокшы вәиц ин планжы лошты
Классдым обществым бштәнә...*

ИЗДАТЕЛЬ: Горно-Марийское Издательство. Ответственный редактор
---РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ. Члены редколлегии: СОСНОВ П. Т.,
МИТРОШКИН С. И., ИГНАТЬЕВ Н. В.

Адрес редакции: Козмодемьянск Г.-М. р-на Маробласти, ул. Ленина
д. № 10 тел. № 23.

Сдан в набор 9—IX-32., подписан к печати 10/X-32 г. 2¹/₄ п. л. 63.360 зн-
в п. л. Размер 180X260. Издат. № 47

Райлит № 256 * * * * * Тираж 430 * * * * * Заказ № 1552 * * * * *
Типография Гор. Мар. Изд-ва. Козмодемьянск МАО ул. Ленина д. № 11

Кырык-Мары Издательствын токо лыкмы к н ь и г а в л а .

Н а л д а !
Л ы д т а !
Ш а р ы д а !

Краснова *) Мөр.

Кривонос *) Йакшар ушман.

Израилит Труймаш да мадмаш Ыр-
вэзбвлән малан кэрәл.

Ильашук. Эргәш, Ыдыраш Ырвэзб-
вләм шотдон иквәрәш кушты-
мы гишән.

Успенская. Дошкольньык Ышкблән-
жы кэрәлым Ышкэок мам ыш-
тән кәрдәш.

Пспов. Ыдырамаш да рэлыги.

Йарславский *) Кугижәм, помәшык-
вләм, капитальствләм кыцә
сбмбрышна.

Сэдов. Сола ло судвлә.

Игнатыйев. Вурсы мардәж. (пасна
кныгә).

Ләбәдзев. Ырвэзбвләм анчым-тым-
дым учрәждәннбвләштбш сан-
миньмум.

Серафимович *) Тиды кыцә колән.

Шмидт *) Эдәм кыцә лиәлтбн.

Ларина *) Шахтюр Ыдыр.

Кирик. Ровочый—хрәсән инспәкцин
сәкцивлә.

М. Горький. *) Архип тьотья дон
Льонька.

Боки.—*Бруйевич* *) Ләннинбм пуш-
таш цацымаш.

Павильшиков *) климат-командыр.

Изи колхознык *) № 3

Ти кныгәвлә лошты *) знакдон ан-
чыктымывләжы школы библиотхәкб-
влән лыкмывлә, когораквләнәг
лыдаш пиш йарал ылыт.

Цилә ти кныгәвләм Кырык-Мары
Райпотрәбсойузын кныгә магазинбш-
ты да сола кооперативләшты нәләш
лиәш.

Н а л д а !
Л ы д т а !
Ш а р ы д а !

„У СЭМ“ журналым 1932 иэш сылыда!

политикы дон экономикан да сьлны литьэратуран
„У СЭМ“ журнал

ТЫЛЭЫШТЫ КОК ГАНН ЛАКТАШ

„У СЭМ“ журналын программыжо когоэмдымы. Лымбнжок тэвэ мавлэ сирьимы лит: партын да совет властын политикым ынгылдарымаш, Лэньин дон Марксын тымдымашышты, тьэхникы, науки тымдымаш дон культур паша, социализм, у стройалтмаш у бьлымаш бьштэлтмаш да молвлэят сирэлыт

„У СЭМЭШ“ — сьлнын сирьимы: шайыштмашвлэ, лыдышвлэ романвлэ, очэрквлэ, потыкэвлэ моло сирьимы лит.

„У СЭМЭШНА“ — йьлмьна гишан, бьшкэ сандэлыкнан тошты годшы, кьзыбтшы да анзыкыла бьлымаш гишан сирьимы лит.

□□□□ „У СЭМЭШ“ — бьдырамаш лык лэктэш тьнгэлэш. □□□□

Журналыш сирьшывлэжы

имэшы гьц шукэмынйт, топлот сирьшывлэжы тэханьвлэ ылыт:
АБРАМОВ А., АЛЬОХИН, БЭЛЬАЙЭВ К., ВЭСЭЛОВ-СТАЛЬ П. Я., ЗИНОВИЭВ С. Я., ИГНАТЬЭВ Н. В., ИВАНОВ Ф. П., ОЛЬОКАН ПЭТЬУ, ПЭКУНЬКИН М. И., РОМАШКИН П. П., СИДУК ФЭР., СМИРНОВ В. Е., СМИРЭНСКИЙ Е. Н., СОСНОВ П. Т., СЭМОНОВ В., ЧЭРНОВСКИЙ С. А., ШИРЯЙЭВ СТ., ЙАМОЛОВ, ЙАРУСКИН П. да мольывлэят.

Журналын акшы

Ик иэш 5 тэга
Пэл „ 2 т. да 75 к.
Ньим тылээш 1 тэга 50 к.

АДРЭСШЫ:

{ Гор. Кезмодемьянск, улица Ленина, Горно-Марийское
Издательство.

Журналым цила почты айыргэмвлэшты да сирьимаш намалшывлэ гьц сьлаш лиэш.